

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**EHL-İ KİTABIN İNANÇ VE UYGULAMALARINA YÖNELİK KUR'AN'IN
TASAVVURU VE ELEŞTİREL YAKLAŞIMI**

MEHMET TÜTÜNCÜLER

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**Şanlıurfa
2025**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

DOKTORA TEZİ

**EHL-İ KİTABIN İNANÇ VE UYGULAMALARINA YÖNELİK KUR'AN'IN
TASAVVURU VE ELEŞTİREL YAKLAŞIMI**

**MEHMET TÜTÜNCÜLER
(185270102)**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
Tez Danışmanı: Prof. Dr. MAHMUT ÖZTÜRK**

**Şanlıurfa
2025**

**EHL-İ KİTABIN İNANÇ VE UYGULAMALARINA YÖNELİK
KUR'AN'IN TASAVVURU VE ELEŞTİREL YAKLAŞIMI**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ.....	1
ÇALIŞMANIN KONUSU AMACI VE ÖNEMİ	1
ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	3
ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI.....	4
ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	5
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	8
EHL-İ KİTAP.....	8
İSRAİLOĞULLARI.....	9
YAHUDİ	10
NASRÂNÎ.....	10
MELEK.....	11
KİTAP.....	11
PEYGAMBER	12
BİRİNCİ BÖLÜM	13
1. EHL-İ KİTABIN ALLAH TASAVVURU	13
1.1. HZ. İSÂ'NİN İLAH OLDUĞU İDDİASI	14
1.2. ALLAH'IN ÜÇÜN ÜÇÜNCÜSÜ OLDUĞU İDDİASI.....	20
1.3. ALLAH'IN ÇOCUK EDİNDİĞİ İDDİASI	23
1.3.1. HZ. ÜZEYİR VE HZ. İSÂ'NİN ALLAH'IN OĞLU OLDUĞU İDDİASI	30
1.4. ALLAH'IN FAKİR VE CİMRİ OLDUĞU İDDİASI	36
İKİNCİ BÖLÜM	44
2. EHL-İ KİTABIN MELEK TASAVVURU	44
2.1. EHL-İ KİTABIN CEBRÂİL DÜŞMANLIĞI	45
2.2. EHL-İ KİTABIN MELEKLERİ ALLAH'A NİSBETİ	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
3. EHL-İ KİTABIN KİTAP TASAVVURU.....	54
3.1 KİTAPLARINDAN BAŞKA KİTAPLARA İNANMAMALARI	55
3.2. KİTABLARININ BAZI ÂYETLERİNİ GİZLEMELERİ	61
3.3. KİTABIN BAZI ÂYETLERİNİ GÖRMEZDEN GELMELERİ	70
3.4. KİTABIN EMİRLERİNE KARŞI SEÇİCİ OLMALARI.....	73
3.5. KİTABI TAHRİF VE TEVİL ETMELERİ	78
3.6. KİTABA MUHALEFET ETMELERİ.....	84
3.7. KİTABIN HÜKÜMLERİNİ UYGULAMAMALARI.....	92
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	98
4. EHL-İ KİTABIN PEYGAMBER TASAVVURU	98
4.1. PEYGAMBERLERİN BAZILARINA ALLAH'IN OĞLU İSNADI	98
4.2. PEYGAMBERLERE MUHALEFET ETMELERİ	104
4.2.1. CİHADI ALLAH VE PEYGAMBERİNE HAVALA ETMELERİ	107
4.2.2. İLÂHÎ EMRE DOLAYLI DİRENİŞ GÖSTERMELERİ	109
4.2.3. İLAHÎ GÖREVLENDİRMELERE İTİRAZ ETMELERİ TALUT ÖRNEĞİ	113
4.3. PEYGAMBERLERİ YALANLAMALARI.....	116
4.4. PEYGAMBERLERE EZİYET ETMELERİ	118
4.5. PEYGAMBERLERİ ÖLDÜRMELERİ	126
4.5.1. PEYGAMBER KATLİ.....	126
4.5.1.1. Hz. Hârûn'u Öldürme Girişimi	129
4.5.1.2. Hz. İsâ'yı Öldürme Girişimi.....	130
4.5.2. PEYGAMBER KATLİ VE KATLETME TEŞEBBÜSLERİNE YAKLAŞIMLAR.....	131
4.6. PEYGAMBERLERDEN AŞIRI İSTEKLERDE BULUNMALARI.....	135
4.6.1. TAPINMA İÇİN PUT TALEPLERİ.....	136
4.6.2. ALLAH'I GÖRME TALEPLERİ	137
4.6.3. YEMEK ÇEŞİDİNİN ARTIRILMASI TALEPLERİ.....	141
4.6.4. KENDİLERİ ADINA ALLAH VE PEYGAMBERİN SAVAŞMASI TALEPLERİ	143
4.6.5. GÖKTEN SOFRA İNDİRİLMESİ TALEPLERİ	145
SONUÇ	147
KAYNAKÇA.....	150

ÖZET

DOKTORA TEZİ

EHL-İ KİTABIN İNANÇ VE UYGULAMALARINA YÖNELİK KUR'AN'IN TASAVVURU VE ELEŞTİREL YAKLAŞIMI

MEHMET TÜTÜNCÜLER

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. MAHMUT ÖZTÜRK

Nisan Yıl:2025, Sayfa: 157

Kur'ân-ı Kerîm, aslı ilahî vahye dayanan Tevrat ve İncil'e sıklıkla atıfta bulunmakla birlikte bu metinlerin takipçileri olan Yahudi ve Hristiyan toplulukların inanç ve pratiklerini de eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'in "Ehl-i kitap" olarak tanımladığı Yahudi ve Hristiyanlara yönelik eleştirel yaklaşımını ayrıntılı bir şekilde tespit ve incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Kur'ân âyetlerinde yer alan eleştiriler doğrultusunda Yahudi ve Hristiyanların inanç sistemlerini ve bunlara bağlı pratikleri, Kur'ân bağlamında nasıl ele alındığını incelemektedir. Özellikle Allah, melekler, kutsal kitaplar ve peygamberler gibi temel inanç unsurlarına ilişkin yaklaşımlar, Kur'ân-ı Kerîm'in bu konularda ortaya koyduğu eleştiriler ışığında değerlendirilmekte ve analiz edilmektedir. Çalışma, öncelikle ilgili âyetlerin tespit ve sınıflandırılmasını ardından bu âyetlerin klasik ve modern tefsirlerle birlikte akademik literatür ışığında değerlendirilmesini kapsamaktadır. Araştırma Ehl-i kitabın Allah, melekler, kitaplar ve peygamberler konusundaki iddialarına yönelik Kur'an'da yer alan eleştirileri sistematik bir biçimde sunmaktadır. Çalışmada belirlenen başlıklar altında Ehl-i Kitabın inanç ve uygulamalarının Kur'an tarafından nasıl reddedildiği ve bu reddin gerekçeleri ayrıntılı şekilde ele alınarak incelenmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Kur'ân, Tefsir, Ehl-i kitap, Tasavvur, Eleştiri

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE TASAWWUR AND CRITICAL APPROACH OF THE QUR'AN TOWARDS THE BELIEFS AND PRACTICES OF AHL-AL KITAB

MEHMET TÜTÜNCÜLER

HARRAN UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

Thesis Supervisor: Prof. Dr. MAHMUT ÖZTÜRK

Nisan Year: 2025, Page: 157

The Quran frequently refers to the Towrah and the Bible, which are originally based on divine revelation, and also critically evaluates the beliefs and practices of the Jewish and Christian communities that follow these texts. This study aims to identify and examine in detail the Quran's tasawwur and critical approach towards Jews and Christians, whom it defines as "People of the Book". The research examines how the belief systems of Jews and Christians and their practices related to them are addressed in the context of the Quran in line with the criticisms included in the Quranic verses. In particular, approaches to basic belief elements such as Allah, the angels, the holy books and the prophets are evaluated and analysed in the light of the criticisms the Quran puts forward on these issues. The study first covers the identification and classification of the relevant verses, and then the evaluation of these verses in the light of academic literature together with classical and modern commentaries. The research systematically presents the criticisms in the Quran regarding the claims of the Ahl-al Kitab regarding Allah, the angels, the books and the prophets. Under the headings determined in the study, how the way the beliefs and practices of the Ahl-al Kitab are rejected by the Quran and the reasons for this rejection are examined in detail.

KEY WORDS: Quran, Tafseer, Ahl-Al Kitab Tasawwur, Criticism

KISALTMALAR

(a.s.) : Aleyhisselâm

(s.a.s) : Sallâllahu aleyhi ve sellem

age. : Adı geçen eser

b. : İbn, bin

Bs. : Basım

bt. : Binti

c. : Cilt

çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

Ed : Editör

H., h. : Hicri

hds. no: Hadis numarası

Hz. : Hazreti

M. : Miladî

nşr. : neşreden

ö. : Ölüm tarihi

r.a. : Radiyallahu anhu

Thk. : Tahkik eden

trc. :Tercüme

GİRİŞ**ÇALIŞMANIN KONUSU AMACI VE ÖNEMİ**

Kur'an, insanlığın başlangıcında bireylerin tek bir ümmet olarak ilahi öğretiler etrafında birleştiğini ifade etmektedir. Ancak zamanla bu öğretilerden sapmalar yaşanmış ve bu durum inanç farklılıkları ile anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bunun sonucunda Allah, insanları doğru yola yönlendirmek amacıyla peygamberler göndermiş ve onlara ilahi kitaplar indirmiştir. Bu itibarla vahiy sürecinin son halkası olan Kur'an'ın rehberliği, insanlığa iletilen mesajların sürekliliğini sağlarken, aynı zamanda doğru inanç ve uygulamaları da tahriften korumaktadır.

Kur'an, Hz. Muhammed'e (s.a.s) iletilen mesajların, önceki peygamberlere gönderilen vahiylerle aynı kaynaktan geldiğini vurgulayarak vahyin sürekliliğini ve peygamberlerin tevhit inancına dayalı ortak bir misyon taşıdığını göstermektedir. Böylece Kur'an, tüm peygamberlerin insanlığa rehberlik etmekle görevlendirildiğini hatırlatmakta ve Müslümanların, onlara indirilen ilahi mesajlara inanması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Müminlerin, tüm peygamberler aracılığıyla iletilen vahiylerin Allah'tan geldiğine inanması, inançlarının temel unsurunu oluşturmaktadır. Ancak, peygamberlerin Allah'ın mesajlarını iletmelerine rağmen, bazı insanlar bu vahiylerin çizgisinden sapmış ve bu durum, Yahudilik ve Hristiyanlık özelinde tahriflerin meydana gelmesi şeklinde tahakkuk etmiştir.

Kur'an, Allah tarafından indirilen ve insan müdahalesinden tamamen uzak olan ilahi bir vahiydir bu nedenle önceki kutsal kitapların içerdiği doğruları onaylaması ve zamanla ortaya çıkan tahrifleri düzeltmesi onun en belirgin özelliklerinden biridir. O "Furkan" sıfatıyla hak ile batılı ayırt etmektedir. İlahi vahyin son halkası olarak, Tevrat ve İncil'deki bozulmamış vahiyleri tasdik eden ve değiştirilmiş kısımları mefhum olarak düzelterek güvenilir ve değişmez bir ölçü sunan bir yapı sergilemektedir. Bu bağlamda Kur'an, İsrailoğullarına hakikatleri hatırlatarak onları bu ilahi öğretilere sadık kalmaya çağırılmaktadır. Kur'an'ın bu mesajı İsrâiloğullarının tarih boyunca tahrif edilen inanç ve uygulamaları üzerine bir uyarı niteliği taşımakta ve asli öğretilere dönmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Ehl-i kitabın Allah, melek, kitap ve peygamberlik gibi temel inançlarını ele alan Kur'an, bu bağlamda Ehl-i kitapta var olan yanlış inançları açıklığa

kavuşturarak insanlara doğru bilgiyi sunmaktadır. Kur'an, önceki ilahi mesajların tahrif edilen yönlerini düzeltmek ve tevhit anlayışına dayalı ortak hakikatleri yeniden ihya etmek gibi iki önemli işlev üstlenmektedir. Ehl-i kitabın hatalı inançlarını eleştirerek dinin özünü koruma ve insanları hakikate ulaştırma görevini yerine getirmektedir. Bu yönüyle Kur'an hakikati arayanlar için güvenilir bir rehberdir. Kur'an'ın Ehl-i kitaba yönelik eleştirilerinin incelenmesi yalnızca bu inanç gruplarının tahrif edilmiş öğretilerini anlatmakla kalmayıp İslâm'ın tevhit anlayışını da gözler önüne sermektedir.

Bu araştırma Kur'ân-ı Kerim'in Ehl-i kitap olarak tanımlanan Yahudi ve Hristiyanların inanç ve uygulama tahriflerine yönelik eleştirel yaklaşımını tespit ederek bu eleştirilerin bütüncül ve sistematik yorumunu yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın bu inanç konularına yönelik eleştirilerini belirlemek ve analiz etmek amacıyla ilgili âyetlerin, tefsirler ve modern yorumlar ışığında detaylı bir incelemesi gerçekleştirilecektir. Bu doğrultuda Kur'an'ın eleştirilerde bulunduğu noktaların sistematik bir biçimde sunulması ve Kur'an'ın Yahudi ve Hristiyanlık ile ilgili eleştirilerinin ortaya konması hedeflenmektedir.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerim'in Ehl-i kitap olarak tanımlanan Yahudi ve Hristiyanların inanç ve uygulamalarına yönelik eleştirilerini kapsamlı bir biçimde inceleyecektir. Çalışmanın önemi Kur'an'ı temel alarak Ehl-i kitaba yönelik yanlış inançlar ve uygulamalara ilişkin eleştirilerin sistematik ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda tez, yalnızca Kur'ân temelli bir yöntem benimseyerek, Tevrat ve İncil'in kıyasına girmeksizin, Kur'ân'ın perspektifinden yapılacak bir inceleme sunacak ve bu yönüyle benzer çalışmalardan farklı bir yaklaşım sergileyecektir. Yalnızca Kur'ân vahyini temel alarak Ehl-i kitaba dair yanlış inanç ve uygulamaların nasıl sistematik bir şekilde eleştirildiğini ortaya koymasıyla önemli bir akademik katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Araştırmanın ilk bölümünde Ehl-i kitabın Kur'an'da eleştirilen tahrif edilmiş 'Allah tasavvuru' detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu bağlamda “İsâ (a.s.) ilahtır”, “Allah için üçüncüsüdür”, “Allah çocuk edindi”, “Üzeyir (a.s.) ve İsâ (a.s.) Allah'ın oğludur”, “Biz zenginiz, Allah fakirdir ve cimridir” gibi iddialar sistematik bir şekilde

ele alınacaktır. İncelenen konular, Ehl-i kitabın Allah’a dair farklı inanç ve anlayışları, Kur’an âyetleri merkezinde tetkik edilecektir.

İkinci bölümde, Ehl-i kitabın “Melek Tasavvuru” ele alınacaktır. Bu çerçevede, “Meleklerin ilah edinilmesi”, “Meleklerin evlat olarak Allah’a isnadı”, “Meleklerle cinsiyet atfedilmesi”, “Meleklerle ilgili iddiaların tahlili”, “Yahudilerin Cebrâîl düşmanlığı”, “Allah ile cinler arasında nesep ilişkisi söylemi” gibi alt başlıklar Kur’an’da mevcut âyetlere dayalı olarak detaylı bir şekilde incelenecektir. İncelenen konular Ehl-i kitabın melek tasavvurunun Kur’an’da yer aldığı ve tefsirlerde yorumlandığı şekliyle sistematik bir biçimde analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde, Ehl-i kitabın “Kitap Tasavvurları” ele alınacaktır. Bu bağlamda “*Biz sadece bize indirilene iman ederiz*” ifadesinin analizi, “Allah’ın vahyini gizleme” durumu, “Âyetleri bilmiyor gibi davranma” tutumu, “Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmama” yaklaşımı, “Tevrat ve İncil’in tahrifi”, “Beşerî hırsla vahiy ve ilâhî emirlere karşı durma” ve “Tevrat’ın hükümlerini uygulamama” gibi alt başlıklar çerçevesinde konunun detaylı bir incelemesi gerçekleştirilecektir.

Dördüncü bölümde, Ehl-i kitabın “Peygamber Tasavvurları” derinlemesine analiz edilecektir. Bu bağlamda “Peygamberlerin Allah’ın Oğlu olduğu isnadı”, “Peygamberlerin bildirdiklerine karşı gelme eylemleri”, “Peygamberleri yalanlama”, “Peygamberlere eziyet etme” ve “Peygamberleri öldürme” gibi başlıklar, sistematik bir çerçeve içerisinde ele alınacaktır. Ayrıca, “Peygamberlerden aşırı isteklerde bulunma” konusu da incelenerek, Ehl-i kitabın peygamber algısına dair çeşitli perspektifler ortaya konulacaktır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde içerik analiziyle konuyla ilgili âyetlerin tespiti, klasik ve modern metinlerin incelenmesi ve konunun analiz edilerek ortaya konulması esas alınacaktır. Çalışmanın merkezinde, Kur’an’ın Ehl-i kitaba yönelik âyetlerinde inanç ve uygulama tahriflerine dair eleştirel yaklaşımları yer alacaktır. Bu kapsamda, ilgili âyetler tespit edilip sınıflandırılarak tefsirlerde nasıl yorumlandığı detaylı bir şekilde incelenecektir. Klasik ve modern tefsir kaynaklarının yanı sıra, doktora tezleri ve akademik makaleler literatür taraması doğrultusunda değerlendirilecektir. Ayrıca âyetlerle ilişkili hadisler destekleyici bir

esas olarak ele alınacaktır. Tüm bu veriler içerik analizi yöntemiyle yorumlanarak ulaşılan sonuçlar sistematik bir şekilde sunulacaktır. Bu yöntem Kur'an'ın Ehl-i kitaba yönelik eleştirilerini derinlemesine ele alarak bilimsel titizlikle bir inceleme yapılmasını sağlayacaktır. Çalışma yapılırken, Ehl-i kitabın Allah, melekler, kitaplar ve peygamberler konusundaki inançları, Kur'an'da ele alınan âyetler çerçevesinde incelenecektir. Her bölümde, konular önce ilgili âyetler ışığında değerlendirilerek bir giriş yapılacak ardından Ehl-i kitabın inanç konusundaki iddialarının Kur'an'da nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır. Bu iddiaların nispeti tespit edilip iddiaların oluşum gerekçeleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ayrıca iddiaların Kur'an'da reddinin gerekçeleri de belirlenip iddialarla ilgili temel kaynakların yorumları çalışmaya dâhil edilecektir. Buna göre Kur'an'da Ehl-i kitap ile ilgili eleştirel nitelikli tespitleri bir bütün olarak incelemeyi hedefleyen çalışmamız dört ana başlık altında ele alınacaktır.

ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışmanın araştırma alanını, Kur'an'da Ehl-i kitaba yönelik âyetlerdeki inanç ve uygulama tahriflerine dair eleştirel yaklaşımlar oluşturacaktır. Kur'an merkezli yürütülen bu çalışmada, Kur'an metni temel kaynak olarak kabul edilecektir. Bundan dolayı Tevrat ve İncil gibi diğer ilahi kitaplarda yer alan veriler araştırma kapsamına alınmayacaktır. Araştırmamız Ehl-i kitabın Allah, melek, kitap ve peygamber inançlarını ele alan âyetlerle sınırlı tutulmuştur. Çalışmamızda klasik dönem tefsirlerinden et-Taberî (ö. 310/923), el-Mâtürîdî (ö. 333/945), el-Mâverdi (ö. 450/1058), er-Râzî (ö. 606/1210), el-Beyzâvî (ö. 685/1286), en- Nesefî (ö. 710/1310) ve İbn-i Kesîr (ö. 774/1373) tefsirleri, yakın dönem tefsirlerinden ise Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), el- Merâgî, es-Sa'dî (ö. 1376/1956), Seyyid Kutub (ö. 1385/1965), İbni Âşûr (ö. 1393/1973), Ebî Zehrâ (ö. 1394/1974), ez-Zuhaylî (ö. 1436/2015), el-Cezâirî (ö. 1439/2018) ve es- Sâbûnî (ö. 1442/2021) tefsirleri esas olarak alınacaktır. Bunun yanı sıra konumuzla alakalı diğer tefsirler, tezler ve makalelere de çalışmamızda yer verilecektir. Âyetlerin mealini yazarken Diyanet Vakfı mealı esas alınacaktır.

ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Ehl-i kitaba yönelik akademik çalışmalar, İslâm literatüründe köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Klasik dönemden itibaren Müslüman âlimler, Yahudi ve Hristiyan inançlarına dair çeşitli eserler ele almışlardır. Bu çalışmalar, Kur'an'ın Ehl-i Kitap'a bakışını anlamaya ve Ehl-i kitabın inancının belirlemeye yönelik olmuştur.

Özellikle İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) “*el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*” adlı eseri, Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde tahrif ve çelişkileri ele alan en eski ve kapsamlı çalışmalardan biridir. Benzer şekilde, Şehristânî'nin (ö. 548/1153) “*el-Milel ve'n-nihâl*” eseri, vahiy kaynaklı dinler ve mezheplerin inançlarını incelemektedir. Hristiyanlık eleştirisi bağlamında, Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî'nin “*Münâzara fi'r-red 'ale'n-naşârâ*” isimli çalışması, Îsâ'nın (a.s.) ulûhiyyeti, Hz. Peygamber'in nübüvveti ve Îsâ'ya (a.s.) üstünlüğü ele almaktadır. Aynı şekilde, el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) “*el-Î'lâm bimâ fi dîni'n-naşârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm*” adlı eseri, Hristiyan inancına reddiye içermektedir. İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) “*el-Cevâbü's-şahîh li-men beddele dîne'l-Mesîh*” adlı eseri ise Tevrat ve İncil'in tahrifini ele almaktadır. Ayrıca, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) “*Hidâyetü'l-hayârâ fi ecvibeti'l-yehûd ve'n-naşârâ*” adlı eseri, Müslümanlara yöneltilen sorulara cevaplar ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğinin ispatını içermektedir. Modern dönemde Ehl-i kitaba yönelik çalışmalar sürmekte ve yeni eserler literatüre katkıda bulunmaktadır. Örneğin, Seyyid Kutub'un “*Resulullah'ın Mücadelesi ve Ehl-i Kitap*” adlı eseri, Ehl-i kitabın İslâm'a yönelik eleştirilerine cevap niteliği taşımaktadır. Bunu takip eden Ahmed Muhtar Remzî'nin “*Akâidu Ehli'l Kitâb Dirâsetün fi Nususi'l-Ahdeyn*” adlı çalışması, Eski Ahit ve İncillerden hareketle Ehl-i kitap inancını eleştirel bir şekilde incelemektedir. Ayrıca, Mahmut Aydın ve Asım Duran'ın “*Kur'an ve Hristiyanlar*” adlı eseri, Kur'an'ın geliş ortamında Hristiyanların inançlarını, ibadetlerini ve kutsal metinlerini konu edinmektedir. M. Fatih Kesler'in “*Kur'ân-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*” adlı eseri de Ehl-i kitaba yönelik önemli bir çalışma olarak literatürde yer almaktadır.

Bunların yanı sıra, Ehl-i kitap ile ilgili çalışmalara katkı sağlayan birçok tez ve kitap daha bulunmaktadır. Osman Güner'in “*Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitapla İlişkileri*” başlıklı doktora tezi, Hz. Peygamber'in Ehl-i kitap ile olan etkileşimlerini

ve bu ilişkilerini incelemektedir. Benzer şekilde, İsmail Hakkı Atçeken'in "*Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebeti*" adlı eseri, Hz. Peygamber'in Yahudilerle olan ilişkilerini tarihsel ve dinî bağlamda değerlendirmektedir. Ayrıca, Ömer Vefik ed-Dâûk'un "*Mu'minu Ehli'l-Kitab*" adlı kitabı, Ehl-i kitabın müminlerini konu edinmektedir. Seyyid Tantavî'nin "*Benû İsrâîl fi'l-Kur'ân ve's-Sünneti*" eseri ise Kur'an ve Sünnet ışığında Benû İsrâîl'in durumu ve inançları üzerine kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Nuruddin Âdil'in "*Mücâdeletü Ehli'l Kitâb fi'l-Kur'âni'l-Kerim ve's-Sünneti'n-Nebeviyye*" adlı kitabı, Kur'an ve Sünnet'te Ehl-i kitap ile ilgili tartışmaları ve mücadeleleri derinlemesine incelemektedir. Sami Kılınçlı'nın "*Mekkî Sürelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap ile İlişkileri*" başlıklı doktora tezi, Mekkî Sürelerde Müslümanların müşrikler ve Ehl-i kitap ile olan ilişkilerini analiz ederek önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Ayrıca, Yusuf Hamûd el Hûşânî'nin "*el Âsâru'l-Vâride ani's-Selefi fi'l-Yahudi fi Tefsiri't-Taberî*" eseri, İbn Abbas ve diğer seleflerin Yahudi inançları ve metinleri üzerine yorumlarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.

Bunların dışında, mevcut literatüre ek olarak, Aynur Uraler'in "*Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanların Yöneltilen Sorular*" adlı kitabı, Hz. Peygamber'e Yahudi ve Hristiyanlar tarafından yöneltilen soruları ve bu sorulara verilen cevapları detaylı bir şekilde incelemektedir. Ali Sayı'nın "*Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsa*" başlıklı çalışması, Hz. Mûsa'nın Firavun, Hâmân ve Kârûn ile olan mücadelelerini ele almakta, Eyüp Baş'ın "*İslâm'ın İlk Döneminde Müslüman Yahudi İlişkileri*" eseri ise İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki ilişkileri analiz etmektedir. Diğer bir önemli çalışma ise Ahmed Ali Acvibe'nin "*Nâsâra Necrân beyne'l-Mücadele ve'l-mübâhale*" adlı kitabıdır. Bu eser Necrân Hristiyanları ile Müslümanlar arasındaki tartışmaları ele almaktadır. İhsan Süreyya Sırma'nın "*Medine Vesikası Işığında Yahudi Meselesi*" başlıklı çalışması, Medine Vesikası'nda Yahudilerin durumu ve İslâm toplumu içindeki yerlerini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Mustafa Kılıçaslan'ın "*Kur'an Açısından İsrâîloğulları ve Yahudilik*" doktora tezi ise Kur'an perspektifinden İsrâîloğulları ve Yahudiliğin tarihi, Kur'an'ın İsrâîloğulları ve Yahudilerle ilgili anlatımları içeren bir çalışmadır. İrem Ceyhan'ın "*Yahudi ve Müslüman Teolojisinde Tanrı Tasavvurlarının Karşılaştırılması*" doktora tezi, Yahudi ve Müslüman

teolojilerindeki Tanrı tasavvurlarını karşılaştırmakta ve M. Hadi Tezokur'un "*Yahudilikte İbadet ve İnanç Esasları*" adlı doktora tezi, Yahudilikteki ibadetler ve inanç esaslarının detaylı bir incelemesini sunmaktadır.

Bu çerçevede mevcut çalışmaların Yahudilik ve Ehl-i kitap ekseninde sunduğu tarihsel ve teolojik perspektiflere ek olarak bu çalışma, Ehl-i kitabın Allah, melek, kitap ve peygamber tasavvurlarını ele alırken doğrudan Kur'an-ı Kerim'i merkez alarak geliştirilmiş özgün bir yaklaşım sergilemektedir. Literatürde sıklıkla başvurulmuş tarihsel, kültürel veya karşılaştırmalı metin analizlerine alternatif olarak bu yöntem, Kur'an'ın kendi perspektifini esas alan bir inceleme ortaya koymaktadır. Böylece yalnızca Kur'an'ın mesajına odaklanmayı hedefleyen araştırmalar için yeni bir yol açmakta, metodolojik anlamda da farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Bu özgün yaklaşımın bir başka önemli katkısı, Kur'an'daki Ehl-i Kitap'a yönelik eleştirilerin tarihsel ve kültürel arka planlardan bağımsız olarak ele alınmasını ve bu eleştirilerin metin üzerinden incelenmesini sunacak olmasıdır. Geleneksel çalışmalarda dinler tarihi ve kültürel bağlamlar çoğunlukla ön planda tutulurken bu araştırma, yalnızca Kur'an merkezli bir okuma üzerinden inançsal sapmalar ve uygulamalardaki tahrifatları doğrudan Kur'an'ın bakış açısıyla inceleyecektir. Bu sayede metnin kendisini esas alarak yapılan analizler farklı bir perspektif kazanacak ve bu yaklaşım ilerleyen çalışmalara model teşkil edecektir.

Araştırma, Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i Kitap ile ilgili âyetlerin genel bir incelemesinin ötesine geçerek, söz konusu âyetlerde Allah'ın Ehl-i Kitap'a yönelttiği eleştirilerin derinlemesine ele alınmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmanın, Kur'an'ın eleştirel yaklaşımını daha iyi anlamak isteyen araştırmacılar ve müfessirler için önemli bir referans kaynağı oluşturması beklenmektedir. Ayrıca, bu yönüyle alandaki bilimsel literatüre yeni bir boyut kazandıracağı düşünülmektedir. Kur'an'ın eleştirel dilinin doğru bir biçimde anlaşılmasının, yalnızca dinî literatüre değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel analizlere de katkı sunacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın ele aldığı özgün konu ve metodolojiyle akademik literatüre kayda değer bir katkı sağlaması ve bu alandaki araştırmalar için yeni ufuklar açması beklenmektedir. Çalışmanın, Kur'an-ı Kerim'deki eleştirileri derinlemesine inceleyerek, Ehl-i Kitap'a yönelik daha etkili ve sağlam bir teolojik

yaklaşımın temellerini atması ve bu alanla ilgili bilimsel araştırmaların yönünü belirlemeye yardımcı olması öngörülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ehl-i Kitap

Ehl-i kitap kavramı, İslâm düşüncesinde farklı şekillerde yorumlanmak ve değerlendirilmek suretiyle önemli bir inceleme alanı olmuştur. Bazı âlimler, bu kavramı kendilerine Tevrat, İncil veya sahifeler gibi ilahî vahiylerin indirildiği, semavî bir dine mensup tüm toplulukları kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede ele almaktadır. Bu yaklaşım, kavramın kapsamını yalnızca Yahudi ve Hristiyanlarla sınırlamayıp daha kapsayıcı bir anlayış sunmaktadır. Buna karşılık, diğer bir yaklaşım Ehl-i kitabı yalnızca Yahudi ve Hristiyanlarla sınırlandırmış, bu iki dinin dışındaki toplulukları bu kategoriye dahil etmemektedir. Ehl-i kitap tanımının Yahudi ve Hristiyanlarla sınırlandırılması, genel kabul gören ve yaygın olarak benimsenen bir görüş olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, Sâbiîler ve Mecûsîler gibi toplulukların bu kapsamda değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Çoğunluk âlimlerin görüşüne göre, Sâbiîler meleklerle, Mecûsîler ise ateşe taptıkları gerekçesiyle Ehl-i kitap statüsünde kabul edilmemektedir.¹

Kur'ân-ı Kerim'de "Ehl-i kitap"², "Ûtû'l Kitâb"³, "Ûtû Nasıybe'm Mine'l Kitâb"⁴, "Yetlûne'l Kitâb"⁵, "Ûrisu'l Kitâb"⁶, Yakraûne-l Kitâbe"⁷ ifadeleri Ehl-i

¹ Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müstemenin fî dâri'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1982), 11-15.

² Şihâbüddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdu'l-Bârî Atiyye (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1:123.

³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2001), 1:526.

⁴ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallak ed-Dımaşkî el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 3:137.

⁵ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîrü'l-vasîd li'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Darü Nehda, 1997), 1:252.

⁶ Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbni Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr* (Tunus: et-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 25:58.

⁷ Ebü'l-Berekat Hafızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2:40.

kitap kavramını ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de nerede Ehl-i kitap'tan söz edilmişse orada bahsedilen Kitap, Tevrat veya İncil ya da her ikisidir.¹ Mevzu bahis topluluk ise Yahudi ve Nasara'dır.² Hz. Muhammed'in (s.a.s) konuşmalarında geçen "Ehl-i kitap"tan maksat Tevrat'a inanan Yahudiler; İncil'e inanan Nasâradır.³

İsrailoğulları

"İsrail" kelimesi "Yahudi" kelimesi gibi Arapça olmayan bir kelimedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu kelime ile ilk isimlendirilen Ya'küb'dur (a.s.)⁴ "إِسْرَائِيل" kelimesi "إِسْرَا" ve "إِيل" kelimelerinden oluşmaktadır. "إِسْرَا" kelimesi "köle/kul" manasına gelmektedir.⁵ "إِيل" kelimesi ise "Allah" manasına gelmektedir.⁶ Terkip olarak İsrail kelimesi Allah'ın kulu manasına gelmektedir.⁷ İsrail Allah'ın Nebisi Ya'küb'un (a.s.) lakabıdır. Allah'ın seçilmiş ya da Allah'ın kulu manasına gelmektedir.⁸ Hz. Ya'küb (a.s.) İbrahim'in (a.s.) oğlu İshâk'ın (a.s.) oğludur. İsrâiloğullarının on iki boyunun babası durumundadır. Kur'ân-ı Kerim'de "بَنِي إِسْرَائِيلَ/بَنُو إِسْرَائِيل" "Beni İsrail" kelimesi Yakub'un çocukları/soyu olarak kullanılmaktadır.⁹ Kur'ân-ı Kerim'de Yahudilere "Ey Yakub'un çocukları" değilde "Ey İsrailoğulları" diye seslenilmiştir. Bunun sebebi "Cenab-ı Allah Onlara Allah'ın kulunun çocukları (Ey İsrailoğulları) diye seslenerek, Allah'ı ve atalarının dini İslâm'ı hatırlatıp öğüt vermek gaflete

¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb İsfehânî, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân* (Şam, Beyrut: Dâru'l-Kalem, Dâru's-Şâmiyye, 1911), 701.

² Ebû Cafer b Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000), c. 12:240.

³ Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-Münim Şerhu Sahihi Müslim* (Dâru's-Şurûk, 2002), 1:413. Muhammed b. İsmail Buhârî, *el Câmiu'l-müsnedu's-sahihü'l-muhtasar min umûri rasulullâhi ve sünenihi ve eyyâmihi /Sahîhu'l-Buhârî* (Daru Tavku'n-Necat, 2001), c. 1:116.

⁴ Âl-i İmrân, 3/93.

⁵ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 2:390.

⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1999), 1:109.

⁷ Eyüb bin Musa el-Hüseyni el-Gariymiy Ebu'l Begâ el-Hanefiy el Kefevi - thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, *el Küliyyat Mucem fi'l Mustalahat ve'l Furug'l Lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.), 115. ;Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 1:533.

⁸ Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebidi, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Mısır: Daru'l-Hidaye, ts.), 38/275.

⁹ el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1:109.; Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi eş-Şafîi el-Vahidi, *el-Vasit fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecid*, thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdu'l Mucûdi vd. (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 1:127.

düşmelerini engellemektir.”¹

Yahudi

Yahudi kelimesinin aslı Arapça ya da Arapça olmayan bir dilden müştak olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Kelimenin aslı Arapçadır diyenler Â'râf suresi 156. Âyetteki “هُودًا” kelimesini delil getirmektedirler. Kelime Arapça “هَادٍ يَهُودٌ هُودًا” kökünden türemiş “Tevbe eden, hakka dönen” manalarına gelmektedir.² Başka bir görüşe göre Yahudilerin “هَادُوا”³ diye isimlendirilmelerinin sebebi buzağıya tapma günahlarından tevbe etmeleridir.⁴ İsrailoğullarının “Yahudi” diye isimlendirilmeleri, Arapların Ya'küb'un (a.s.) büyük oğlu Yahuza'ya (يَهُودَا) nispetle kelimenin sonundaki zâl harfini dâl harfine “هَادُوا” kalb ederek okumuş olmaları sebebiyle kelime “يَهُودَا”⁵ olmuştur,⁵ şeklinde açıklanmıştır. “Yahudi” kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği yerlerde kınama manasıyla Mûsâ'nın (a.s.) yolunu terk edenler hakkında kullanılmıştır.⁶

Nasrâni

“النَّصَارَى” kelimesi “نَصْرَانٍ وَنَصْرَانِيَّةٍ” kelimelerinin cemisidir.⁷ Filistin Celile (Galile) bölgesinde Hz İsa'nın memleketi Nasıra'ya nispetle Hristiyanlara verilen isimdir.⁸ Âyette havarilerin biz Allah'ın yardımcısıyız “نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ”⁹ diye İsa'ya

¹ Kefevi - thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, *el Küliyyat Mucem fi'l Mustalahat ve'l Furug'l Lugaviyye*, 115.

² Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebü'l Fazl Cemâleddin b. Menzur el-Ensâri er-Rüveyfî el-İfriygi İbni Manzur, *Lisânu'l Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 3/439.;Ebû Abdillâh Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî er-Râzî, *Mefâtîhü'l-Gayb* (Beyrut: Darü't-Türasi-l Arabi, 1999), 3:536.

³ Bakara, 2/62.

⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 1:433.

⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/432.;er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3:536.

⁶ Servet Zeyrek, “Kur'ân-ı Kerîm'de Geçen 'İsrailoğulları' ve 'Yahudiler' Kavramlarının Değerlendirilmesi”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 9 (2021), 69-70.

⁷ Zeynu'd-Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekir b. el-Hanefi Abdulkâdir Râzî, *Muhtâru's-Sihah*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut-Sayda: Mektebetü'l-Asriyye-ed-Dâru'n-Nemuzeciyye, 1999), 311.

⁸ Muhammed Ravvâs Kal'acî - Hâmid Sâdık Kuneybî, *Mucem Lügati'l-Fukahâ* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988), 481.

⁹ Âl-i İmrân, 3/52.

destek çıkan ifadelerini kullanarak biz Allah'ın yardımcılarınız iddialarında bulunan tahrifçilerin "Nasrânî" olarak isimlendirilmiş olacağı da söylenmiştir.¹ İstilah olarak ise; Allah'ın resulü ve kelimesi Meryem, oğlu Hz. İsa'nın ümmetine verilen isimdir.² Nasrânîlik Hz. İsa'nın getirdiği vahiyden sapmış bir dindir. Nasârâ şeklinde Kur'an'da on üç âyette geçmektedir.

Melek

Kur'an ve hadislerde yer alan bilgilere göre melekler, latif bir yapıya sahip, nurdan yaratılmış³ ve farklı şekillere girebilme kabiliyeti bulunan⁴ ruhani varlıklar olarak tanımlanmaktadır.⁵ Tamamen ilahî iradeye tabi olan meleklerin yalnızca Allah'a ibadet ve itaat ile meşgul oldukları, ilahî emirlerin dışına çıkmayan bir tabiatta oldukları bilinmektedir.⁶ Cinsiyet özelliklerinden münezze olan bu varlıklar, erkeklik ve dişilik gibi unsurlarla hiçbir ilişkileri bulunmamaktadır.⁷ Bunun yanı sıra yeme, içme ve uyuma gibi biyolojik ihtiyaçlardan bağımsız, bedensel arzular ve nefsanî isteklerden arındırılmış bir yapıya sahip olup kanatlı olarak tasvir edilmektedirler.⁸

Kitap

"Kitap" kelimesi, "fîâl" vezninden türemiş olup mefûl anlamında kullanılmakta ve "mektup" anlamına gelmektedir. Bu kelime, sözlükte yazmak, yazılı metin, Tevrat, suhuf, farz kılınan hükümler, kader ve hüküm gibi farklı anlamlar

¹ Âlûsî, *Tefsîrü'l-Âlûsî*, 3:267-268.

² Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal* (Mısır/Kahire: Müessesetü'l-Halebi, ts.), 2:25.

³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Şahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdu'l Bâki (Beyrut: Dâru İhyai't-turasi'l-arabi, ts.), C:4, Hds no: 2996; Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnavut - Âdil Mürşid (Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2001), C: 42, Sh: 109, Hds no: 25194.

⁴ Meryem 19/16-17.

⁵ Meryem 19/64.

⁶ et-Tahrîm 66/6.

⁷ Şuayip Karataş, *Kur'an'ın Konusu Olarak Melekler* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), Bkz. 122-123.

⁸ Fâtır 35/1.

taşımaktadır.¹ Ayrıca, Kur'ân'da yer alan isimlerden biri olarak da karşımıza çıkmaktadır.² Kur'ân-ı Kerim içinde ise "kitap" kelimesi, mektup, sahife, kader, Tevrat ve İncil anlamlarında da kullanılmaktadır.³

Peygamber

“Allah’ın elçisi” anlamına gelmekte olup ilahi vahyi insanlara tebliğ etmekle görevlendirilmiş Allah tarafından özel olarak seçilmiş bir rehber manası taşımaktadır.⁴ Peygamberler, Allah’ın mesajlarını insanlığa ileten, bu mesajların doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayan ve kendi yaşamlarıyla bu öğretileri pratiğe döken kimseler olarak bilinmektedir. Bu yönüyle peygamberlik, yalnızca bir tebliğ görevi değil, aynı zamanda insanlığa örneklik teşkil eden kapsamlı bir misyonu da ifade etmektedir.⁵

¹ Râğıb İsfahânî, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, 699.

² el-En'âm 6/155.

³ Râğıb İsfahânî, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, 699-701.

⁴ Râğıb İsfahânî, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, Bkz. 352-353.

⁵ el-Ahzâb 33/21; el-Mümtehine 60/4.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EHL-İ KİTABIN ALLAH TASAVVURU

Bir inanç sisteminin temelinde yer alıp bütün iman esaslarını hatta ibadetlerin uygulanma keyfiyetini etkileyen en önemli husus Tanrı tasavvurudur. Tanrı tasavvuru, ilâhî dinlerin temelini oluşturur. Ehl-i kitabın ortaya koyduğu maddi manevi bütün değerlerin temelinde, tanrı tasavvurunun ve buna bağlı olarak geliştirilen yaklaşımların önemli yer tuttuğu söylenebilir. Onların bu yönde geliştirdiği inanış ve yaklaşımların Kur'an'da ret, tenkit veya tashih şeklinde değerlendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, doğru kabul edilen unsurlar da onaylanmaktadır. Bu bağlamda inanç boyutunda Kur'an, Allah'ın ulûhiyet ve vahdaniyet sıfatlarıyla çelişen inançları kesin bir biçimde reddetmektedir. Ehl-i kitaba ait bazı inançlar ulûhiyetle bağdaşmadığı gerekçesiyle Kur'an'da açıkça reddedilmiştir. Bu bağlamda Allah'ın "fakir,¹ cimri²ve çocuk sahibi olduğu³" gibi iddialar da bu reddedilen inançlar arasında yer almaktadır. Kur'an, bu tür iddiaların beşerî nitelikler taşıdığını vurgularken, Allah'ın ulûhiyet sıfatları ile bu beşerî özelliklerin arasındaki farkı ortaya koyarak, ilâhî sıfatların üstünlüğünü vurgulamaktadır.⁴

İlahi dinlerin tahrife uğraması Allah tasavvurunun korunup muhafaza edilemediğindendir.⁵ Ehl-i kitabın Kur'an'da tenkit ve tashihe tâbi tutulan Allah'a ilişkin tasavvurları, gerçeklikten uzak iddialar şeklinde değerlendirilebilir. Bu iddiaların Kur'an'da ortaya konulduğu gibi "Îsâ'nın (a.s.) ilah olduğu"⁶, "Allah'ın üçün üçüncüsü olduğu"⁷, "Üzeyir (a.s.) ile Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğu"⁸,

¹ Âl-i İmrân 3/181.

² el-Mâide 5/64-65.

³ et-Tevbe 9/30.

⁴ İlgili âyetler için en-Nisâ 3/17; el-En'âm 6/101, es-Sâffât 37/151-152; el-Mü'minûn 23/91; Fâtır 35/15; el-Hac 22/64; Lokmân 31/26.

⁵ Hüseyin Aydın, "Allah Tasavvuru ve Vahiy", *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*, 1995, 191.

⁶ el-Mâide 5/72.

⁷ el-Mâide 5/73; en-Nisâ 4/171.

⁸ et-Tevbe 9/30.

“Kendilerinin zengin, Allah’ın ise fakir olduğu”, “Allah’ın elinin sıkı olduğu” şeklinde tasnif edilmesi mümkündür.

1.1. HZ. İSÂ’NIN İLAH OLDUĞU İDDİASI

Yüce Allah Kur’an’da Ehl-i kitabın İsâ’nın (a.s.) ilah olduğuna dair bir inanç geliştirdiklerine atıf yapmaktadır. İsâ’nın (a.s.) olağan dışı doğumu ve sahip olduğu beşer üstü mucizelerin Hristiyanlar tarafından bu inanca dayanak yapıldığı değerlendirilmektedir.¹ O’nun Allah’ın kudretiyle gerçekleşen olağan dışı doğumu ve mucizelerine karşılık İsâ’nın (a.s.) nihâyet bir beşer olduğu Kur’an’da beyan edilirken, Allah’ın kudreti karşısında beşerin ârizî durumu açıklanarak bu iddianın temelsizliği ve tutarsızlığı, akıl ve düşünme pratiği açısından ortaya konularak iddia reddedilmektedir.

Ehl-i kitap tarafından İsâ’ya (a.s.) ilahlık vasfının yüklendiği hususu, Kur’an’da açık bir şekilde, Mâide sûresinde iki yerde beyan edilmektedir. Mâide sûresinin 17. âyetinde, Meryem oğlu Mesih’in Allah olduğunu söyleyenlerin hakikati inkâr ettikleri belirtilerek bu iddianın varlığı, inanç boyutu açısından değerlendirilmektedir. Aynı sûrenin 72. âyetinde de Meryem oğlu Mesih’in Allah olduğu iddiasında bulunanların hakikati inkâr ettikleri belirtilmektedir. Bu âyette söz konusu iddia, bizzat aynı ifadelerle teyit edilip gerçeklik açısından, değeri önceki âyette geçtiği şekilde ortaya konulmaktadır. Her iki âyetin devamında İsâ (a.s.) ile ilgili gerçeklikler, farklı yönlerden detaylandırılarak izah edilmektedir. Her iki âyette iddianın nispetinin yani kime ait olduğu hususunun belirsiz tutulduğu görülmektedir. Bu itibarla iddianın açık bir şekilde ve doğrudan Hristiyan çevrelere nispetinden ziyade, âyetteki ifadenin, söz konusu söyleme sahip herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır. Âyetlerde Hristiyanlığın konu ile ilgili olabilecek mezhepsel farklılıklara ilişkin de bir atıf söz konusu değildir. Usulen İsâ’yı (a.s.) yanlış bir şekilde yüceltmeye yönelik bu söylemin, Hristiyan çevrelere aidiyeti aklen ve

¹ Aynur Bader (Eryiğit), *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’ın Putperestliğe Bakışı (Kutsal Kitaplar Açısından Bir Değerlendirme)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 75; Veli Çayır, *Ehl-i Kitâbın Kur’ân’a İtiraz Nedenleri* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), V, 121 y./42.

kültürel olarak da¹ mantığa yatkın görülmektedir. Âyetin devamında, Îsâ'nın (a.s.) peygamber olarak gönderildiği topluluğa açıkladığı öğretide hem kendisinin hem de onların Rabbi olan Allah'a kulluk etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.² Bu ifade, iddianın tersini desteklemekte ve muhâtapların Îsâ'nın (a.s.) hitap ettiği topluluk olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Nisâ sûresinde Ehl-i kitap topluluğuna hitâp edilerek Îsâ Peygamber'in ilâhlık mertebesine yükseltilmemesi ve bu konuda taşkınlık yapmamaları konusunda bir uyarı bulunmaktadır. Îsâ Mesîh'in, Allah'ın diğer elçileri gibi sadece bir elçi olduğu, Meryem'e “Ol!” emriyle ilettiği kelime ve diğer insanlar gibi Allah tarafından yaratılan bir can, bir ruh olduğu beyan edilmektedir.³ Burada Ehl-i kitabın Allah hakkındaki hakikate aykırı söylemleri⁴ eleştirilip bunun Îsâ (a.s.) ile ilgili gerçeklikle ilgisi kurularak âyetin siyâkında iddianın nispet çevresinin Ehl-i kitap olduğu beyan edilmektedir. Bu âyetin devamında “Tanrı üçtür” iddiası ile “Onun çocuğunun olması söylemi” reddedilip hakikatin izahı yapılmaktadır. Diğer taraftan Yahudilerin Üzeyir'i (a.s.) Allah'ın oğlu olarak nitelendirmesi ve Hristiyanların Mesih (Îsâ) (a.s.) hakkında benzer bir ifade kullanmalarını içeren âyetlerden hareketle Îsâ (a.s.) ile ilgili iddiaların Hristiyan çevrelerle ilişkilendirildiği gözlemlenmektedir. Bu takdirde bu âyetlerin iddianın Hristiyanlara nispetine dair mantıksal çıkarımı destekleyici bulgular içerdiğini söylemek mümkündür. Bazı tefsir kaynaklarımızda da bu sözlerin Hristiyanlara nispet edildiği görülmektedir.⁵

Îsâ'ya (a.s.) ulûhiyet isnadı öncelikle ulûhiyet sıfatlarıyla beşerîyet sıfatları arasında belirgin bir ayırım temelinde değerlendirilmektedir. Bu isnadın reddi, âyetlerde insanın zihnî kavrayışı ve aklî işleyişi çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda Mâide sûresinin 17. âyetinde, Meryem oğlu Mesih'in beşer niteliği,

¹ Abdullah Bayram, “Ehl-i Kitaba Yaklaşımı Temelinde Kur'an'ın Allah İnancı Açısından Hristiyanlığa Yaptığı Diyalog Çağrısı ve Bunun Dünya Barışına Katkısı”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2013), 210.

² el-Mâide 5/72.

³ en-Nisâ 4/171.

⁴ Kübra Ülgen (Yılmaz), *Kutsal Kitaplar Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da İkna* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 229 y./36.

⁵ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 10/147; Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vücui't-te'vil* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1987), 1/617.

Allah'ın Meryem oğlu Mesih'i, annesini ve yeryüzündeki tüm varlıkları helâk etme iradesinin bulunduğu durumlarda kimsenin Allah'ın gücüne karşı duramayacağı vurgusuyla açıklanmaktadır. Bu izah Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümlerinin Allah'a ait olduğu ve Onun dilediğini yarattığı ve her şeye kadir olduğunu bildiren âyetin bayanıyla da Allah'ın hükümlerinin mutlak olduğu gerçeği perçinlenmektedir.

Mâide sûresinin 75. âyetinde ise Meryem oğlu Mesîh'in sadece bir peygamber olduğu bildirilmektedir. Ondan önce de peygamberlerin gelip geçtiği, annesi Hz. Meryem'in de dürüst ve inançlı bir kadın olup ikisinin de yiyip içen birer insan olduğu beyan edilmektedir. Hz. Meryem ile oğlu Mesîh'in en yalın beşer vasfı olarak yiyip içme gereksinimlerine atıf ile onların da birer insan olduklarına dikkat çekilip İsâ'ya (a.s.) nispet edilen ulûhiyet vasfı,¹ kesin bir şekilde reddedilmektedir. Âyette İsâ'nın (a.s.) peygamberliği ile önceki peygamberler arasında bir karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Diğer taraftan İsâ'nın (a.s.) bir babaya ihtiyaç olmaksızın yaratılışı Kur'an'da ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Hz. Meryem'in bir erkeğin müdahalesi olmaksızın bir çocuğun nasıl dünyaya geleceğini sorgulaması onun beşerî niteliğine işaret etmektedir. Bu olağanüstü doğum Allah'ın dilediğini yaratma iradesiyle tanımlanmaktadır; bir şeyin olmasını istediğinde yalnızca “ol” demesi yeterlidir.² Bununla birlikte, insan aklının aşına olduğu yaratılış biçimi, anne ve babanın varlığına dayanmaktadır. Bu bağlamda İsâ'nın (a.s.) yaratılışı, farklı bir durumu temsil etmektedir. Kur'an'da İsâ'nın (a.s.) bir baba olmaksızın yaratılışı olağan dışı bir durum olarak ele alınmakta ve ilgili âyetlerde onun durumu, Allah katında Hz. Âdem ile benzerlik göstererek, Hz. Âdem'in Allah'ın “ol” emriyle topraktan yaratıldığına işaret edilmektedir.³ Bu âyete dayanarak Allah'ın yaratma sürecinin sebeplerle sınırlı olmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, Allah ile beşer arasındaki vasıf farklılıklarına dikkat çekmektedir.⁴ Begavi de (ö. 510/1117) tefsirinde

¹ Ali Binol, “Hz. İsâ'ya Nispet Edilen 'İbnu'llah /Allah'ın Oğlu' Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIII/76 (2020), 753.

² Âl-i İmrân 3/47.

³ Âl-i İmrân 3/59.

⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/437.

aynı görüşleri dile getirmektedir.¹ Kur'an'ın ilgili âyetlerinde Îsâ'nın (a.s.) yaratılışındaki olağan dışılıktan ziyade insanların Allah'ın kudret ve hükümlanlığını anlayıp kavramaya yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Kur'an'da Îsâ'nın (a.s.) mucizevi doğumunun yanı sıra onun sahip olduğu beşer üstü mucizeler de ifade edilmektedir. Bu mucizelerin başlıcaları beşikte iken insanlarla konuşması, çamurdan kuş sûreti yapıp ona hayat üflemesi, körü, cüzzamlıyı, iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, insanların evlerinde yiyip biriktirdiğini bilip haber vermesi şeklinde sıralanabilir.² Kur'an'daki anlatım akışında da bu mucizelerin nitelikli imtiyazlar ve Allah'ın birer nimeti olarak Îsâ'ya (a.s.) lütfedildiği belirtilmektedir.

Kur'an'da insanların Îsâ'ya (a.s.) isnâd ettiği ulûhiyet reddedilip, onu sıradan insanlardan ayıran niteliğinin nübüvvet olduğu bildirilmektedir. Îsâ'nın (a.s.) âyetlerde bildirilen peygamberlik görevi, kendisinden öncede peygamberlerin gelip geçtiği bildirilerek diğer peygamberlerle mukayese ile ortaya konulmaktadır.³ Nisâ sûresinde Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın elçisi olduğuna ilişkin yapılan anlatım aynı zamanda ulûhiyet iddiasına bir reddiye niteliği taşır. Ulûhiyet iddiasının temelsiz oluşu Mesîh'in Allah'ın bir kulu olmaktan geri durmayacağını bildiren âyette beyan edildiği üzere bizzat Îsâ'nın (a.s.) kulluk görevindeki sadakati üzerinden de ispatlanmaktadır.⁴ Îsâ'nın (a.s.) peygamberlik ve kulluk görevine ilişkin samimiyet ve sadakati “Îsâ'nın (a.s.) *Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin*” çağrısında vurgulanmaktadır. Bu şekilde sonradan ona nispet edilen hakikat dışı vasıf ve uydurulan iftira niteliğindeki söylem ortaya konulmaktadır. Îsâ'ya (a.s.) nispet edilen bu vasfın temelsizliği, bir açıdan yoktan var eden ve edilen arasındaki statü farkının izahıyla, başka bir açıdan da ölümlü varlıklar ile ölüm olgusunun bizzat yaratıcısı olan, ölümsüz yaratan arasındaki fark ile ilişkilendirilmektedir. İddianın bu açıdan temelsizliği Mâide sûresi 17. âyette anlatılmaktadır. Bu anlatımda doğrudan Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisi

¹ el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 2/32.

² Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide, 5/110.

³ el-Mâide 5/75.

⁴ en-Nisa 4/172-172.

olduğunu iddia edenlere hitâp edilmektedir.¹ Beşer özelliğinin öne çıkarıldığı bu âyette aynı zamanda Îsâ'nın (a.s.) , varlığını sürdürme ve varlığının sonunun Allah'ın irade ve kudreti karşısındaki mahiyeti ortaya konulmaktadır. Âyette, ölümlü bir varlık olan Îsâ'ya (a.s.) nispet edilen ulûhiyet vasfı ile ölümlü olmak olgusu arasında bağdaşma keyfiyetini, aklen değerlendirmeye yönlendirme söz konusudur.

Allah'ın yaratması ve bütün canlıların ölüm karşısındaki durumunu ve çaresizliğini ele alan Vehbe Zuhaylî insanlar tarafından kendilerine ulûhiyet atfedilen varlıkların da aynı kapsamda olduğunu, güç yetirememenin kullukla ilişkili bir özellik, her şeye kâdir olma vasfının ise sadece Allah'a has olduğunu belirtmektedir.² Îsâ'nın (a.s.) mucizevi bir şekilde babaya ihtiyaç olmadan dünyaya geldiği âyette sabittir. Buna karşın yaratılışı, fiziki yapısı, insani his ve duyguları açısından diğer insanlarla aynı özellikleri taşımaktadır.³ Kur'an'da Hz. Meryem ve Îsâ'nın (a.s.) diğer insanlarla aynı şekilde beslenmesinden bahisle bu insani özellik öne çıkarılmaktadır.⁴ Îsâ (a.s.) bir insanın vücut bulmak için gerekli iki unsurdan biri olan -baba- olmadan dünyaya gelse de anne karnına düştükten sonra teşekkülü ve doğumu doğal bir şekildedir. Baba unsuru hariç diğer açılardan doğumunda herhangi bir olağanüstü durum görülmemektedir. Doğum esnasında annesi Meryem'e Allah tarafından ikram edilen nimetler ve kolaylaştırmalar âyete konu olmakla birlikte doğum, çocuk ve annesi için tabii bir süreçte gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan Taberî ilgili âyette doğurmaya ve doğurulmaya konu varlıklarla ulûhiyet vasfı arasında bir bağdaşmanın mümkün olamayacağına değinerek; bu tür tasavvurların akılla uyumlu olmadığına işaret edildiğini ifade etmektedir.⁵ İşaret edilen şey ise; ulûhiyetin varlığının kaynağı ya da sebebi olarak bir başkasına ihtiyaç duymadan, kendi varlığıyla ebedi ve bağımsız olma özelliğini taşıyan bir olgu olduğudur.⁶

¹ Âlûsî, *Tefsîrû'l-Âlûsî*, 3/270.

² Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîdeti ve's-şerî'ati ve'l-menhec* (Şam: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1997), 6/141.

³ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 4/93.

⁴ el-Mâide 5/75.

⁵ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 10/484.

⁶ Osman Oral, "Mâtürîdî'ye Göre İhlâs Sûresi'nde Allah Tasavvuru ve Tevhid Sorunu", *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IV/5 (2017), 90.

Allah'ın, birçok peygamberini risâletlerine delil olacak birtakım mucizelerle teçhiz etmesi gibi Îsâ'yı (a.s.) “baba olmadan” yaratması onun kudreti ve mucizesi kapsamındadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) Hristiyanların, Îsâ (a.s.) hakkındaki itikatlarından bahsederken, evrende meydana gelen her işin, onun izni ve istediği şekilde var olup, varlığın devamının da onunla mümkün olduğu gibi inançlarına işaret etmektedir.¹ Îsâ'nın (a.s.) yaratılışı ve ona isnâd edilen temelsiz vasıfların neşeti hakkında bir değerlendirme yapan Nesefî Hristiyanların Îsâ (a.s.) hakkındaki düşüncelerinin, onun mucizevi doğumu sebebiyle onun yarattığına, dirilttiğine ve öldürdüğüne inanmalarına yol açtığını ifade etmektedir.² Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Rûhu'l-Me'âni* isimli tefsirinde el-Kurazî'den (ö. 108/726) yaptığı nakilde bu konuda Îsâ'ya (a.s.) ilişkin inanç dönüşümünü çözümlemeye yönelik izlere rastlamak mümkündür. Buna göre İsrâiloğulları bilginlerinin Îsâ'nın (a.s.) körleri ve cüzzamlıları iyileştirme, ölüleri diriltme gibi mucizelerinin sadece ulûhiyet ile bağdaşan vasıflar olduğuna dair değerlendirmelerinin, Hristiyan çevreleri aşırı yüceltme eğilimine sevk ederek onları inanç açısından temel kaymasına sevk ettiğini ortaya koymaktadır.³ Ayrıca sınırlı bir varlık olan insanın içindeki yüce varlık sezgisini tanımlama biçimi de bu konuda etken bir rol oynamaktadır.⁴

Kur'an Îsâ'ya (a.s.) ulûhiyet iddiasını Hristiyan çevrelerce üretilerek ve sahiplenerek inanç ilkesi haline getirildiğini zikretmektedir. Îsâ (a.s.) hakkında üretilen bu iddianın varlığı Kur'an'da önemsenip, içerik açısından ise hakikatin inkârı olarak değerlendirilerek reddedilmektedir. İddianın hakikat ile uyumsuzluğu birçok açıdan gerekçelendirilerek iddia çözümlemeye tâbi tutulmaktadır. Bu durum Kur'an'da temelden reddedilirken Îsâ'nın (a.s.) beşer niteliği öne çıkarılarak bu düşünce müntesiplerinin hakikati teslim etmeleri hususunda ısrarla çağrı yapılmaktadır. Bu çağrılar aynı zamanda insanların Allah dışındaki varlıklara aşırı bağlılıktan dolayı bu tür hatalara düşme riskiyle karşı karşıya olduğunu da

¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/617.

² Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/436.

³ Âlûsî, *Tefsîrü'l-Âlûsî*, 3/270.

⁴ İbrahim Yıldız, *Kur'an'a Göre İnsanların Yanılgıları* (Bursa Uludağ Üniversitesi, Thesis, 2018) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), XIV, 330 y./299.

göstermektedir. Bu hatırlatmanın Kur'an'ın bütün muhâtaplarına yönelik olduğu söylenebilir.

1.2. ALLAH'IN ÜÇÜN ÜÇÜNCÜSÜ OLDUĞU İDDİASI

Kur'an'da Allah'ın üç ayrı unsurdan oluşan bir bütün olduğu yönünde ileri sürülen iddiaya işaret edilip bu iddia Ehl-i kitaba nispet edilmektedir. Kur'an'da inanç açısından değerlendirilen bu söylem, açık bir şekilde küfür olarak nitelendirilmektedir. Âyetlerde Îsâ'nın (a.s.) bir beşer ve peygamber olarak çeşitli vasıfları ifade edilmekte ve bu bağlamda Allah'a ait ulûhiyet özelliklerinin vurgulandığı görülmektedir. Diğer taraftan bu çerçevede ulûhiyet inancı etrafında sağlam tutum ve doğru inancın tarifi yapılarak küfür olan söylemlerden vazgeçilmesi emredilmektedir. Bu inançlarını düzeltmemeleri halinde iddia sahipleri hakkında muhakkak olan cezai karşılığın da tarif edildiği görülmektedir.

Kur'an'da 'sâlisu selâse' terkihiyle ifade edilen bu iddia Allah'ın üçün üçüncüsü olduğu düşüncesidir. Bu anlayış Kur'an'da Allah'ın ulûhiyet ve vahdaniyet sıfatları çerçevesinde zikredilmektedir. Bu terkip iki farklı bağlamda ele alınmaktadır. Mâide Sûresi'nde Allah'ı üçlü bir bütünün parçası olarak kabul edenlerin gerçeği inkâr ettikleri belirtilmekte ve bu inanç biçiminin geçersiz olduğu ifade edilmektedir.¹ Aynı şekilde Nisâ Sûresi'nde "Tanrı üçtür" şeklinde bir yaklaşımın benimsenmemesi gerektiği bir uyarı olarak vurgulanmaktadır.² Bu uyarı, Îsâ'nın (a.s.) yaratılışı ve peygamberlik görevinin açıklandığı bağlam içerisinde yer almakta ve onun beşerî ve peygamberlik vasıflarına işaret edilmektedir. Burada Îsâ'nın (a.s.) şahsiyeti etrafında geliştirilen yanlış inanışların düzeltilmesi ve yaratılışın ilâhî izahı hedeflenmektedir. Bu iddianın Kur'an'da Îsâ'ya (a.s.) müntesip çevrelerde daha sonra oluşarak geleneksel bir inanç haline dönüştüğüne dair izahlar da mevcuttur.³ Âyetlerde bu iddiada bulunan çevrelerin varlığını ispattan ziyade bunun inanç değerinin zikredilmesinin, Kur'an'ın sonuçlara odaklanan üslubuyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu iddiayı ele alan âyetlerde söz konusu çevrelerin bu

¹ el-Mâide 5/73.

² en-Nisâ 4/171.

³ Çayır, *Ehl-i Kitâbın Kur'an'a İtiraz Nedenleri*, 46.

inanişaya yönelmelerinin gerekçesi hakkında bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır. Bu açıdan konu İlsâ (a.s.) hakkında geliştirilen diğer inanışlarla bir arada değerlendirilerek aşırı kutsiyet atfetmenin yol açtığı sapma zemininde açıklanabilir.¹

Mâide Sûresi'nde Allah'ın üçün üçüncüsü olduğunu iddia edenlerin gerçeği inkâr ettikleri ifade edilmekte ve bu inancın geçersizliği açıkça belirtilmektedir. Bu iddiaya karşılık âyette bir tek Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığı bildirilerek vahdaniyete dayalı temel Allah inancı beyan edilmektedir. Bu düzeltme söz konusu söylem ve uygulamaların reddini de içermektedir. Zira âyette küfür hükmü yinelenerek bu tutumun “acı bir azap” olarak nitelenen cezai müeyyidesiyle konu sonuca bağlanmaktadır. Allah hakkında üretilen gerçek dışı isnatların aşırılık olarak nitelendirildiği Nisâ sûresinin ilgili âyetinde Ehl-i kitaba hitaben bu tür tutumlardan sakınma emri ile giriş yapılmaktadır. Burada İlsâ (a.s.) hakkında doğru bilgilerin tespit ve izahı âyetin merkezini oluşturmaktadır. Bu açıklamalar üzerine kurulan bağlamda Tanrı'nın üçlü birliğini ifade eden düşünceden vazgeçilmesi gerektiği ve bunun insanlar için daha hayırlı olacağı yönünde uyarılar yapılmaktadır. Âyetin devamında sözü edilen söylem ve tutumlara karşılık Allah'ın birliğini çocuğu olmaktan münezzeh olmasını göklerde ve yerde var olan her şeyin sahibi olmasını ifade eden Allah'ın vahdaniyet ve kudret sıfatlarına atıfla konu sonuca bağlanmaktadır.

Müfessirler de bu konuda görüşlerini eserlerinde dile getirmektedirler. Bu bağlamda rivâyet tefsirinin önde gelen temsilcilerinden Taberî “*Tanrı üçtür demeyin*” âyetinin izahını “Üç tane rab vardır demeyin” şeklinde izah etmektedir.² Râzî'nin teslis inancının batıl olduğu yönünde sade bir çıkarsama ile âyeti yorumladığı görülmektedir: “Teslisin batıl olduğu akılla malumdur. Çünkü üç bir olmaz; bir de üç olmaz. Yeryüzünde Hristiyanların sözü kadar batıl ve bozuk başka bir söz görülmemiştir demektedir.”³ Beyzâvî, bu âyet ile Hristiyanların çoklu ilah anlayışının reddedildiğine dikkat çekmektedir. Bu âyeti Mâide sûresindeki Allah'ın Ey Meryem oğlu İlsâ! İnsanlara Beni ve annemi, Allah'tan başka iki tanrı olarak

¹ Remzi Kaya, “Müslüman Ehl-i Kitap İnanç Esaslarının Karşılaştırılması”, *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu (Sempozyum)*, (2003), 303.

² Taberî, *Tefsîr-i t-Taberî*, 9/422.

³ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 12/409.

kabul edin, dedin mi? diye sorduğu âyetle¹ beraber ele alarak izah eden Beyzâvî üçlü unsuru Allah, Meryem ve Îsâ olarak değerlendirerek; baba, oğul ve Ruhü'l-Kudüs'ten oluşan üç uknum ihtimaline de işaret etmektedir.² Yani Hristiyanların inancı Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun bir Tanrı olduğu şeklindedir.³

Merâgî (ö. 1371/1951) ise bu âyeti teslis inancının İbrahîm milletinin bütün peygamberlerinin yolunu terk edip putperestlerin inancını takip etmek şeklinde ilkesel bir tanım ile izah etmektedir.⁴ Îsâ'nın (a.s.) mevcut Kitab-ı Mukaddes'te yer alan sözlerine dayanarak Allah'ın vahdaniyeti anlayışının kat'î varlığına işaret eden Mevdûdî (ö. 1399/1979) Hristiyanların bir taraftan Allah'ın birliğine diğer taraftan teslise inanmalarının çelişik olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Hristiyanların bu tutumuna yönelik bir eleştiri olan âyet aynı zamanda onların doğru inanca yönelmeleri noktasında bir yönlendirme ve tavsiye niteliğindedir.⁵ Âyetin yorumunda Hristiyanlar açısından yaklaşım alanını daha geniş tutan Zuhaylî bu âyeti “baba, oğul ve Ruhü'l-Kudüs gibi üç ilâh olduğunu yahut her biri diğerinin aynı olmak üzere Allah'ın üç uknumdan meydana geldiğini, her birisinin tam bir ilâh olduğunu ve bunların toplamının da tek bir ilâh ettiğini ya da Îsâ Meryem ve Allah ayrı ayrı üç ilahın varlığını söylemeye kalkışmayın” şeklinde açıklamaktadır.⁶

Teslis inancının biri şirk, diğeri tevhit görünen iki yüzü olduğunu söyleyen Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Hristiyanların müşrikliğinin şüpheli olmasına karşın teslis (üçleme) söylemleri ile küfürlerinin sabit olduğu kanaatindedir.⁷ Ona göre üç unsurlu ilâhlık anlayışında terkinin her bir unsuru, terkinin teşekkülü için

¹ el-Mâide 5/116.

² Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envarü 't-tenzîl ve esrarü 't-te'vîl* (Beyrut: Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1997), 2/111.

³ Jon Hoover - Zeynep Yücedoğru, “İslâmî Monoteizm ve Teslîs”, *Oksident Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi* I/1 (2019), 140.

⁴ Ahmed b Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrû 'l-Merâgî* (Şirketü Mektebetü ve Matbatü Mustafa el-Babî el-Halebi, 1946), 6/31.

⁵ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani-Yusuf Karaca, vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 1/438.

⁶ Zuhaylî, *Tefsîrû 'l-Münir*, 6/46.

⁷ Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn, ts.), 3/313-314.

diğerlerine muhtaç bir konumdadır. Oysa muhtaç olma hali ile ulûhiyet vasfının telif edilmesi mümkün değildir.¹

Allah'ı tanımlamaya yönelik olarak Îsâ (a.s.) müntesiplerince uydurularak zamanla geleneksel bir inanç ilkesine dönüştürülen “Allah'ın üçün üçüncüsü” olduğu yönündeki iddia ve inanışların² varlığına dair Kur'an'da iki âyet bulunmaktadır.³ Bu âyetlerde söz konusu iddiaların inanç açısından değerlendirmesi de yapılmaktadır. Esasen 'Üçün üçüncüsü' anlayışı beşer tutumu açısından “Îsâ'nın (a.s.) ilah olduğu”, “Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğu”, “Meleklerin Allah'ın kızları olduğu” gibi yaklaşımlarla aynı karakterdedir. Kur'an bu iddiaları Allah'ın mutlak vahdaniyeti temelinde değerlendirmeye almaktadır. Bu kapsamda Kur'an'da Allah'ın mutlak teklik ve kudretine vurgu yapılarak insanların ilâhî öğretiyi doğru bir şekilde takip etmeye davet edildiği, aksi durumlar için cezai karşılığının izah edildiği görülmektedir.

Îsâ'nın (a.s.) şahsiyeti etrafında somutlaşan bu inanç formuna ilişkin değerlendirmenin muhatabı Hristiyanlık mensuplarıdır. Kur'an'ın kıyamete kadar geçerli hitabı bir taraftan bu muhâtapların da kıyamete kadar süreceğine ilişkin bir çıkarım gerektirmektedir. Bu aynı zamanda Kur'an hitabının sadece Müslümanlara değil bütün insanlığa yönelik olduğuna ilişkin de bir teyit içerir. Diğer taraftan bu anlatım, ilâhî öğretinin tâkibi ile tevhit esaslarını doğru anlama ve yorumlama konusunda, Kur'an'ın Müslümanlar dâhil bütün insanlığa yönelen tembihleri arasında sayılabilir. Bu tür hitâp ve tembihler insan tutum ve yönelişinin benzer sapma riskleriyle yüklü olduğunu da işaret etmektedir.

1.3. ALLAH'IN ÇOCUK EDİNDİĞİ İDDİASI

İnsanoğlunun Allah hakkında geliştirdiği gerçek dışı tasavvurlardan birisi de onun çocuk edinmesi iddiasına ilişkindir. Kur'an'da Allah'ın çocuk edinmesi veya çocuk sahibi olması yönündeki iddiaların ele alındığı ve kesin bir biçimde reddedildiği ayrıca bu konuya birçok âyette atıf yapıldığı görülmektedir. Bu görüşün

¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/311.

² Yunus Akça, “Kur'an'da Ehl-i Kitabın Temel Bazı Yanılgıları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV/3 (2021), 971.

³ el-Mâide 5/73; en-Nisâ 4/171.

Üzeyir (a.s.) ve İsa (a.s.) hakkında geliştirilen “oğul” inancı ile bağlantılı olarak ele alınması mümkündür. Ancak Kur’an Allah’a çocuk veya evlat isnat etme meselesini daha geniş bir perspektiften değerlendirmektedir. Allah’a oğul isnadında bulunmak zımnen O’nun varlığını kabul etmeyi de içerir. Dolayısıyla bu tasavvurun Ehl-i kitap gibi inanç topluluklarıyla ilgili olduğu sonucuna varılabilir. Bu inancın bazı müşrik topluluklarda da görülmesi müşriklerin Ehl-i kitap ile etkileşim içerisinde bulunmalarıyla ilişkilendirilebilmektedir. Kur’an’da söz konusu anlayışa yapılan atıfların Allah’ın vahdaniyeti, hükümlanlığı ve yaratıcı kudreti vurgusuyla beraber reddi yönünde bir içerik taşıdığı dikkatimizi çekmektedir. Konuya ilişkin âyetler insanların Allah hakkında delile dayanmayan tasavvurlar geliştirme eğilimlerini ve bu eğilimlerin taşıdığı tehlikeleri ortaya koymaktadır.

Kur’an’da on yedi farklı yerde çocuk edinme, çocuk sahibi olma ve evlat edinme gibi ifadelerle Allah hakkında ileri sürülen gerçek dışı iddialara atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu düşünce Kur’an’da özellikle Üzeyir (a.s.) ve İsa (a.s.) bağlamında ele alınmakta ve Allah’ın çocuk edindiği yönündeki iddialar bu görüşü savunanların sözlerine yer verilerek anlatılmaktadır.¹

Kur’an’da Allah’ın çocuk edinmesi iddiasına âyetlerin doğrudan reddi belirgindir.² Bu âyetlerde hakikatin anlatımı Kur’an’ın belagati açısından haberin ifadesi karşısında muhatabın durumu itibariyle de dikkat çekmektedir. Kur’an’da Allah doğurdu diyenlerin şüphesiz yalancı olduklarının beyanı³ söz konusu iddianın yalan olduğu vurgusunu öne çıkarmaktadır. Allah’ın ne eş ne de çocuk edindiği⁴ hakikat beyanı, Allah’ın eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir⁵ istifhamı inkârî ile tamamlanmaktadır. İhlas sûresinde Allah’ın doğurmadığı ve doğmadığı⁶ beyanında Allah’ın ulûhiyet ve vahdaniyet sıfatlarının ifadesi ile hakikat ortaya konulurken bunun dışında kalan nitelemeler de reddedilmektedir.

¹ et-Tevbe 9/30; Meryem 19/35.

² İlgili âyetler için bkz: en-Nisâ 4/171; el-İsrâ 17/111; el-Mü’minûn 23/91; el-Furkan 25/2; ez Zümer 39/4; ez-Zuhuruf 43/81; el-Cin 72/3.

³ es-Sâffât 37/152.

⁴ el-Cin 72/3.

⁵ el-En’âm 6/101.

⁶ el-İhlâs 112/3.

Tevbe Sûresi'nde Allah'a çocuk isnâdı Üzeyir (a.s.) ve Îsâ (a.s.) ile ilişkilendirilerek bu iddiaların Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından ileri sürüldüğü belirtilmektedir. Meryem Sûresi'nde Hz. Meryem hakkında yapılan anlatımda, söz konusu iddianın Îsâ (a.s.) ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Îsâ'nın (a.s.) henüz doğduğu koşulları konu edinen bu anlatım, belagat açısından "itibaru mâ-yekûn" yani gelecekte gerçekleşecek olan durumun gerçekleşmiş gibi anlatılması yoluyla ifade edilmektedir. Yunus Sûresi'nde Allah'ın çocuk edindiği, Zuhurf Sûresi'nde ise Allah'ın kızları kendisine, oğulları ise kullarına tercih ettiği iddiası¹ müşrik çevrelere nispetle değerlendirilmektedir. Âyetlerde bir taraftan Yahudiler ve Hristiyanlar gibi peygamber gönderilen topluluklar iddia sahipleri olarak tespit edilerek, bir taraftan da müşrik topluluk ortamlarına işaret edilmektedir. Sözü edilen hususi nispet çevreleri dışında iddianın açık bir şekilde ortaya konularak nispet çevresinin genel bırakıldığı görülmektedir. Buna durum hakikate aykırı inanç eğilimlerinin yalnızca müşriklerle sınırlı kalmayıp peygamber gönderilen topluluklar için de söz konusu olduğunu göstermektedir. Hatta bu tür riskler açısından Kur'an anlatımının yoğun olarak peygamber gönderilen topluluklara odaklandığını söylemek de mümkündür.

Kur'an'da Yahudi çevrelerinde Üzeyir'in (a.s.) ve Hristiyan çevrelerinde Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğuna dair iddialar² ile Allah'ın çocuk edindiği yönündeki iddialara ilişkin ileri sürülen gerekçelere dair ayrıntılı bir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca bu iddiaların inanç haline getirilmesinin sebepleri de Kur'an'da ele alınmamaktadır. Yahudilerin Üzeyir'in, (a.s.) Hristiyanların da Îsâ'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri hiçbir temeli olmayan ağızlarıyla geveledikleri sözler olup sözlerinin hiçbir hakikatının olmadığı, daha önce gelmiş geçmiş kâfirlerin söylemlerinin dillendirildiğini beyan eden âyet ile taklit kültüne işaret edilmektedir.³ Bu âyette taklit kültürünün hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için söz konusu edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre kendilerine peygamber gönderilen

¹ ez-Zuhurf 43/16.

² Nuh Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* VI/11 (2008), 58-59; Atilla Buğdaycı, *Kur'an-ı Kerime Göre Üç Semavi Din (Yahudilik-Hristiyanlık-İslâmiyet)* (Erciyes Üniversitesi, Thesis, 2007) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), IX, 81 y./56.

³ Fatma Aygün, "Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Ehl-i Kitâb'ın Hz. İbrahim Anlayışına Eleştirisi", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (2019), 861.

topluluklar açısından inanç ilkelerinde tahrif yapma eğiliminin her zaman söz konusu olduğu hususu açığa çıkmaktadır. Buna karşın İsâ'nın (a.s.) olağan dışı doğumu ve onda zuhur eden mucizelerin sebep olduğu aşırı saygının inanç tahrifi boyutuna ulaştığına dair işaretler, âyetlerden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde insanoğlunun Allah'ı "baba" figürü üzerinden anlama eğilimi de dikkate değer tahrif sebebi olarak görülmektedir. Yûnus sûresinde "Allah çocuk edindi dediler." âyetinde bu ifadenin müşriklere atfedildiği anlaşılmaktadır. Âyetin devamında Allah'ın böyle bir duruma asla layık olmadığı, çocuk edinmeye ihtiyacı olmadığı ve göklerde ve yerdeki her şeyin O'na ait olduğu vurgulanmakta; ardından bu anlayış gerekçeli olarak reddedilmekte ve konuyla ilgili iddiaların temelsiz olduğu ifade edilmektedir.¹ Bu beyanla Allah hakkında delil olmaksızın inanç ve görüş geliştirilmesinin reddedildiğine dair açık bir kanıt sunulmaktadır.

Kur'an'da söz konusu iddiaya ilişkin oldukça net bir tutum sergilenmekte ve bu anlayışı bütünüyle reddedilmektedir. Başka bir ifadeyle, iddianın çürütme ve ret üzerinden anlatıma konu olduğunu söylemek mümkündür. Bu söyleme ilişkin eleştiri ve reddin Allah'ın ulûhiyet ve vahdaniyet sıfatlarıyla bağdaşmaması, Allah'ın yeryüzünün ve göklerin yaratıcısı ve yegâne hükümrânı olmasıyla gerekçelendirildiği görülmektedir. Yahudilerin Üzeyir (a.s.), Hristiyanların ise İsâ (a.s.) ile ilgili tasavvurları² onların ifadeleriyle aktarıldıktan sonra bu durum haktan batıla sapma olarak beyan edilmektedir. Meryem Sûresi'nde Hristiyanların İsâ'nın (a.s.) doğumu hakkındaki tutumları karşısında, İsâ'nın (a.s.) doğumunun gerçeği açıklanmakta ve sonradan gelişen inanç sapmaları Allah'ın "ol" dediği zaman her şeyin gerçekleşeceği keyfiyetine işaret edilerek reddedilmektedir.³

Söz konusu iddia çoğunlukla Allah'ın çocuk edinmekten münezzeh olduğu beyanı ile reddedilmektedir. Kur'an'da Allah'ın çocuk edinmeye ihtiyaç duymadığına ayrıca yeryüzünün ve göklerin hükümrânlığının Allah'a ait oluşuna atıf yapıldığı da görülmektedir. Sâffât sûresinde Allah'ın doğurduğu iddiasının bir yalan

¹ Yûnus 10/68.

² Necmettin Gökkır, "Kur'an Dilinde Ehl-i Kitap Kültürünün İzleri: Sosyo-Linguistik Bir Yaklaşım", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar (Sempozyum)*, (2010), 112-113.

³ Meryem 19/27-35.

olduğu vurgulanmakta ve bu iddianın kesinlikle uydurulmuş bir yalan olduğu, söz konusu kişilerin ise yalancı oldukları açıkça ifade edilmektedir.¹ İhlas sûresinde Allah'ın doğurmadığı ve doğmadığını beyan eden âyetle Kur'an'ın yalan ve yakıştırma olarak nitelediği bütün batıl söylemleri reddedici genel bir hüküm ortaya konulmaktadır. En'âm sûresinde Allah'ın yaratıcılık sıfatına vurgu yapılarak O'nun bir eşi yokken nasıl çocuğu olabileceği sorusu insan mantığının işleyişiyle çürütülmektedir.

Mâtürîdî bu isnâdın kadim Yahudiler tarafından yapıldığını, Hz. Peygamberin çağdaşı olanlar tarafından da gizlendiğini ifade ederek Kur'an'ın bir nübüvvet delili olarak bu iddiaları gün yüzüne çıkardığını ifade etmektedir. Mâtürîdî, diğer taraftan bu isnâdın bir cehalet eseri olduğu ve muhâtaplarının da aynı şekilde idrak kısıtlılığı ve cehaletle kuşatılan topluluklar olduğuna dikkat çekerek İslâm'a karşı geliştirilen düşmanlık ve inatçılıklara karşı sabır ve sebat gösterilmesine işaret etmektedir. Ayrıca kendilerine peygamber gönderilen Yahudi ve Hristiyanların Allah'ı beşer benzetmesi yoluyla tasavvur eden topluluklar olduğunu da ortaya koymaktadır.²

Beşinci asır müelliflerinden Zemahşerî, Allah'a çocuk isnâdının Kur'an'da yer almasının, bu söylemlerin ispatı açısından birer delil olarak değerlendirmektedir. Kur'an'ı yalanlama uğraşında olan Yahudiler tarafından bu beyana ilişkin bir itirazın vaki olmadığına değinen müellif, bunu da bu ifadenin Yahudi çevrelerce kabul edildiğinin bir göstergesi olarak kabul etmektedir.³ el-Endülüsî Ebu Hayyan'ın da (ö. 745/1344) bu görüşü benimsediği görülmektedir.⁴

el-Ferrâ (ö. 207/823) Yahudiler nezdinde Üzeyir'e (a.s.) ilişkin söylemi onların dinî tarihleri üzerinden ele almaktadır. Burada yapılan izaha göre Yahudiler, Tevrat'ın rehberliğini terk edince Allah Teâlâ'nın Tevrat'ı ezberlerindekiyle beraber onlardan aldığı Ahit Sandığı'nı da onlara bırakmadığı anlaşılmaktadır. Üzeyir (a.s.), Tevrat'ın

¹ es-Sâffât 37/151-152.

² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an/Te'vilatu ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 5/357.

³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/263-264.

⁴ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 5/402.

tekrar verilmesi için sürekli Allah Teâlâ'ya yalvardı bu kesintisiz yönelişin sonucunda Üzeyir (a.s.) yüz yıl boyunca uyutulduktan sonra tekrar uyandırılıp Tevrat'ın onun kalbine indirildiği; bunun üzerine o da -Tevrat'ın tekrar indirildiğini, ona göre amel etmeleri gerektiğini- kavmine tebliğ edip onlara Tevrat'ı ezberinden yazdırdığı nakledilmektedir.¹ Taberî'nin aktardığı rivayetlere göre, Yahudiler Tevrat'ı öğrenmiş ve onun hükümleriyle amel etmeye başlamışlardır. Üzeyir'in (a.s.) aralarından ayrılmasından sonra da Tevrat'a uygun bir yaşam sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu süreçte Allah Teâlâ ahit sandığını onlara yeniden göndermiştir. Ahit sandığının içindeki Tevrat metnlerinin Üzeyir'in (a.s.) naklettiği bilgilerle aynı olduğunu gören Yahudiler, Üzeyir'i (a.s.) Allah'ın oğlu olarak nitelendirmişlerdir.²

Allah'ın çocuk edinmesi sözünü ele alan Râzî çocuk edinmenin beşerî bir durum olması itibarıyla Allah'ın ulûhiyet sıfatları gereği ihtiyaç sahibi olmaktan münezzehe olduğuna dikkat çekerek çocuk edinmeyi de beşer ihtiyacı kapsamında değerlendirmektedir.³ Beyzâvî de "Hristiyanlar –Mesîh Allah'ın oğludur- dediler" âyetinde dile getirilen iddiayı tahlil ederken Hristiyanların bu söyleme kapılmasının sebebi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hristiyanların bir kesimine ait bu nitelendirmenin Îsâ'nın (a.s.) babasız dünyaya gelmesi ve onun sahip olduğu körlerin gözünü açması, cüzamlıların iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi mucizeleriyle ilgili olarak Îsâ'ya (a.s.) atfedilen aşırı yüceltmeler bağlamında gelişip inanç haline geldiğini belirtmektedir.⁴ Klasik dönem müfessirlerden Neseî de Tevbe sûresindeki âyetin izahı kapsamında Allah'a çocuk isnâdı tutumunun Yahudi ve Hristiyanlardan önce de söz konusu olduğuna değinerek Yahudilerin Üzeyir (a.s.) ve Hristiyanların Îsâ (a.s.) hakkında ürettikleri bu inançların, önceki atalarının benzer tutumlarının taklidinden ibaret olduğu dikkat çekmektedir.⁵

¹ Ebu Zekeriyâ ibn Ziyâd ibn Abdullah İbn Menzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf en-Necâti vd. (Mısır: Daru'l-Mısriyye, ts.), 1/432.

² et-Tevbe9/30. ; Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 14/204.

³ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 4/23.

⁴ el-Beyzâvî, *Tefsirü'l-Beyzâvî*, 3/78.

⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/675.

Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Allah’a çocuk isnâdının ilk menşesine yoğunlaşarak yaratılışta ilk sebep olması itibariyle “Baba” nitelemesinin ortaya çıktığını, ancak başlangıçta bu “Baba” figürünün çocuk sahibi olma vasfıyla nitelenmediğini, bu nitelemenin zamanla beşerin mantıksal işleyişi doğrultusunda şekil değiştirerek tahrif edildiğini ifade etmektedir.¹ Allah için kullanılan “baba” kelimesinin İsâ (a.s.) zamanında kullanımı “koruyucu, rızk verici” manasına olduğu da ifade edilmektedir.² ise Allah’a çocuk isnâdı ile müşriklerin meleklerin Allah’ın kızları olduğu yönündeki inançları³ arasında içerik karşılaştırması yapmaktadır.⁴

İnsanoğlu tarafından Allah’a çocuk isnâdının bir inanç olarak üretilmesi hususuna Kur’an’da birçok yerde temas edilmektedir. Değişik din ve topluluk mensuplarınca üretilen bu iddia, insanoğlunun Allah hakkında delil ve bilgiye dayalı olmayan söylemler üretme karakterini göstermektedir. Bu karakterin beşer benzetmesi yoluyla parçalı bir tanrı tasavvuru geliştirmeye meyilli olduğu anlaşılmaktadır. Allah’a çocuk isnâdı hususundaki genel nitelemelerin yanı sıra Kur’an’da bu isnâdın müşrik çevrelerle ilişkisi de açık bir şekilde ifade edilirken aynı nispetin peygamber gönderilen toplumlar açısından da açıkça ifadeye konu olması dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda peygamber gönderilen toplumlar nezdinde haktan sapan batıl inançların gelişme riski realitesine bir vurgu olarak değerlendirilebilir. Kur’an insanoğlunun Allah hakkında vahye dayanmayan inançlar geliştirme yetkisine sahip olmadığını vurgularken delile dayalı olmayan inançların geçersizliğini de tespit etmektedir. Haktan sapma bilgiye ve delile dayanmayan geçersiz ve yalan ifadeler üretme riski peygamber gönderilen hak din müntesipleri çevrelerinde de gelişebilmektedir. Belirtilen durumlar açısından Allah’ın ulûhiyet ve

¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/396.

² Mehmet Katar, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”, *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 20/3 (2007), 335.

³ En-Nahl 16/57.

⁴ Ebu Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah b. Nasır Sa’dî, *Teyisîrü’l-kerîmi’r-rahmân fî tefsîri kelâmi’l-mennân*, thk. Abdurrahman b. Mualla el-lüveyhik (Müessesetü’r-Risale, 2000), 334.

vahdaniyet sıfatlarının Kur'an'da gündeme getirilmesiyle insanoğluna ait hak dışı batıl inançlar reddedilmektedir.

1.3.1. Hz. Üzeyir ve Hz. İsa'nın Allah'ın Oğlu Olduğu İddiası

Peygamberler, Allah'ın mesajlarını insanlara ileten müstesna ve örnek kişiler olarak üstün özellikler ve mucize desteğine sahiptirler. Bazı dönemlerde kimi toplulukların peygamberlerin sahip olduğu bu üstün özellikler ve kendilerine verilen mucizelerden hareketle onlara inanç ilkeleriyle çelişen vasıflar atfetme yoluna gittikleri görülmektedir. Bu kapsamda peygamberlere rab, ilah, üçün üçüncüsü, ilahın oğlu gibi nitelikler yüklendiği müşahade edilmektedir. Bu bağlamda Üzeyir (a.s.) ve İsa'nın (a.s.) Allah'ın oğlu olduğu yönünde Yahudi ve Hristiyanlara nispet edilen söyleme Kur'an'da atıf yapılmaktadır. Söz konusu atıfların İsa (a.s.) açısından tekrarlara konu olması onun etrafında oluşan inanç ilkesinin yaygınlığıyla açıklanabilir. İsa'nın (a.s.) Hz. Meryem'in oğlu olması itibarıyla de onunla ilgili anlatımlarda konuya temas edildiği görülür. Allah'ın peygamberleri etrafında ortaya atılan bu tür iddialar Kur'an'da insanlar tarafından haksız yere ve delilsiz olarak oluşturulan inanç sapmaları olarak tarif edilip biçim ve içerik açısından reddedilmektedir. Bu bağlamda Nisâ sûresinde Ehl-i kitaba hitâpla yapılan tahlilde dinin sınırları açısından ilâhî öğretinin insanlar için bağlayıcı olduğuna vurgu yapılarak İsa'nın (a.s.) peygamberliğine işaret edilip Allah'ın çocuk sahibi olmasının imkansızlığı beyan edilmektedir.¹ Bu âyette yer alan “(Allah) üçtür demeyin” beyanı Mâide sûresindeki “Allah'ı üçlü bir bütünün parçası olarak görenler, gerçeği inkâr etmiş olmaktadır...”² âyetiyle bir arada ele alındığında “üçün üçüncüsü” beyanıyla oğul unsuruna işaret edildiği ortaya çıkmaktadır.³ Buna göre bu âyetlerin İsa'ya (a.s.) yönelik oğul iddiasının varlığına dair bir delil içerdiğinden söz edilebilir. Nisâ sûresindeki âyette yer alan “O çocuk sahibi olmaktan uzaktır” beyanı da anlatımın bağlamı açısından İsa'ya (a.s.) yönelik oğulluk iddiasına bir reddiye olduğu anlaşılmaktadır. Mâide sûresinde yer alan “Allah kıyamet günü şöyle buyuracak: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, ‘Allah'ı bir kenara bırakarak beni ve annemi iki ilah

¹ en-Nisâ 4/171.

² el-Mâide 5/73.

³ Tantâvî, et-Tefsîru'l-Vasîd, 4/92.

olarak kabul edin' dedin mi?" âyeti de önceki iki âyetle bir arada değerlendirildiğinde aynı şekilde Îsâ'ya (a.s.) oğulluk isnâdı iddiası açısından bir kanıt oluşturmaktadır. Keza Meryem sûresinde yer alan *"İşte, Yahudilerin inkâr ettiği ve Hristiyanların ilâhlaştırdığı Meryem oğlu Îsâ hakkında gerçek durum ve meselenin özeti budur."*¹ âyeti Hristiyanların Îsâ (a.s.) konusunda birtakım zihnî ve dinî belirsizliklere maruz kaldığını teyit etmektedir. Bu belirsizlik Îsâ'nın (a.s.) tabiatı konusunda onun ilah, ilahın oğlu, insan olmasına dair Hristiyanlık düşünce tarihinde görülen felsefî izah ve inanç ilkeleriyle ilgili olduğu görülmektedir.² Bu husus, onun için iddia edilenlere atıf yapan âyetlerle bir arada açıklanabilir. Diğer taraftan Îsâ'nın (a.s.) ilah olduğu iddiasını reddeden bütün âyetler onun peygamberlik ve insanlık özelliklerini vurgularken bu özelliklerin dışındaki tüm inançları kesin bir şekilde reddetmektedir. Îsâ'nın (a.s.) vafına ait hususlar ile ilgili âyetler, delilsiz inanışların çürütülmesi ve nihayet hakikatin ortaya konulması amacıyla matuftur. Bu bağlamda mezkûr âyetlerin batılın reddi ve hakikatin izahına dair içeriğinin, delilsiz iddiaların tamamını zımnen kapsadığı anlaşılmaktadır.

Yahudilerin Üzeyir (a.s.) Hristiyanların Îsâ (a.s.) hakkında oğulluk isnâdına yönelmeleri Tevbe sûresi 30. Âyette onların kendi kendilerine ürettikleri gerçek dışı delilsiz ifadeler olarak beyan edilmektedir. Âyette yer alan *"ağızlarında geveledikleri sözler"* nitelemesi dikkat çekicidir. Buna göre iddia geçersiz ve yalan olup gerçek bir inanma zemininden dahi yoksundur. Aynı âyetin devamında *"Bu iddialar, kendilerinden önceki putperestlerin inkarlarını izleyen ve dillerinde tekrarladıkları asılsız sözlerdir."* beyanı da bu söylemin Allah'ın öğretisini hak dışı mecralara sürükleyen inkârcı toplumların bu yöndeki tutumuyla benzerliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda insanın Allah hakkında kendi heves ve ihtiraslarına dayalı tasavvurlar üretme potansiyelinin varlığına işaret edilmektedir. Nisâ sûresinde Îsâ'nın (a.s.) yaratılışına dair izah Ehl-i kitaba hitâpla dinde aşırı gitmeme ve sadece hakkı söyleme tembihatı ile başlamaktadır. Bu aynı zamanda insanoğlunun din ve inanç konularında düşünce ve tasavvur üretme alanının ilâhî öğretinin çerçevesi ile sınırlı olduğuna, bu sınırları aşmanın delilsiz, haksız ve batıl inançlar geliştirmeye yol

¹ Meryem 19/34.

² Kaya, "Müslüman Ehl-i Kitap İnanç Esaslarının Karşılaştırılması", 303.

açtığına işaret etmektedir. Aynı şekilde Mâide sûresinde kıyamet günü Allah'ın Îsâ'ya, (a.s.) insanlara Allah'ı bir kenara bırakarak kendisini ve annesini iki ilah olarak kabul etmelerini isteyip istemediğini sorması Îsâ (a.s.) hakkında ileri sürülen batıl görüşlerin aslında onun takipçileri tarafından sonradan benimsenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Îsâ'nın (a.s.) doğumunun anlatıldığı Meryem sûresindeki âyetlerde Hz. Meryem'le ilgili olarak Yahudilerin kullandığı çirkin ifadeler ise Yahudilerin aşırı ve katı tutumlarına bağlı olarak gelişen bağnaz, önyargılı reflekslerini anlatmaktadır. Burada aşırılık, katılık ve bağnazlığın riskleri karşısında diğer aşırı yüceltme risklerine de işaretler bulunmaktadır. Bu konuya ilişkin âyetlerdeki anlatımın “*İşte, Yahudilerin inkâr ettiği ve Hristiyanların ilâhlaştırdığı Meryem oğlu Îsâ hakkında gerçek durum ve meselenin özeti budur.*”¹ şeklinde tamamlandığı görülmektedir. Böylece Îsâ'yı (a.s.) anlama çabası sürecinde onun niteliği ve vasfı konusunda oluşan farklı yaklaşımların zeminine dikkat çekilerek onun hakkında gerçek ve hak olan anlatım tamamlanmaktadır. Yahudilerin Îsâ'da (a.s.) tezahür eden mucizeleri büyü olarak değerlendirmesi² ve inkâra yönelmesi Mâide sûresinde yer alan âyette anlatılmaktadır.³ Onun olağan dışı doğumu ve bu mucizelere ilişkin “*Gerçekten, Allah'a göre Îsâ'nın babasız olarak yaratılması, hem babasız hem de annesiz yaratılan Âdem'in durumuna benzemektedir: Allah onu topraktan meydana getirdi, ardından ona 'Ol!' dedi ve o derhal oldu.*”⁴ şeklindeki Kur'an izahı Hristiyanların tutumlarının gelişim sürecine ilişkin işaretleri de içermektedir. Îsâ'ya (a.s.) yönelik isnatların, insanların kendi kendine geliştirdikleri batıl inançlar olarak reddi, diğer âyetlerde belirgindir.

Üzeyir (a.s.) hakkında Yahudilerin ve Îsâ (a.s.) hakkında Hristiyanların geliştirdiği oğulluk inancı Kur'an'da açık bir şekilde reddedilmektedir. Kur'an'da söz konusu iddialar, Yahudilerin 'Üzeyir Allah'ın oğludur' ve Hristiyanların 'Îsâ Mesîh Allah'ın oğludur' şeklindeki ifadeleriyle tespit edildikten hemen sonra bu anlayışın yalnızca onların ağızlarından çıkan ve gerçeği yansıtmayan sözler olduğu

¹ Meryem 19/27-33.

² Baki Adam, “Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, (1998), 161.

³ el-Mâide 5/110.

⁴ Âl-i İmrân 3/59.

vurgulanmaktadır. Bu bağlamda âyette belirtilen iddiaların kendilerinden önceki putperestlerin inkârlarını izleyen ve dillerinde tekrarladıkları asılsız sözler olduğu vurgulanmakta; bu da usul olarak kaynağın yetkisizliğine dikkat çekmekte ve Allah'ın vasfı konusunda ilâhî öğretisi dışında geliştirilen inançların geçersizliğini ortaya koymaktadır. Âyette yer alan “*Allah onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar!*” ifadesiyle bu yanlış inançların nihai değerlendirmesi yapılmakta ve insanların bu tasarrufu hak dışı bir yaklaşım ve haktan sapma olarak sonuçlandırılmaktadır.

Nisâ sûresinde yer alan Îsâ (a.s.) ile ilgili söylemin Ehl-i kitap Hristiyanlara hitap edilerek dinlerinde sınırları aşmamaları ve Allah hakkında ancak gerçeği ifade etmeleri uyarısıyla reddedildiği görülmektedir. Bu bağlamda Îsâ (a.s.) hakkında gerçek bilginin verildiği âyette Allah'ın sadece bir tek ilah olduğu, çocuk sahibi olmaktan uzak olduğu, göklerdeki ve yerdeki her şeyin kendisine ait olduğu ve vekil olarak yalnızca Allah'ın yeterli olduğu hatırlatılmaktadır. Bu ifadelerle Allah'ın ulûhiyet ve kudret sıfatları vurgulanarak konuya ilişkin nihai açıklama yapılmaktadır.¹ Mâide sûresindeki âyette ise hakikatin beyanı Allah'ın kişinin içindeki düşünceleri dahi bildiğini ancak kendisinin Allah'ın zatı, bildikleri, söyledikleri, yarattıkları, var ettikleri, yok ettikleri, verdikleri ve aldıklarındaki hikmete dair bir bilgiye sahip olmadığı Îsâ'nın (a.s.) diliyle ikrar edilerek; kimsenin bilemeyeceği sırların yalnızca Allah tarafından bilinebileceğini söz konusu iddia kapsamındaki söylemin haksız olduğu ortaya konulmaktadır.² Bu bağlamda insanın sahip olduğu bilgi ile Allah'ın bilgi kudretinin sınırları gösterilmektedir. Konu ile ilgili diğer âyetlerde de insanlar tarafından ileri sürülen kanıtsız inançlar, Allah'ın kudretine yapılan atıflar üzerinden değerlendirilerek reddedilmektedir.

Müfessirlerin açıklamaları iddianın anlaşılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Taberî, Yahudilerin Üzeyir'e (a.s.) nispet ettikleri “oğulluğun” ortaya çıkış sürecine ilişkin bir izah yapmaktadır. Buna göre Yahudilerin Üzeyir (a.s.) tarafından tekrar inşa edilen dinî öğretiyi onun irtihalinden sonra kendilerine tekrar verilen Ahit Sandığı'ndaki Tevrat öğretisiyle uyumlu gördüklerinden aşırı yüceltme hissiyatı ile

¹ en-Nisâ 4/171.

² el-Mâide 5/116.

Üzeyir’e (a.s.) oğulluk isnâdında bulunduklarını söylemektedir.¹ Bakış açısını, bu isnâdın Yahudi çevrelerde sübutunu ispat etme üzerine kuran Zemahşerî ise Kur’an’ı inkâr ve iptal konusunda çok istekli olmalarına rağmen Yahudilerin “*Yahudiler, Üzeyir Allah’ın oğludur dediler. Hristiyanlar ise İsmâ Mesîh Allah’ın oğludur dediler.*” âyetine karşı bir itiraz ortaya koymamasını da Yahudilere atfedilen isnadın delilleri arasında saymaktadır.² Râzî, bu isnadı inanç değeri açısından ele alarak, çocuk edinme ihtiyacının beşerî bir durum olduğunu ve Allah ile ilişkilendirilemeyeceğini ifade etmektedir.³ Kur’an ise Yahudi ve Hristiyanların Allah’a yönelik bu tür isnatlarını müşriklerin Allah ile birlikte başka ilahlar edinmesiyle aynı seviyede hatta daha ağır bir kusur olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım ilâhî öğretilerden sapma olarak tanımlanmaktadır.⁴ Beyzâvî Yahudilerin Üzeyir’i (a.s.) Hristiyanların ise İsmâ’yı (a.s.) oğul olarak Allah’a nispet etme eyleminin sebeplerini açıklamaktadır. Buhtunnasr’ın Kudüs işgali sırasında Tevrat nüshalarının kaybolması ve hafızların kalmaması, Yahudiler için Tevrat’a erişimi imkânsız hâle getirmiştir. Allah’ın yeniden dirilttiği Üzeyir’in (a.s.) Tevrat’ı hafızasından yeniden yazdırması, Yahudiler arasında ona karşı aşırı bir yüceltme algısının oluşmasına yol açmıştır. Beyzâvî, ayrıca Kur’an’ı inkâr etme eğilimindeki Yahudilerin bu âyet karşısındaki tutumlarını, Yahudiler arasında bu inancın varlığını kanıtlayan bir durum olarak değerlendirmektedir. Baba-çocuk ilişkisini göz önünde bulunduran değerlendirmelere göre, İsmâ’nın (a.s.) babasız doğumu ve mucizeleri, ona yönelik aşırı bir yüceltme hissiyatına sebep olmuştur. Bu durum, İsmâ’nın olağanüstü bir karakter olarak kabul edilmesine ve nihayetinde Allah’a oğul olarak nispet edilmesine zemin hazırlamıştır. Beyzâvî bu inançların bazı Yahudi ve Hristiyan çevrelerinde benimsenmiş olduğunu ifade etmektedir.⁵

Nesefî, Allah hakkında delilsiz söylemlerin geçersizliği ve mahiyetine dikkat çekmekte; ayrıca Allah’a oğul isnadının önceki topluluklarda da görülen bir durum

¹ Taberî, *Tefsîrû ‘t-Taberî*, 14/204.

² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/264.

³ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 4/23.

⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 16/28.

⁵ el-Beyzâvî, *Tefsirü ‘l-Beyzâvî*, 3/78.

olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Yahudiler ve Hristiyanların bu tasarrufu devam ettirdiğini belirtmektedir.¹ Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Yahudilerin 'Üzeyir Allah'ın oğludur' şeklindeki söylemlerinin Hristiyanların 'İsâ Allah'ın oğludur' görüşüne zemin hazırladığını ifade etmektedir.² Buna göre Yazır, aslında Hristiyanların tasarrufu açısından da bir bakıma Yahudilere sorumluluk yüklemektedir. Sa'dî ise Yahudilerle Hristiyanların bu tasarrufları ile müşriklerin Meleklerin Allah'ın kızları olduğu iddiası ile bağlantılı olarak, bu söylemin inanç açısından doğuracağı sonuçlara dikkat çekmektedir.³ Öte yandan Hristiyanlığın Yahudi toplumunun haricinde, Pagan kültürler arasında yayılmasıyla birlikte "erdemli beşer" manasına kullanılan "Tanrı Oğlu" unvanına ilahi anlam yüklendiği ifade edilmektedir.⁴ Söylemin aslında bir kısım Yahudilerce benimsenen bir inanç olduğuna işaret eden İbn Âşûr, onların bu ifadelerine itiraz etmeyen diğer Yahudilerin de bunlarla beraber değerlendirildiği ve bundan dolayı âyette Yahudiler ifadesinin umum üzere kullanıldığını ifade etmektedir.⁵ Mevdûdî ise Yahudilerin hurafe icat etme ve Allah hakkında tasavvurlar geliştirme tabiatına işaret ederek onların Üzeyir'in (a.s.) oğul olarak Allah'a isnat tasarruflarının da bu tabiat ile bağlantılı olduğunu açıklamaktadır. Mevdûdî, Yahudilerin bu tasarruflarıyla onların Eski Mısır, Eski Yunan, Roma ve Pers anlatı ve hurafeleri arasında ilgi kurmaktadır.⁶ Binaenaleyh Yahudilik aslen vahiy ve tek tanrı inancına dayanan bir din olmasına rağmen zaman içinde çeşitli etkenlerle tevhit inancından uzaklaşarak değişime uğradığı görülmektedir.⁷

Batıl ve geçersiz olarak nitelendirilen bu tür isnatlar Kur'an'da hakikatin beyanı yoluyla reddedilmektedir. Bu reddediş söz konusu inançların ilâhî öğreti

¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/675.

² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/316.

³ Sa'dî, *Tefsîrû's-Sa'dî*, 334.

⁴ Zafer Duygu, "İsâ'nın Yeni Ahit'te 'Tanrı Oğlu' Olarak Tanımlanması Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LIX/1 (2018), 179.

⁵ İbni Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 10/168.

⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/221.

⁷ Recep Önal, "İmâm Mâtürîdî'nin Ulûhiyet Anlayışı Konusunda Yahudi Teolojisine İlişkin Eleştirileri", *İmâm Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (2019), 848.

ilkelerine aykırı olarak insanlar tarafından yetkisiz bir şekilde üretilmiş geçersiz isnatlar olmasından kaynaklanmaktadır.¹ Böylece doğru ve geçerli bilginin sunumu öne çıkarılmakta ve değerlendirilmektedir. Bu konunun dinî inançlar ve inanç esasları açısından değeri, uhrevi sonuçlarıyla birlikte net bir şekilde ortaya konulmaktadır. Yahudilerin ve Hristiyanların bazı peygamberlere yönelik isnatlarının Kur'an'da yer alması bu iddialara atıf yapıldığını ancak Kur'an'ın bunları kabul etmediğini göstermektedir. İlâhî öğretiyi muhâtap olan toplulukların zamanla bu öğretiyi zedeleyici tutumlar geliştirme riski taşıdığı ifade edilmektedir. Bu durum, inanç alanında karşılaşılabilecek riskler konusunda evrensel bir uyarı niteliği taşımakta ve toplulukların bu tür sapmalardan tamamen muaf olmadığını vurgulamaktadır. Özellikle, peygamber gönderilen toplulukların inanç ilkelerinin beşerî tahrifatlara maruz kalma ihtimali dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, ilâhî öğretinin belirlediği sınırların dışına çıkarak Allah hakkında aşırılığa varan tanımlamalar ve açıklamalar geliştirme yetkisinin hiç kimsede bulunmadığına işaret edilmektedir. Dolayısıyla bu tür tutumlar dinî sınırları ihlal etmek ve yetkisiz bir şekilde gerçek dışı iddialar üretmek olarak değerlendirilmektedir.

1.4. ALLAH'IN FAKİR VE CİMRİ OLDUĞU İDDİASI

Yahudilerin Allah'a nispet ettikleri isnatlardan biri de cimrilik iddiasıdır. Dünyevi varlık ve maddi müktesebata sahip olmak açısından Yahudilerin Allah hakkında değerlendirme yapmaları Kur'an'a konu olmuştur. *“Allah'a, kat kat fazlasıyla geri ödenecek güzel bir borç verecek kimdir?”*² âyeti nazil olunca, Yahudiler; Ey Muhammed Rabbin zor durumda mı da kullarından borç talep ediyor? Allah Teâlâ da: *“Allah fakirdir, biz ise zenginiz!”* diyenlerin sözlerini, *elbette ki Allah işitmiştir.*³ âyetini inzal buyurdu.⁴

¹ Baki Adam, “Müslümanların Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler”, *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, (2004), 106.

² el-Bakara 2/245.

³ Âl-i İmrân 3/181.

⁴ Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysabûri eş-Şâfiî el Vâhidî, *Esbabü'n-nüzul'l-Kur'ân*, thk. Âsım b Abdu'l Muhsin el Humeydâni (ed-Dammâm: Dâru'l-Islâh, 1412), 133.

Mâide sûresinde Yahudilerin Allah’a cimrilik isnatları dile getirilmekte ve bu söylem şiddetle yadırganmaktadır. Âyetin devamında Allah’ın ellerinin açık olduğu ve dilediği gibi verdiği ifade edilerek O’nun mülkü üzerindeki mutlak tasarrufuna vurgu yapılmaktadır.¹ İbn Kesîr bu isnadı Finhas b. Azûra’nın borç âyetinin nüzulü üzerine Hz. Ebû Bekir ile tartışmasına bağlamaktadır.² Nesefî ise Yahudilerin ticari imkânlarının azalmasıyla bu ifadeyi Finhas öncülüğünde dillendirdiklerini aktarmaktadır.³

Bu eylemin inattan kaynaklı bir cüret olarak sert bir şekilde karşılık bulduğu görülmektedir.⁴ Yahudilerin “*Allah fakir biz zenginiz*” söylemini İslâm öğretisine karşı inat kaynaklı tepkilerinin bir göstergesi olarak ortaya koydukları anlaşılmaktadır. İslâm öğretisinin borç ve sosyal yardımlaşma kurumuna ve bu kurumun işleyişine karşı olabilecek beşerî tepkilerin mahiyeti ve biçimi açısından bir örnekleme olan bu eylemin Kur’an’da yer almasıyla İslâmî öğretinin hayatın muhtelif yönlerine dair yöntem ve yaklaşımı anlamlandırılmakta ve kararlılığı pekiştirilmektedir. Yahudilerin beşerî bir değerlendirmeye cimrilik vasfını Allah’a isnat etmesi eylemi ve kendilerinin sahip olduğu mal varlığı açısından Allah karşısında varlıklı olma iddiaları da esastan reddedilmektedir. Allah’ın kudretinin vasfına işaretle kâinattaki varlığın Allah’a aidiyeti, beşerin bizatihi kendisinin ve sahip olduğu varlıkların Allah’ın tasarrufunda olduğuna dair ikazlarla teyit edilmektedir. Kur’an’da birçok vesileyle Allah hakkında beşerî bakış açısıyla ileri sürülen bu söylemlerin aslında insanın yetkisi dâhilinde olmayan nitelemeler olduğuna dair tembihli beyanların olduğu görülmektedir.

Genel bir değerlendirmeye İslâm’ın zuhuru ve kök salması sürecinde bu tür söylemlerin Yahudilerin İslâm’a karşı geliştirdikleri tepkisel yaklaşımların tezahürleri olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bakara sûresinde Allah’a verilen güzel borcun, kat kat fazlasıyla karşılanacağından söz edilmektedir. Bu ifade,

¹ el-Mâide 5/64.

² Ebû’l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesir*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî (Beyrut: Dârü’l-Kur’ânî’l-Kerîm, 1981), 1/342.

³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/657.

⁴ Ramazan Biçer, “Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* 16 (2007), 169.

toplumda mal ve varlıkla ilgili muamelelerde yeni bir yön belirlemekte ve bireyler arasındaki ilişkilere farklı bir boyut kazandırmaktadır. Âyette ortaya konulan yaklaşım, ticaretin seyir ve kontrolü konusunda aktör olan Yahudilerin para kazanma yolları ve servet kontrolü konusundaki belirleyiciliklerini esastan etkileyen toplumsal bir düzenlemedir. Yahudilerin para ve dünyaya karşı hırsları da¹ göz önüne alındığında en azından İslâm toplumunda gerçekleşecek olan bu düzenlemeyi kendileri açısından yorumlamaları zor olmasa gerektir. Müfessirler toplumdaki servet anlayışını yeniden belirleyen bu âyet karşısında Yahudilerin topyekûn İslâm'a karşı itibar zedeleme ve antipati oluşturma hedefli bu söylemleri ileri sürmeye kalkıştıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kendi pozisyonlarını, Allah'ın fakir kendilerinin zengin olduğunu söyleyerek savunmaya çalıştıkları görülmektedir. Yahudilerin bu söylemlerinin, İslâm'ın onların toplumsal düzenlerine karşı toplumda yeni bir hayat anlayışı ortaya koymasıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Yahudi çevrelerce dillendirilerek toplumsal düzeyde İslâm'a ve onun ortaya koyduğu değerlere karşı itibarsızlaştırma amacı taşıyan bu söylemlere Kur'an'da dikkat çekilmektedir. Bu şekilde insanoğlunun çeşitli amaçlara bağlı olarak Allah hakkında tasavvurlar geliştirme ve vasıflar isnat etme potansiyeli ortaya konulmaktadır. Kur'an'da ele alınan bu tür batıl söylemlerin genellikle peygamber gönderilen dinî çevrelere ait olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir durum olarak değerlendirilmektedir. Sözü edilen dinî toplulukların İslâm'ın ortaya koyduğu hayat değerlerine karşı inatçı tepkisel yaklaşımları kapsamındaki bu söylemler Kur'an'da kesin ve sert bir şekilde reddedilmektedir. Yahudilerin Allah'ın cimri olduğunu iddia etmelerine, ellerinin bağlanması ve lânete uğramaları temennisıyla ağır bir karşılık verilmiştir. Bu niteleme ise haksız ve hadsiz bir davranış olarak eleştirilmiştir. Âyetin devamında, Allah'ın cömertliği vurgulanmış ve kainattaki tasarruflarının O'nun iradesiyle olduğu belirtilmiştir. Allah'a fakirlik nispet edenlere hitap eden âyette bu söylemi dillendirenlerin aslında bildikleri hakikatle yüzleştirildikleri görülmektedir. İlgili âyette Yahudilerin Allah'tan gizli bir şekilde insanlar arasında yaymaya çalıştıkları bu sözlerin Allah tarafından işitildiği açıkça

¹ Veli Ulutürk, "Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitabın Konumu", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap (Tartışmalı İlmî Toplantı)*, (2007), 166.

ifade edilmektedir. Yahudilerin bu söylemlerinin Allah tarafından işitilmesi ifadesi aynı zamanda haksız söylemlere karşı ilâhî bir tehdit içermektedir. Kur'an'da bu tür söylemlere yer verilmesi söylemin kendisinin ciddiyeti ve öneminden ziyade bunların altında yatan insan ve toplum karakterine vurgu yapmakla ilgili olmalıdır.¹ Zira Kur'an'da söylemin kendisine değinen anlatımların daha çok bunlarla ilgili gerçek duruma odaklanan anlatımı belirgindir. Yahudilerin Allah'a isnat ettikleri cimrilik iddiası “*elleri bağlanası ve lânet olasılar*” beyanıyla haksız ve hadsiz bir söylem olarak değerlendirilip sonrasında Allah'ın ilgili sıfatı ve iradesi kesin bir beyan ile insan bilgi alanına ilan edilmektedir. İddiaya konu alanda Allah'ın hak sıfatları ortaya konulmaktadır. Böylece insanların Allah hakkında ilâhî öğreti kaynaklı olmaksızın söylemler ileri sürmesinin yüksek yanılgi ve hata riskine de işaret edilmektedir. Diğer taraftan Kur'an'da Allah'a fakirlik nispeti ilâhî bir tehdit bağlamında kesin bir şekilde reddedilmektedir. Âyette bu söylem “peygamber katletme” eylemiyle aynı düzeyde hak ve sınır ihlali olarak değerlendirilmektedir. Peygamber katletme eylemi beşerin hak ve yetki alanını aşan bir fiildir. Bu eylem, insanın haddini aşarak giriştiği en uç ve sınır tanımaz fiillerden biridir. Âyette bu eylem ve söylemin aynı düzeyde cezalandırıldığı ifade edilmektedir.

Kur'an'da Allah'ın münezzeh olma vasfı çok yerde ve sıklıkla beyan edilmektedir. Aynı şekilde Allah'ın ihtiyaç sahibi olmama muhtaç olmama vasfına da belirgin bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Allah'ın kudreti ve mülkü konusunda göklerin, yerin ve bütün kâinat mülkünün Allah'a aidiyeti ve Allah'ın bu mülkündeki mutlak iradesinin beyanı İslâm öğretisinin temel zeminini oluşturmaktadır. Allah hakkında insanlar için doğru bir tasavvur oluşturmayı hedefleyen tanımlayıcı bu bilgiler Allah tarafından insanlara bildirilen bir çerçevedir. Buna karşılık insanın Allah'ın mülk ve iradesi karşısındaki durumu da Kur'an'da açıklanarak insanın diğer insanlar, kainat ve Allah ile ilişkisinin istikameti belirlenmektedir.

Hac sûresinde Allah'ın mülküne dair genel bir değerlendirme yapılmakta ve zenginliğinin büyüklüğü vurgulanmaktadır. Göklerde ve yerde mevcut olan her şeyin yalnızca O'na ait olduğu, gerçek zenginliğin sadece Allah'a has olduğu belirtilmekte

¹ Süleyman Sayar, “Yahudi Karakteri (Tarihî ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/9 (2000), 10-11.

ve bu bağlamda övülmenin de sadece O'na yakıştığı ifade edilerek O'nun zenginliğine dayanan bir tanımlama yapılmaktadır.¹ Nisâ sûresinde mülkünün çerçevesi ve zenginliğinin insanları ilgilendiren boyutuna dikkat çekildiği görülmektedir.² Muhammed sûresinde ise Allah'ın kudretinin ve mülkünün vasfı ile insanın Allah'ın kudret ve iradesi karşısındaki durumu ifade edilmektedir.³ Birçok âyet Allah'ın zenginlik vasfını ifade ederek Yahudilerin fakirlik söylemine karşı zımni bir reddi içermektedir.⁴

Müfessirlerin Yahudilerin Allah'a yönelik bu söylemlerine ilişkin yorum ve açıklamalarını da takip etmek mümkündür. Müfessirlerin değerlendirmelerinde, Yahudilere nispet edilen Allah'a fakirlik isnâdının çıkış sebebi üzerinde durulmaktadır. Bu isnadın Yahudilerin Allah'ın hüküm ve hükümlerine karşı sorumluluktan kaçma eğilimi ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Ayrıca hak ve hakikate karşı meşrulaştırıcı bahanelerle yükümlülüklerden sıyrılma eğilimlerine yapılan atıflar da dikkat çekmektedir. Müfessirlerin bu tür iddia ve söylemlerin inanç değerine dair yorumlar yaptıkları da görülmektedir. Genel olarak Yahudilere ait bu söylemlerin onların İslâm karşıtı tepkilerinin tezahürleri olarak yorumlandığı görülmektedir.

İbn Kesîr Yahudilerin “*Gerçekten Allah fakir, biz ise zenginiz*” söylemini Yahudi din adamlarından Finhas b. Azûra'nın borç âyetinin nüzülü üzerine Hz. Ebû Bekir ile girdiği sözlü tartışma üzerinden ele alındığını söylemektedir.⁵ Neseî'nin “*Yahudiler, Allah'ın eli bağıdır (sıkıdır) dediler.*” âyetinin izahı bağlamında değişik bir tespit yaptığı görülmektedir. Buna göre varlıklı ve servet sahibi olup para kazanma yolları açık olan Yahudi toplumun Hz. Muhammed'i (s.a.s) yalanlayıp İslâm'a karşı tavır geliştirmeleri üzerine sahip oldukları ticârî imkânlar azalmaya başladığında Finhas adlı Yahudi öncülüğünde bu söylemi dillendirmeye başladılar.⁶

¹ el-Hac 22/64.

² en-Nisâ 4/131.

³ Muhammed 47/38.

⁴ el-Ankebût 29/6; Lokmân 31/12; Fâtır 35/15; İbrâhim 14/42.

⁵ İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesîr*, 1/342.

⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/459.

Diğer taraftan karz-ı hasen âyetinin nazil olması üzerine Yahudiler Muhammed'in (s.a.s) Rabbi bizden ödünç istiyor demek ki "biz zenginiz Allah fakirdir" sözünü yaymaya başladılar. Zemahşerî Kur'an'da Yahudilerin Allah'a karşı sorumsuz ve hadsiz eylem ve tasarruflarının geçmişine dikkat çekildiğini ifade ederek Yahudilerin "Allah fakirdir" söylemlerinin kusur değerini "peygamber öldürmek" ile eşdeğer olarak izah edildiğini belirtmektedir¹ Neseff² ve Bursevî de³ tefsirlerinde aynı değerlendirmeyi yapmaktadırlar.

Elmalılı Allah hakkında şaka veya alay yoluyla konuşanların ve Hz. Muhammed'e (s.a.s) karşı şüpheler ve itirazlar oluşturanların bu yaklaşımlarının gerçekten kalplerini meşgul eden ilmî bir kuşku taşımadığını ifade etmektedir. Söz konusu davranışlar, değişmez hakikatlere karşı inat ve kibirle yaklaşan, zorbalık ve düşmanlık duygularıyla sergilenen ahlaka aykırı bir tutumdur.⁴ Seyyid Kutub ise Yahudilerin bu söylemlerini inâdi inkârlarıyla açıklamaktadır. Allah yolunda harcama yapmaları istendiğinde imana göre değil, duruma göre cevap vermelerini de aklı-selimin nazarına sunmaktadır.⁵ Ebî Zehrâ *Zehratü't-Tefâsîr* isimli eserinde Allah'a fakirlik isnadının Yahudilerin Allah'a karşı çirkin cüretkârlıklarının ve makamına saldırının bir ifadesi olduğunu dile getirmektedir.⁶ Mâtürîdî ise Yahudilerin İslâm'a ve Müslümanlara karşı icra ettikleri eziyet eylemleri ile itibar zedeleme amaçlı söz ve söylemlerine karşı Âl-i İmrân 181. âyetle sabır çağrısı yapıldığına dikkat çekmektedir. Mâtürîdî bu görüşünü Câsiye 14. âyetle de desteklemektedir.⁷

Kur'an, Allah'ın kat kat fazlasıyla geri ödeyeceği infak çağrısında bulunduğu, Yahudiler bu mali yükümlülüğü Allah'a havale etmişlerdir. Râzî bu tutumu Yahudilerin Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve İslâm'a karşı toplumsal düzeyde

¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/447.

² Neseffî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/316.

³ İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî Bursevî, *Tefsîrü ruhi'l-beyân = Ruhü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.), 2/135.

⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/472.

⁵ Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü's-Şûrûk, 1985), 2/929.

⁶ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr* (Dâru'l-Fikir'l-Arabi, ts.), 3/1529.

⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 2/545.

mantıksal bir çelişki oluşturma çabası olarak değerlendirmektedir. Yahudiler, “Allah bizden nasıl borç ister o bizden zengin değil mi?” gibi ifadelerle bu meseleyi sorgulayarak İslâm’a karşı eleştirel bir duruş sergilemektedirler. Böylece mal infakı konusundaki sorumluluğu reddederek, kendi çıkarlarına uygun gerekçeler ürettikleri görülmektedir. Bu bağlamda Râzî, Yahudi akıl karakterinin, kendi lehine makulleştirilen ve meşrulaştırılan çıkışlarla yükümlülüğünden kaçınma eğiliminde olduğunu ifade etmektedir.¹ Ayrıca Râzî, ilk dönemlerde Müslümanların karşılaştıkları zorlu hayat koşullarına karşı Yahudilerin, istihza yoluyla “Muhammed’in (s.a.s) ilahının elleri bağlıdır, cimridir” iddiasıyla İslâm’ı ve Müslüman toplumu hedef aldıklarına işaret etmektedir.²

Kurtubî, Hasen el-Basrî’ye dayandırılan bir değerlendirmede Yahudilerin “Allah’ın eli bağlıdır (sıkıdır)” söylemi farklı bir açıklamaya konu olmaktadır. Buna göre Yahudilerin kastı Allah’ın onlara azap etmeyeceği yönündedir.³ Yahudilerin Allah’ın fakir kendilerinin zengin olduğu iddiasıyla toplumda belirli kesimleri hedefleyerek onların İslâm’a yönelik tutumlarını etkilemeyi amaçladıklarını belirten Kurtubî, Yahudilerin gerçekte Allah’ın fakirliğine dair bir inanç taşımalarının beklenmediğini ifade etmektedir. Bu söylemin onların İslâm’a ve Hz. Muhammed’e (s.a.s) karşı itibar zedeleme amaçlı diğer söylem ve eylemlerine de teyit edici kanıtlar olduğuna işaret etmektedir.⁴

Temelinde ilâhî öğretiyi sahip bir dinî topluluk olan Yahudilerin buna rağmen Allah hakkında ilâhî öğreti delillerine dayalı olmayarak bu tür batıl söylemleri dillendirip yayma potansiyeli dikkat çekmektedir.⁵ İlâhî öğreti temeline dayanmayan doktrinler çok daha büyük risk taşımaktadır. Bu konuya dair Kur’an anlatımı insanın

¹ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 9/446.

² er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 12/393.

³ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/238.

⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân*, 4/294.

⁵ Mustafa Kılıçaslan, *Kur’ân Açısından İsrâiloğulları ve Yahudilik* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 295-296.

Allah hakkındaki tanım ve tasavvur açısından ilâhî öğreti sınırları içinde kalmakla yükümlü olduğuna dair kanıtlar da sunmaktadır.¹

Yapılan izahlardan anlaşılmaktadır ki Kur'an'da Allah'ın cimri olduğu iddiasına yapılan atıflar daha çok Allah tasavvuru hakkında doğru bilgilerin verilmesine odaklanmaktadır. İddia, inanç değerine aykırı bulunarak reddedilmekte ve cezai karşılığı hatırlatılmaktadır. İddianın kendisi odak noktası yapılmamakta İslâm öğretisinin ilkeleri doğrultusunda iddia sahiplerinin tutumları değerlendirilmektedir. Bu açıdan Kur'an, hârici söylem ve eylemleri kendi yaklaşımı doğrultusunda ele almakta; olumlu ya da olumsuz tenkit ve kıymetlendirme üslubu uygulamaktadır. Kur'an'da iddialara yapılan atıflar, genellikle ilâhî yaklaşımı açıklayıcı bir üslupla ele alınmaktadır. Peygamber gönderilen ilâhî din mensupları olarak Yahudiler, Kur'an'ın nüzul sürecinin birinci derecede muhatabı olan toplum nezdinde dinî bilginin uygulayıcıları ve taşıyıcıları olarak itibar edilmekteydi.² Onların söylemlerinin öteden beri uygulama açısından olmasa bile en azından teorik düzeyde toplum hafızasında bir şekilde yer tuttuğu bilinmektedir. Kur'an'da gerek teorik gerekse gündelik hayat düzeyinde sözü edilen toplumsal söylemleri güncel olarak değerlendirme, tenkit ve kıymetlendirmeye alınarak toplumsal hafıza rahatlatılması sağlanmaktadır. Bu açıdan Yahudi çevrelerin kendi yerleşik bilgi müktesebatlarını kullanarak toplumu etkileme ve yönlendirme kampanyaları da boşa çıkarılmaktadır.

¹ el-Bakara 2/30,116, 255; el-Mâide 5/64; el-En'âm 6/100; Yûnus 10/68; en-Nahl 16/74; el-Kehf 18/5; Meryem 19/89-92; ez-Zümer 39/4.

² İsrail Balçı, "Müşriklerin Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Karşı Çıkmalarında Ehl-i Kitabın Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 5.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EHL-İ KİTABIN MELEK TASAVVURU

Melek inancı vahiy kaynaklı ilâhî dinlerin inanç sistemlerinde temel bir esas olarak yer almaktadır. Kur'an'da melekler hakkında bir tasavvur oluşturacak miktarda bilgiler mevcuttur.¹ Diğer taraftan Kur'an insan topluluklarının melekler hakkında ürettiği birtakım söylem ve kabullere atıflar yapmaktadır. Melekler, ruhani varlıklar olduğundan insan aklının kendi başına bilgi edinebileceği veya üretebileceği bir alan değildir. Bu bakımdan insanın melekler hakkındaki bilgisi, yalnızca ilâhî öğreti yoluyla Allah tarafından açıklananlarla sınırlıdır. İnsan topluluklarının, ilâhî öğreti sınırlarını aşan ve onun ilkeleriyle çelişen meleklerle ilgili söylem ve kabulleri, bilgisizce üretilmiş iddialardır. Melekler hakkındaki iddiaların genellikle onların Allah'a karşı konumlarına yönelik olduğu görülmektedir. Kur'an'a yansıyan meleklerle ilgili iddiaların nispet çevresinin genellikle belirsiz kaldığını söylemek mümkündür.

Beşer tarafından melekler hakkında ilâhî öğreti ilkelerine aykırı olarak uydurulan ve bu haliyle Kur'an'da tenkit edilerek tashihi yapılan söylem ve kabuller çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda, peygamber ve meleklerin ilah edinilmesi, bir beşer sapması olarak tezahür etmektedir.² Kur'an, bu eylemin Allah'ın emri olmasının mümkün olmadığını vurgulamakta ve iddia sahiplerinin bu durumu ilâhî bir emir olarak algılama, kabul etme veya dile getirme çabalarını beşer aklına hitap ederek reddetmektedir.³ Benzer şekilde meleklerle dışil cinsiyet atfedilmesi, insan aklının ilâhî öğretiden saparak ürettiği uydurma inanışlar arasında yer almaktadır. Bu iddia Müfessirlerce genel olarak müşrik çevrelerle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda Kur'an bu tür söylem ve iddiaları kendi üslûbu çerçevesinde ele almaktadır. Bazı toplulukların meleklerle dışil cinsiyet atfını çürütürken meleklerin dışil veya eril cinsiyetini konu edinmeksizin kendi üslûbu çerçevesinde doğru bilginin paylaşımıyla bu söylemin tutarsızlığını ve geçersizliğini ortaya koymaktadır.

¹ Murat Serdar, "Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukayese Denmesi)", *Bilimname : Düşünce Platformu* VII/XVII (Şubat 2009), Bkz 164.

² Âl-i İmrân 3/80.

³ Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'ân*, 5/3000.

Kur'an'da tenkide tâbi tutularak tashih edilen hususlardan biri olan Allah'a çocuk isnâdı meselesidir. Çocuk isnâdı meleklerin Allah'ın kızları olduğu yalanı ile ilişkilendirilmektedir. Bu söylemin de bilgisizce yapılan bir uydurma olduğunu Kur'an sarahaten dile getirir.¹ Müfessirler tarafından müşrik çevreler ile ilişkilendirildiği anlaşılan bu söylemin Katâde'ye dayandırılan rivâyetlerde Yahudi çevrelere atfedildiği görülmektedir.² Melekler konusu kapsamında değerlendirilebilecek beşer uydurmasıyla ilgili hususlardan biri de cinlerle ilgilidir. Kur'an'da bazı toplulukların/kesimlerin Allah ile cinler arasında nesep ilişkisi kurmaya kalkıştıklarına Sâffât suresi 158. âyette atıf yapılmaktadır. Zikredilen bu bilgilere göre melekler hakkında geliştirilen anlayışların “meleklerin ilah olduğu iddiası”,³ “Allah'ın melekleri evlat edindiği iddiası”,⁴ “meleklerin Allah'ın kızı olduğu ve meleklerin dişi olduğu iddiası”⁵ şeklinde tasnif edilebilir.⁶

2.1. EHL-İ KİTABIN CEBRÂİL DÜŞMANLIĞI

Yahudilerin İslâm'a karşı tepkilerinin temelinde bir Yahudilik asabiyetinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Onların Hz. Muhammed'e (s.a.s), Kur'an'a ve Müslüman topluma yönelik gösterdikleri direnç ve tepkiler, İslâm'a karşı genel bir karşı duruş anlayışını ortaya koymaktadır. İlâhî dinlerin temel inanç unsurlarından biri olan melek inancı İslâm'da belirli bir çerçevede ele alınırken Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ta bu inancın önemli bir yer tutmadığı görülmektedir.⁷ Yahudi toplumu, özellikle Cibrâil'e karşı İslâm'ın ortaya koyduğu melek inancına yönelik bir ret ve

¹ el-En'âm 6/100.

² Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 21/121.

³ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisaburi Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İmâm Ebi Muhammed İbn-i Âşûr (Beyrut: İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 2002), 3/103; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsîr ibn İbrâhîm - Ğanîm İbn Abbâs İbn Ğanîm (Suud/Riyad: Daru'l-Vatan, 1418), 1/336; el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/464; İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 3/296.

⁴ el-Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, 15/134.

⁵ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 22/483; el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 9/154; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 3/29; el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/42; el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 5/19.

⁶ Şuayip Karataş, “Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* VI/11 (2019), 119-120.

⁷ Durmuş Özbek, “Bugünkü Semâvî ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 298.

karşı duruş sergilemektedir. Kur'an'da diğer dinlerin melek inancına dair doğrudan bir açıklama yapılmamış; bunun yerine bu dinlerin melek inancı üzerinden İslâm'a karşı gösterdikleri tepki ve düşmanlıkların mahiyeti, niteliği ve geçersizliği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'da Cebrâil'e yönelik düşmanlık meselesi açık bir şekilde ele alınmaktadır. Bakara suresinde¹ Cebrâil'e düşmanlık besleyenlere hitaben, onun Allah'ın izniyle Kur'an'ı Hz. Peygamber'in kalbine indirdiği belirtilmektedir. Bu âyet Cebrâil'in hidayet rehberi, önceki kitapları doğrulayıcı ve müminler için müjdeci olan Kur'an'ı indirmekle görevlendirildiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle, Cebrâil'e yönelik düşmanlık, aslında vahiy sürecinin bütününe yönelik bir tepki olarak değerlendirilmektedir. Âyet Cebrâil'in rolünü ve vahyin kaynağını anlamak açısından kavramsal bir temel oluşturarak Cebrâil'in görevi ve peygamberle olan ilişkisi hakkında doğru bilgi sunmaktadır.² Ayrıca âyette bahsi geçen iki meleğin faziletine itnab ile delalet de vardır. Umumî olan Melekler lafzından sonra Cebrâil ve Mikail hususî olarak zikredilerek bu meleklerin üstünlük ve faziletlerine işaret edilmektedir.³ Bu anlatım insanların Cebrâil hakkında ilâhî bilgiye dayanmayan kabul ve yaklaşımlarını geçersiz kılmaktadır. Aynı zamanda ilâhî öğretinin insanları bu konuda bilgilendirmeyi ve aydınlatmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Cebrâil'e yönelik düşmanlık tutumunun Kur'an'a muhatap olan topluluklar arasında var olduğu anlaşılmaktadır.⁴

Genel olarak meleklerle düşmanlığın yanı sıra özel olarak Cebrâil ve Mikail düşmanlığını ele alan âyetler bu düşmanlığın gerekçesi ile ilgili açık bir bilgi içermemektedir. Söz konusu âyetlerde Cebrâil düşmanlığının faillerinin âm olarak ifade edildiği görülmektedir. Müfessirler, âyetlerde geçen fiilleri nüzul sebepleri ve rivayetlerle irtibatlandırmak suretiyle, bu fiillerin faillerini belirlemeye imkân

¹ “ De ki: Cebrail'e kim düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah'ın izniyle Kur'an'ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdeci olarak o indirmiştir. Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.” el-Bakara 2/97-98.

² er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/611.

³ Hikmet Akdemir, *Belagat Meânî Beyân Bedî* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), 151.

⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîru'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1997), 1/162; Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail) = The Four Major Angels in the Heavenly Religions (Gabriel, Michael, Saraphiel, Azrael)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2008), 241.

tanıyan bir tefsir yaklaşımı geliştirmiştir. Bilhassa âyetlerin nüzul sebebini ortaya koyma yaklaşımıyla Taberî bu konuda uzunca ve detaylı bir rivâyet aktarmaktadır. Bu rivâyette yer alan bilgiler Cebrâil düşmanlığıyla ilgili olan tarafın Yahudiler olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Yapılan anlatıma göre, Yahudilerin Hz. Peygamberle yaptıkları görüşmenin İslâm'ı tasdik veya ret hedefine odaklandığını göstermektedir. Anlatımda Yahudi toplumundan bir heyetin Hz. Peygambere yönelttikleri ve onun peygamberliğini test edici soruları ile Hz. Peygamberin bu sorulara dair açıklamalarından oluşmaktadır. Bu görüşmenin sonunda Yahudilerin, melekler konusunu, kendileri ile Hz. Peygamber arasında tutum ve istikamet belirleyici bir dönüm noktası olarak ileri sürdükleri görülmektedir. Hz. Peygamberin Cebrâil'in vahiy meleği olduğuna ve onun vahiy elçiliğinin gönderilen bütün peygamberler için geçerli olduğuna dair açıklaması Yahudilerin Cebrâil'e olan düşmanlığını ilan etmeleriyle sonuçlanmıştır. Taberî bu hâdiseyi sözü edilen âyetlerin nüzul sebebi olarak zikretmektedir.¹ Hz. Peygamber'in onların soruları karşısında yapacağı açıklamalara göre İslâm'a karşı tutumlarını belirleyeceklerini ifade ettikleri görülmektedir. Ancak Yahudilerin, Hz. Peygamber'in açıklamalarına yaklaşım biçimlerinde, kişisel düşüncelerinin belirleyici olduğu müşahade edilmektedir. Aslında mantıksal bir tutarsızlık olan bu durum konu ve meseleler hakkında hakikat arayışından ziyade karşı duruşun meşrulaştırılması hamlesi olarak tezahür etmektedir. Bu bağlamda Cebrâil'e yönelik düşmanlığın İslâm'a karşı bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.²

Klasik dönem tefsir yazarlarından Begavî (ö. 510/1117) Yahudilerin Cebrâil düşmanlığını meleklerin görev yetkisiyle ilişkilendirerek ele almaktadır. Onun ifadesine göre Yahudilerin melek inancı meleklerin bağımsız hareket kabiliyetine imkân tanımaktadır. Bu ise meleklerin Allah'ın emriyle mukayyet olmadığı anlamına gelmektedir. Yahudilerin ilâhî öğretiyi yalnızca kendilerine özgü bir mesaj olarak algılama eğilimi bu düşüncüyü dinî bir kimliğe dönüştürdüklerini göstermektedir. Bu anlayışın etkisiyle, kendi toplumları dışındaki bireylerin veya toplulukların Cebrâil'in elçiliğine muhatap olması onlar için önemli bir rahatsızlık ve gerilim

¹ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 2/377-380.

² Sa'dî, *Tefsîru's-Sa'dî*, 60.

kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Son vahyin İsrâiloğullarına değil de Arap toplumundan Hz. Muhammed'e indirilmesi Yahudiler tarafından Cebrâil'in kendi inisiyatifiyle hareket ettiği ve ilâhî iradeye aykırı bir tutum sergilediği şeklinde yorumlanmaktadır.¹ Merâgî'ye göre Cebrâil'e duyulan düşmanlık, ilâhî öğretilerin vahiy yoluyla insanlara iletiildiği tüm kutsal kitaplara karşı bir düşmanlık anlamına gelmektedir. Bu durum, ilâhî kitapları reddetmek gibi bir sonuç doğurmaktadır. Tevrat da vahiy kapsamında yer aldığı için Yahudilerin Cebrâil'e karşı besledikleri düşmanlık, aslında kendi kutsal kitapları olan Tevrat'a da karşı bir tutum içermektedir. Bu, mantıksal bir çelişkiyi ortaya koymaktadır.² Sa'dî ise Yahudilerin Cebrâil'e yönelik düşmanlık tavrını bu tutumun onların inanç sistemi içinde oluşturduğu çelişki üzerinden değerlendirmektedir. Sa'dî bu düşmanlığın aslında Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve İslâm'a karşı bir tepki anlamı taşıdığını belirtmektedir. Ona göre Yahudilerin Cebrâil'e duyduğu düşmanlık, onun ilahî iradede bağımsız hareket ederek Hz. Muhammed'e vahiy getirdiği inancıyla bağlantılıdır. Bu durum, Cebrâil'e yönelik olumsuz tutumun onu gönderen ilâhî kaynağı, getirdiği vahyi ve bu vahyi ileten peygamberi de kapsadığını göstermektedir.³ Çağdaş tefsir âlimi İbn Âşûr da Yahudilerin Cebrâil'e yönelik düşmanlığını inanç sisteminin bütünlüğü açısından değerlendirmektedir. Ona göre, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle görevli olan Cebrâil'in Hz. Peygamber'e vahiy iletmesi nedeniyle düşmanlığa hedef olması, akıl çerçevesinde açıklanabilir bir durum değildir. Bu durum aslında düşmanlığın Cebrâil'e değil emrin sahibi olan Allah'a yönelik olduğunu ortaya koymaktadır.⁴

Cebrâil düşmanlığının konu edildiği Bakara sûresindeki iki âyetin yanı sıra meleklerle, meleklerin mahiyetine ve görevlerine ilişkin Kur'an'da çok yerde atıf yapıldığı melek inancının İslâm inanç sisteminin bir parçası olarak değerlendirildiği görülmektedir. Vahiy meleği Cebrâil'in görevinin mahiyeti hakkında, onun Peygamber'e vahyi iletme görevini, apaçık bir Arapçayla yerine getirdiği ifade

¹ el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/145.

² el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, 1/175.

³ Sa'dî, *Tefsîru's-Sa'dî*, 60.

⁴ İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/621.

edilmektedir.¹ Ayrıca En‘âm sûresinde melekler hakkında ileri sürülen beşeri ve yersiz söylemler reddedilmekte ve melekler, ilâhî lütuf ve ihsanla donatılmış varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Meleklerin Allah’ın emirlerine tam bir itaatle hareket ettikleri de vurgulanmaktadır.² Tahrîm sûresinde bazı meleklerin görevleri ve Allah’a karşı durumları detaylandırılmakta; onların acımasız ve güçlü varlıklar olarak, Allah’ın kendilerine verdiği emirleri yerine getiren ve asla itaatsizlik etmeyen melekler oldukları belirtilmektedir.³ Bu bağlamda meleklerin Allah’ın emriyle hareket eden, O’nun buyruğuna uyan O’nun koruması altındaki varlıklar oldukları açıkça ortaya konularak bazı meleklerin görevi ve Allah’a karşı durum ve pozisyonları detaylandırılmaktadır.⁴ Melekler hakkında ortaya konulan tablo onların Allah’ın emriyle görevli O’nun buyruğuyla sınırlı ve O’nun koruması altında olan kullar olduğunu açık ve detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Cebrâil de Allah’ın emirlerini yerine getiren ve vahyi peygamberlere ulaştırmakla görevli bir melek olarak bu tabloda yerini almaktadır.

Allah inancı İslâm inanç sisteminin temelidir. Melek inancı ise bu sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Cebrâil’e yönelik düşmanlıktan bahseden âyet meleklerle duyulan düşmanlığın inanç sisteminin bütünlüğünü nasıl etkilediğini vurgulamaktadır. Özellikle Cebrâil ve Mikail’e duyulan düşmanlık, Allah’a düşmanlık olarak kabul edilmekte ve bu bağlamda bu inancın yanlış olduğu açıkça ortaya konmaktadır. Peygamberlere veya umum üzere meleklerle düşmanlık da aynı şekilde Allah’a düşmanlık olarak değerlendirilerek bunun inkâr ve küfür olduğu beyan edilmektedir.

¹ eş-Şuarâ 26/193-195.

² el-Enbiyâ 21/26-27.

³ et-Tahrîm 66/6; İbnü’l-Cevzi, *Zadü’l-mesir*, 3/188.

⁴ et-Tahrîm 66/6.

2.2. EHL-İ KİTABIN MELEKLERİ ALLAH'A NİSBETİ

İnsanın beşer aklıyla oluşturduğu söylemlerden biri, Allah ile cinler arasında bir nesep ilişkisi tesis etme çabasıdır. Cinler insanın akıl yetisinin kavrama sınırlarının dışında varlıklardır. Bu bakımdan cinler de insanın beşerî kabiliyeti ile kavrayıp bilgi edinebileceği çerçevenin dışında kalmaktadır. Buna göre insanın kendi kaynaklarıyla cinler hakkında bilgi edinmesi ve bu bilgilerini genişletip geliştirmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla insanoğlunun cinlerle ilgili bilgileri, Allah'ın ilâhî öğreti kapsamında yaptığı bilgilendirmelerle sınırlı kalmaktadır. Buna rağmen Kur'an'da birtakım toplulukların Allah ile cinler arasında nesep yani soy ilişkisi kurmaya kalkıştıklarına işaret edilmektedir. Esasen temelsiz olan bu söylem, iddia sahiplerinin cinler hakkında birtakım bilgilere sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu da onların ilâhî öğretiye bir şekilde muhâtap olan ya da ilâhî öğreti muhatabı çevrelerle temas sağlayan bir kültüre mensup olduklarını işaret etmektedir. İntikal eden bazı rivâyetlere göre bu söylem mensuplarının sözü edilen nesep ilişkisini meleklerle ilişkilendirmeye kalkıştıkları da ifade edilmektedir.¹ Bu durumda, ilâhî bir kaynağa dayanmayan ve kökeni belirsiz bir iddia, başka bir temelsiz iddianın dayanağı hâline getirilmektedir.

Sâffât sûresinde² bazı kimselerin Allah ile cinler arasında bir nesep bağı kurmaya yönelik iddialarda bulunduğu bayan edilmektedir.³ Buna göre bazı topluluklar veya inanç çevreleri çeşitli saiklerle Allah ile cinler arasında bir bağlantı kurmaya çalışmakta ve nihayetinde bu bağlantının bir nesep bağı olarak toplumda açıkça ortaya konduğu görülmektedir.⁴ Aşağıda dile getirilen iddia ve söylemin varlığını teyit eden rivâyet nitelikli nakillerin de bu âyetin izahı etrafından hayat bulduğuna işaret edilmelidir.

¹ Cabir b. Mûsa b. Abdilkâdir b. Cabir Ebu Bekr el-Cezâirî, *Eysarü't-tefsîr li kelâmi'l-aliyyi'l-kebîri* (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2003), 4/430; el-Beyzâvî, *Tefsîrü'l-Beyzâvî*, 5/20; Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münir*, 23/150; el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 4/49.

² es-Sâffât 37/158.

³ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 21/121; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 3/554-555; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 3/41.

⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/64; el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 15/134-135.

Taberî, meleklerin kız olduğu iddiasını ve bunun Allah'a nispet edilmesini hem müşriklere hem de Yahudilere atfetmektedir.¹ Benzer şekilde İbnü'l-Cevzî de melekleri kız çocukları olarak Allah'a nispet eden uydurma söylemi müşrik çevrelere isnat etmektedir.² Neseî de bu çevrelerin ismini vererek nispeti Kinâne ve Huzâa kabilesine mensup çevrelerle ilişkilendirmektedir.³ Taberî'nin Sâffât sûresi 158. âyeti izah ederken naklettiği rivâyete göre Katâde bu iddianın Yahudilere ait olduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre, Yahudiler Allah'ın cinlerle evlendiğini ve meleklerin bu şekilde ortaya çıktığını uydurmaktadırlar.⁴ Katâde kaynaklı bu görüşün İbnü'l-Cevzî tarafından da dikkate alındığı görülmektedir.⁵ Konu ile ilgili bu rivâyet Kurtubî tarafından da nakledilmektedir.⁶ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) nakletmeye değer bulduğu başka bir rivâyetin kaynağı İkrime'dir. Buna göre Allah'la cinler arasında nesep bağı kuranların Kureyşliler olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivâyetin düşünsel çözümlemesi müşrik Kureyşlilerin, meleklerin Allah'ın kızları yönündeki uydurma söylemleri üzerine kurulmaktadır.⁷

Allah ile cinler arasında nesep ilişkisi kurma iddiasının bir söyleme dönüşmesinin gerekçesi hakkında âyette bir detay bulunmamaktadır. Aynı şekilde meleklerle ilgili olarak yapılan diğer uydurma söylemlerin de ortaya çıkma süreçleri ve bir söyleme dönüşmesinin gerekçeleri hakkında Kur'an'da bir açıklamaya rastlanmıyor. Hal böyleyken klasik tefsir âlimleri arasında bu konuyu analiz edip bir yorum geliştirme ihtiyacı duyanların olduğu gözlemlenmektedir. Zemahşerî'nin "denildi ki" ifadesiyle aktardığı bir rivayeti⁸ Suyûtî, İkrime'ye dayandırarak Kureyşlilerin melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ettiklerini ve

¹ Taberî, *Teşîrü't-Taberî*, 17/453; 21/121.

² İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir*, 1/104.

³ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 2/218.

⁴ Taberî, *Teşîrü't-Taberî*, 21/121; Tantâvî, *et-Teşîru'l-Vasîd*, 12/116.

⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir*, 3/555.

⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/134-135.

⁷ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Darü'l-Fikir, ts.), 7/133.

⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/64.

annelerinin cinler olduğunu söylediklerini nakletmektedir.¹ Bursevî'nin yorumunda da cinlerden kastedilenin melekler olduğu ifade edilmektedir.² Dolayısıyla Allah ile cinler arasında nesep ilişkisi kurma teşebbüsü aslında meleklerin Allah'ın kızları olduğu yönündeki temelsiz söylemin aklileştirilip olağanlaştırılması amacıyla ortaya çıkan temelsiz başka bir izah teşebbüsüdür.

Kur'an'da cinler ile Allah arasında nesep ilişkisi kurma iddialarına ve meleklerin dişil cinsiyetli olması gibi temelsiz inançlara değinilmekte bu tür söylemlerin Allah'a çocuk isnadı ve diğer yanlış inançlarla birlikte ele alınmaktadır. Kur'an'da bu iddianın geçersizliği vurgulanırken cinlerin Allah'a hesap verecekleri ve Allah'ın bu yanlış nitelendirmelerden münezzehe olduğunu beyan edilmektedir. Ayrıca cinler ve melekler bağlamında Allah'a doğru inançla iman edenler ile sapkın inançlara sahip olanlar arasında bir ayırım yapılmakta ve sapkın söylemlerin ahiretteki cezai sonuçları açık bir şekilde belirtilmektedir. Meleklerle iman, İslâm inancının temel esasları arasında sayılmaktadır.³ Bu temel esas hakkında beşer tasavvurunda oluşan mezkûr algı ve uydurmaların esas itibarıyla ilâhî kaynaklı bir bilginin tahrif edilerek form değıştirmesinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Müşrik Arapların inanç ve kültür alanında gelişen algı ve kabulleri de bir şekilde ilâhî öğretinin bilgi kaynaklarıyla temasların aktarımlarından ibaret olduğu görülmektedir.⁵ İlahî kaynaklı bilgi, muhatap olan topluluklar veya onlarla temas kuran kültürler arasında zamanla form değıştirerek tahrif edilme riski taşımaktadır. Nitekim Kur'an, özellikle melek inancında bilgisizce yalan, uydurma ve sapmaların gerçekleştiğine dair kanıtlar sunar; bu durum, insan aklının melekler konusunda ilâhî

¹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 7/133.

² Bursevi, *Teşîru ruhi'l-beyân*, 7/492-493.

³ Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/1 (2012), 65; Gürbüz Deniz, "Meleklerle İman Neden Önemlidir?", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XXXII/3 (2021), 547.

⁴ Ali Erbaş, "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 128.

⁵ Şuayip Karataş, "Kur'an'ın Mekke Müşriklerinin Melek Algısına Müdahalesi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 178; Sami Kılınçlı, *Mekki Sürelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap ile İlişkileri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 74.

öğretinin çizdiği bilgi çerçevesiyle sınırlı olduğunu açıkça göstermektedir.¹ Kur'an, bu çerçevenin dışında insanın kendi yetisi ve eğilimiyle ürettiği bilgiyi, bilgisizce uydurma ve yalan olarak nitelemektedir. Bu bağlamda Kur'an, bu uydurmaları çürütmekle kalmayıp bu tür yanlış bilgilerin düzeltip doğru bilgileri beyan etmektedir. Aynı zamanda, bu tür söylemleri inanç değeri ve cezai müeyyide açısından belirsiz bırakmayarak açık bir şekilde hükme bağlamaktadır.

¹ Temel Yeşilyurt, “Kur'an'da Cin, Melek, Şeytan”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/1 (2018), 20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EHL-İ KİTABIN KİTAP TASAVVURU

İlâhî bir dinin mensupları olan Yahudilere yönelik olarak kendilerine gönderilen kitaptaki bir kısım içeriğe karşı duruş, direnç ve ret eylemlerini tasvir edici tanımlamalar Kur'an'da sıklıkla görülmektedir. Kur'an, kendilerine gönderilen peygamber ve kitap öğretisini kabul edip inanç olarak benimsemeleri konusunda onlardan söz ve ahit alındığına özellikle dikkat çekmektedir. Ancak, inanç sisteminin bir parçası olarak kendilerinden alınan bu söze rağmen zamanla ortaya çıkan sapmaları düzeltmek üzere gönderilen yeni peygamberlere ve onların getirdiği ilâhî mesaja karşı dışlayıcı ve reddedici bir tutum sergilemektedirler. Bu yaklaşım benimsedikleri inanç sistemini geçersiz kılmak anlamına gelmektedir. Çünkü inanç, ancak bütünüleyici unsurlarının bir araya gelmesiyle anlam kazanmaktadır. Bu unsurlardan herhangi birine yönelik müdahale, aslında inanç bütünlüğünün kendisini hedef almak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan ilâhî öğreti kapsamında Allah tarafından gönderilen elçilere ve mesajlara karşı kabul ve benimseme taahhüdü Yahudiler açısından da inanç alanının kapsamına dâhildir. Bununla birlikte Kur'an'da bu konu etrafında yapılan değerlendirmeler Yahudi çevrelerin bu konuda parçalı ve tutarsız bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Öte yandan peygamberler ve onların getirdiği mesaj zincirine bağlılık gösteren Yahudi çevrelerinin varlığına işaret eden ilâhî bildirimler bulunmaktadır. Ayrıca bu grupların yapılan değerlendirme ve eleştirilerin kapsamı dışında tutulduğu anlaşılmaktadır.¹ Bu bağlamda Kur'an'da bu durumu vurgulamak üzere istisna üslubunun belirgin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Ehl-i kitap olarak adlandırılan bireylerin farklı özellik ve niteliklere sahip olduğu ve homojen bir yapı sergilemedikleri anlaşılmaktadır.²

¹ Âl-i İmrân 3/113-114.

² Ali Can, "Kur'an Âyetleri Işığında Ehl-i Kitaba Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/39 (2014), 332.

3.1 KİTAPLARINDAN BAŞKA KİTAPLARA İNANMAMALARI

Kur’ân-ı Kerim, ilâhî dinlerin kaynağının bir olduğunu ve temel esaslarının ortak bir yapıya sahip olduğunu vurgulamakta,¹ peygamberlerin tamamının İslâm peygamberleri olduğu ilkesine dikkat çekmektedir.² Bu doğrultuda Yahudi ve Hristiyanlar, tevhit inancının nihai temsilcisi olan İslâm'a iman etmeye davet edilmektedir.³ İslâm inancı, Allah’ın birliğini esas alan Tevhit ilkesini merkeze alarak tüm inanç esaslarını bu temel üzerine inşa etmektedir.⁴ Bu davet ilâhî dinlerin ortak paydasını oluşturan Tevhit ilkesi çerçevesinde bir inanç birliğine yönlendirmektedir. Buna rağmen, Yahudi çevreleri inanç sorumluluklarını yalnızca Tevrat'ta yer alan hususlara dayandırdıklarını ifade etmektedir.⁵ Ancak A'râf Sûresi'nde belirtildiği üzere, Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret eden âyetler yer almakta olup, bu âyetlerin gerektirdiği sorumlulukların yerine getirilmediği anlaşılmaktadır.⁶ Bu durum Yahudilerin inanma konusundaki beyanları ile fiilleri arasındaki çelişkiyi açıkça göstermektedir. Benzer şekilde Bakara Sûresi'nin doksan birinci âyetinde, gerçekten inanıyorlarsa daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürdüklerinin sorulması, inanç ile pratikleri arasındaki içsel tutarsızlığı gözler önüne sermektedir. Allah tarafından gönderilen peygamberlere ve indirilen vahye inanarak onu benimseyeceklerine dair verdikleri misak ve ahde rağmen Yahudilerin sözleriyle çelişen uygulamalarına Kur'an'da dikkat çekilmektedir.⁷ Bu bağlamda inanç ve pratikleri arasındaki tutarsızlık vurgulanmakta buna dair tespitler yapılmakta ve eleştirilerde bulunmaktadır.⁸ Kur'an'da yer alan açıklamalar, Yahudilerin İlâhî emirlere uyacaklarına dair verdikleri ahitlere rağmen, vahiydeki

¹ el-Mâide 5/46.

² Âl-i İmrân 3/84.

³ Mehmet Esgin, “Kur’ân-ı Kerim’in öteki dinlere karşı tavrı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (13 Temmuz 2016), 103; İsmail Çalışkan, *Kur’ân-ı Kerim’de Din Kavramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998), 220.

⁴ Mehmet Evkuran, “İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru”, *İslâmî İlimler Dergisi* II/1, Kur’ân Özel Sayısı: 2 (2007), 61.

⁵ el-Bakara 2/91.

⁶ el-A'râf 7/157.

⁷ el-Bakara 2/75; en-Nisâ 4/46; el-Mâide 5/13,41.

⁸ Mehmet Altuntaş, “Tevrat ve Kur'an'a göre Yahudilerin dünyaya bakışı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (13 Temmuz 2016), 94.

hükümler karşısında direnmelerini ve kitabın bazı bölümlerini kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamalarını gözler önüne sermektedir. Bu beyanlar, söz konusu tutumu Yahudi geleneğinde süreklilik arz eden bir davranış biçimi olarak tasvir etmektedir. Bu kapsamda Yahudilerin Kur'an'a imana davet edildiklerinde yalnızca kendilerine indirilen Tevrat'a inanacaklarını ifade etmeleri onların Tevrat dışındaki diğer ilâhî kitaplara yönelik ret ve inkârlarını açıkça göstermektedir.

Bakara suresinde Yahudi topluluğunun inanç iddiaları ile peygamberleri öldürme eylemleri arasındaki çelişki sorgulanmaktadır.¹ Bu bağlamda Yahudi topluluğunun inançları ile uygulamaları arasındaki tutarsızlık vurgulanmaktadır. Ayrıca, kendilerine indirilen Tevrat'a inandıklarını ifade eden bu topluluğun ilâhî kaynaklı kitaplar arasında ayırım yapması da çelişki olarak ortaya konulmaktadır.² Bu açıdan, Yahudilerin ilâhî kaynaklı olmaları nedeniyle inanç açısından aynı esasları taşıyan kitaplar arasında ayırım yapmaları, açık bir çelişki olarak ortaya konulmaktadır. Bu âyet ile kendilerini mümin olarak tanımlayan Yahudi topluluk, inanç iddiaları ile peygamberleri öldürme eylemleri arasındaki tutarsızlık sorgulanmaktadır. Nuh'a (a.s.) gönderilen vahiy ile Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerîm esas itibarı ile birbirinden farklı değildir. Allah Mûsâ'ya (a.s.) ve İsâ'ya (a.s.) indirdiği birçok hükümleri ve ahlaki prensipleri bazı değişikliklerle ve farklı bir üslupla Hz. Peygamber'e de indirmiştir.³ İsâ'nın (a.s.) "Sanmayın ki, ben şeriatı ya da peygamberleri ortadan kaldırmak için geldim; benim amacım yıkmak değil, tam tersine tamamlamaya geldim."⁴ İfadesi delil olarak kabul edilebilir. İlâhî kaynaklı kitapların birini kabul edip diğerini inkâr etmek bütünüyle inancı boşa çıkarmaktadır. Kur'an'ın kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayan hak kitap olduğu beyanı⁵ Yahudilerin Kur'an'ı kabul etmemekle inanç esaslarını ihlal ettiklerine dikkat çekmektedir. Çünkü Kur'an, Tevrat'ı doğrulayıcı bir kitap olduğu gibi Tevrat da Hz.

¹ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 1/91.

² Zeynep Nermin Aksakal, "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Âyetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Âyetlerle Amel Keyfiyeti", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/2 (2017), 97-98.

³ İdris Şengül, "Kur'anî Çerçeve de İslâm'ın Evrensellik Boyutu", *Diyanet İlmi Dergi* XXX/2 (1994), 49.

⁴ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1969), Matta 5/17.

⁵ en-Nisâ 4/47.

Muhammed'e (s.a.s) dair işaretler içermektedir.¹ İkisi de ilâhî kaynaklı olup ikisi de aynı inanç esaslarını insanlara taşımaktadır.²

Mâide sûresinde Yahudiler ve Hristiyanların Tevrat, İncil ve Rablerinden kendilerine gönderilen son ilahi vahiy ile ilişkilerine dair kapsamlı bir değerlendirme sunulmaktadır.³ Söz konusu toplulukların ilahi öğretileri samimiyetle kabul edip bunları bireysel ve toplumsal hayatlarının her alanında uygulamaları durumunda, maddi ve manevi refah içinde bir yaşam sürecekları ifade edilmektedir. Onların ilahi lütuflarla donatılacağı, gökten inen yağmurların ve yer altı kaynaklarından sağlanan imkânların bolluğundan faydalanacakları belirtilmektedir. Ne var ki bu durum onların vahye yönelik yükümlülüklerini yerine getirmemelerinin bir sonucu olarak gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte aynı âyette Yahudiler ve Hristiyanlar arasında mutedil bir grubun varlığına da işaret edilmekte bu azınlık kesimin⁴ ilahi emirlere bağlılıkları takdir edilmektedir.⁵ Ancak topluluğun genelinin olumsuz tavrı eleştirilmekte ve bu çoğunluğun sorumluluklarını ihmal eden bir duruş sergilediği vurgulanmaktadır.⁶ Bu bağlamda Tevrat ve İncil müntesiplerinin inanç söylemleri ile bu inancın gerektirdiği sorumlulukları yerine getirme konusundaki tutarsızlıkları ön plana çıkarılmaktadır.

Yahudilerin Tevrat içeriği konusundaki söz ve amel tutarsızlığı, Bakara Sûresi'nde gerçek iman sorgulaması üzerinden ortaya konulmaktadır. Tefsir âlimleri de bu konuya ilişkin kapsamlı analizler yapmışlardır. Buna göre Mâide suresinde⁷ Yahudiler ile Hristiyanların ilâhî kitaplara yaklaşımının samimiyet ve ihlas üzere

¹ Remzi Kaya, "İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (01 Ocak 1994), 230-231.

² el-Bakara 2/146; el-En'âm 6/20, el-Fetih 48/29; el-A'râf 7/157.

³ el-Mâide 5/66.

⁴ Orhan Atalay, "Ahbâr ve Ruhbân (Kur'an'ın Din Adamlarına Yönelik Eleştirisinin İkili Örneği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (30 Haziran 2006), 31; Davut Aydın, "Kur'an Bütünlüğü İçinde Yahudi ve Hristiyanlar ve Bir Müslüman Olarak Onlara Karşı Tavrımız", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (04 Ağustos 2015), 54.

⁵ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 10/466 Hds. No:12268; Uğur Zenginer - Muhammet Altaytaş, "Klasik ve Modern Tefsirlere Göre İslam Açısından Ehl-i Kitabın İman ve Amelinin Değeri", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* IV/2 (2018), 617.

⁶ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 20/466 Hds No:12266; Sa'dî, *Tefsîru's-Sa'dî*, 238.

⁷ el-Mâide 5/66.

bina edilmediği belirtilirken bu yaklaşımın aşırılığa dayalı bir eylem olduğu ve fenalığının taaccüp kipiyle vurgulandığı görülmektedir.¹ Ayrıca peygamber öldürme suçu Bakara 87. âyette, Yahudilerin peygamberlerin ilettiği mesajları kendi nefislerinin arzularına göre değerlendirmelerine bağlanmaktadır.² Aynı gerekçe Mâide 70. âyette de tekrar edilerek bu suçun temel kaynağının onların dünyevî çıkarlarını ön planda tutma eğilimleri olduğu ifade edilmektedir.³ Kur'an'da bu durumun farklı âyetlerde vurgulanması onların gerçek iman ile bağdaşmayan davranışlarını açıkça gözler önüne sermektedir.

Müfessirler Yahudilerin söz ve eylemlerindeki tutarsızlıkları ele almış ve bu konuda farklı yorumlar sunmuşlardır. Semerkandî, (ö. 373/984) Yahudi ve Hristiyanların Tevrat'ın emirlerine inanma ve uygulama taahhüdünde bulunduklarını, ancak kendi yorumlarıyla bu emirlerden saptıklarını belirtir. Ona göre söz ile eylem arasındaki tutarlılık, eylemin sözü doğrulaması ve pekiştirmesi, inancın samimiyetini ve doğruluğunu gösteren bir ölçüttür.⁴ Neseî, ilâhî kitaplar zinciri arasındaki uyumu mantıksal bir ilke olarak belirlemektedir. Ona göre, Yahudilerin ilâhî kitaplara yaklaşımı tutarsızlık göstermektedir. Neseî, Tevrat'ın diğer ilâhî kitaplarla aynı nitelikleri taşıdığını ifade etmektedir. Bu durum, Tevrat'a inanmayı, aynı kaynaktan gelen diğer kitaplara da inanmayı gerektirmektedir. Tevrat'a inanıp diğer kitapları reddetmek, kaynağa olan inancı sorgulamak anlamına gelmektedir.⁵ Aynı yaklaşımın Sa'dî tarafından da ortaya konulduğu görülmektedir. O da Allah tarafından indirilen kitaplara inanmayı zorunluluk olarak ifade etmektedir. Aynı durumun peygamberler için de geçerli olduğunu söyleyerek peygamberler arasında inanma ayırımının yapılamayacağını kesinlik ifade ettiğine vurgu yapmaktadır. Yahudilerin kendilerine indirilen Tevrat'a inanmaları onlardaki ilâhî inancın varlığını teyit etmektedir. Ancak onların aynı kaynaktan indirilen Kur'an'ı taassup ve insani hırslarla kabul

¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 3/566; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993), 1/405; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/461.

² el-İmâdi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebu's Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kiâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 1/127.

³ el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, 6/163.

⁴ es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 1:73.

⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/110.

etmemeleri onların Tevrat'a dair inançlarını da tartışma konusu yapmaktadır. Çünkü bu durumda inanç bütünlüğü sorgulanır hale gelmektedir.¹

Ebüssuûd (ö. 982/1574) ise ilâhî kitap konusunda Yahudi toplumunun tavır ve uygulamalarında Yahudi toplum önderleri ile ileri gelen din adamlarının baskınlığına işaret etmektedir. Ebüssuûd bu çerçevede Yahudilerin Kur'an'a yönelik inkârlarının etnik taassup ve dünyevi hırs üzerine bina edildiğini vurgulamaktadır.² Yahudilerin Kur'an'a yönelik inkârını değerlendiren Merâgî de Ebüssuûd'un görüşüyle aynı doğrultuda bir açıklama ortaya koymaktadır. Ona göre Yahudilerin dünyevi hırsları ile toplumu yönlendirme mekanizmasını elinde tutma motivasyonu dini bir zemin üzerine oturtulmaktadır. Bu durum gerek Yahudi topluma gerekse Yahudi toplum ve din önderlerine çeşitli imtiyazlar sağlamaktaydı. Hayatlarını bu doğrultuda tanzim eden Yahudilerin bu imtiyazları koruma hırsı bütünüyle hayatlarının gayesine dönüştüğü görülmektedir. Diğer ilâhî kitaplara karşı inkârcı tavırlarının temelinde sözü edilen dünyevi çıkarlar ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir.³

Yahudilerin ilâhî kitaplara yönelik yaklaşımlarını yorumlayan çağdaş müfessirlerden Ebû Zehrâ da Ebüssuûd ile Merâgî'nin analizleriyle aynı doğrultuda bir sonuca ulaşmaktadır. Onun yorumunda Yahudilerin ilâhî kitap yaklaşımlarını belirleyen yegâne unsur dünyevi çıkarlar olarak tespit edilmektedir. Buna göre Hz. Muhammed'in (s.a.s) ya da diğer peygamberlerin mensup oldukları soy kütüğünden ziyade onların yaptıkları tebliğin kendi çıkarlarıyla uyumu Yahudiler tarafından ana belirleyici unsur olarak değerlendirilmektedir. Yahudilerin Zekerîyyâ (a.s.) ve Yahyâ (a.s.) peygamberleri öldürmeleri Hz. Muhammed'i (s.a.s) de öldürmeye teşebbüs etmeleri Ebû Zehrâ'ya göre Yahudilerin Tevrat inançlarının sorgulanmasına yol açmaktadır.⁴

¹ Sa'dî, *Tefsîru's-Sa'dî*, 59.

² Âlûsî, *Tefsîrü'l-Âlûsî*, 1/322; Ebu's Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/130; Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (Mutâbiu Ahbâru'l-Yevm, 1997), 1/459.

³ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münir*, 1/224; Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairî Sealibî, *el-Cevâhirü'l-hisan fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Mu'avvid - Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1997), 1/280; el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, 1/168.

⁴ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1/315.

Mâtürîdî Yahudilerin inanç sistemini analiz ederek onların Allah'a verdikleri, Allah'ın kitaplarına iman etme taahhütlerini incelemektedir. Buna göre Yahudiler kendilerine indirilen kitaba iman etmekle inançlı müminler vasfını kazandıklarına inanmaktadırlar. Ancak Kur'an'da kendilerine peygamber öldürme hususu sorulduğunda ise bu suçu daha önce yaşayan Yahudilere nispet ederek sorumluluk üstlenmezler. Ancak Mâtürîdî peygamber öldürme onlara ait olmasa bile kendilerinin bu cinayetlerde rıza ve onay hissiyatına sahip olmaları sebebiyle sorumluluktan sıyrılmalarının söz konusu olamayacağına işaret etmektedir. Mâtürîdî bu görüşünü inançlı bir müminin, peygamber öldürme veya bu eylemi onaylama durumunda olamayacağı temeline dayandırmaktadır. Ona göre böyle bir davranış imanla bağdaşmamaktadır. Bu yaklaşım Mâtürîdî'nin Yahudilerin inanç anlayışını bütünüyle sorguladığını göstermektedir.¹ Semerkandî inançlı mümin olma söylemi ile peygamber öldürme eylemini karşılaştırarak, Yahudilerin söylem ve eylemleri arasındaki tutarsızlığı ortaya koymaktadır.² Mâverîdî'nin de konuyu bütünüyle Yahudilerin inanç anlayışı bağlamında ele aldığı görülmektedir. *en-Nüket ve'l-uyun* adlı eserinde bu âyetin açıklamasında Yahudilerin inançlı mümin olduklarına ilişkin kabullerini onların peygamber öldürmeleri ile karşılaştırarak ikisi arasındaki çelişkiyi incelemektedir.³

Daha önce kendilerine gönderilen ilâhî kitapların mesajı doğrultusunda Yahudilerin müteakip süreçlerde gönderilecek peygamberler ile indirilecek ilâhî kitaplara inanma ve Allah'ın âyetlerine karşı sorumluluk üstlenme konusunda kendilerinden alınan bir sözün ve yapılan bir misakın muhatabı oldukları görülmektedir. Buna rağmen Yahudi toplumların zaman içinde sonradan gönderilen peygamberleri inkâr ve öldürme ile Tevrat içi tutarsızlığa düştükleri anlaşılmaktadır. Bu arada Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (s.a.s) nitelikleri konusundaki âyetleri bağlamından tahrif ederek bu gerçeği saptırmaları da yine iç tutarsızlık olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan indirilen son kitap Kur'an'a karşı inkârları ve

¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 1/511.

² es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 1/73.

³ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/159.

Hız. Muhammed'i (s.a.s) öldürme girişimleriyle de ilâhî inanç öğretisinin gerektirdiği sistematik tutarlılığın dışında oldukları da görülmektedir.¹

Müfessirlerin konu ile ilgili âyetleri açıklama sürecinde Yahudilerin inanç alanını bütünüyle sorgulamaya açtıkları anlaşılmaktadır. Tevrat'a inanmanın gereği olarak içindeki ilâhî emirlerin Yahudileri bağlaması gerektiği müfessirler tarafından ifade edilmektedir. Müfessirler, peygamber ve ilâhî kitap zincirinin bütünlüğü açısından önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Onlara göre bu zincirin bir parçası olan Kur'an'ı inkâr etmek, Yahudilerin Tevrat'a olan inançlarını da sorgulanır hale getirmektedir. Bu durumun ilâhî kitaplar arasındaki tutarlılık ve bütünlük ilkesini zedelediği açıkça görülmektedir.

3.2. KİTAPLARININ BAZI ÂYETLERİNİ GİZLEMELERİ

Kur'an Ehl-i kitabın ilâhî kaynaktan kendilerine iletilen bilgileri kişisel çıkarları doğrultusunda bilerek gizlemelerine, çarpıtmalarına ve tahrif etmelerine vurgu yapmaktadır. Bu tür fiiller ilâhî bilginin korunması ve vahyin değişmezliği ilkesi bağlamında ele alınmaktadır. İlâhî bilginin değişmezliği ilkesi vahiy yoluyla iletilen ilâhî öğretilerin inanç esasları açısından farklılık göstermesinin mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ehl-i kitabın bilerek ve kasıtlı şekilde bu bilgiyi gizlemeleri ve tahrif etmeleri Kur'an'da sıkça eleştirilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an ilâhî bilginin insanlara açıklanmak üzere gönderildiğini ve bu konuda peygamberler ile muhâtap topluluklara sorumluluk yüklendiğini belirtmektedir. Ayrıca bu yükümlülük yalnızca ilgili peygamber ve çağdaş muhâtaplarıyla sınırlı kalmayıp onun temsil ettiği ilâhî öğretiyle muhâtap olan herkesi kapsamaktadır.² Bu bağlamda kendilerine vahiy ulaştırılan Ehl-i kitabın³ bu bilgiyi gizlememe konusunda Allah'a verdikleri sözü⁴ ihlâl ettikleri ve bu tutumun ilâhî sorumluluklarına aykırı olduğu ifade edilmektedir.⁵

¹ el-Beyzâvî, *Tefsirü'l-Beyzâvî*, 2/10.

² Sa'dî, *Tefsiru's-Sa'dî*, 160; el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 4/304.

³ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/441-442.

⁴ Kaya, "Müslüman Ehl-i Kitap İnanç Esaslarının Karşılaştırılması", 316.

⁵ İbrahim Hilmi Karslı, "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı -Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma-", *Milel ve Nihal (Dergi)* VII/1 (2010), 79.

İlâhî öğreti kapsamında insanlara açıklanmak üzere vahiy kaynaklı bilgiye muhâtap olan ve bu bilgiyi kendi görüş ve çıkarları doğrultusunda asıl mecrasından saptırarak gizleyen ve çarpıtan kesimlerin fiilleri Kur'an'da kavramsal bir çerçeveye oturtulmaktadır. Bu kavramsal çerçeve Allah tarafından kendilerine bildirilen şahitliği gizleme, bilerek hakkı batıl ile karıştırarak gizleme, gerçeği bile bile gizleme, hidayet yolunu gizleyerek doğruyu eğriye karıştırıp gerçeği gizleme ve kendilerine gönderilen vahiy kaynaklı bilgiyi gizleme şeklinde belirlenerek detaylandırılmaktadır.

Hiz. Muhammed'e (s.a.s) vahiy inmesiyle birlikte Yahudilerin Hiz. Peygamber ve İslâm hakkında kendilerine daha önce bildirilen ilâhî bilgileri gizleme ve saptırma yoluna gittikleri ifade edilmektedir. Kur'an'da Tevrat'ın bozulmamış kısımlarına iman edilmesi gerektiği hatırlatılmakta ve inkâr edenlerin öncüsü olunmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca vahyin dünyevi çıkarlar uğruna feda edilmemesi yalnız Allah'tan ve O'nun azabından korkulması gerektiği beyan edilmektedir. Vahyin bâtil ile karıştırılmasından ve kasıtlı olarak gizlenmesinden sakınılması gerektiği de dile getirilmektedir.¹ Bakara suresinde² daha önce kendilerine ilâhî kitap verilmiş olan Yahudi ve Hristiyan din âlimlerinin Hiz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu açıkça bilmelerine rağmen kıskançlık ve bencillik nedeniyle bu gerçeği kasıtlı olarak gizledikleri belirtilmektedir. Sûrede Ehl-i kitabın doğru bilgilere sahip olmalarına rağmen bunları bilerek gizlemeye ve saptırmaya yöneldiklerini ortaya koymaktadır.³ Âyetlerde bilerek ve kasıtlı işlenen bu gizlemeye özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir.

Vahyi gizleme eylemi bazı âyetlerde doğrudan Ehl-i kitaba yapılan hitapla somutlaştırılmakta bazen ise hitap daha geniş bir şekilde genel olarak insanlara yönlendirilmektedir. Gizlemenin Yahudilere nispeti tarihsel süreç içinde izlenebilirken bazı âyetlerde ise Allah'ın indirdiği kitaptan ifadesiyle kendilerine

¹ el-Bakara 2/41-42.

² el-Bakara 2/146.

³ Recep Önal, "Mâtürîdî'nin Yahudilerle Polemiği: Tahrif Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XXVII/3 (2016), 347.

kitap gönderilen dini çevrelere yönelik bir çağrı yapılmaktadır.¹ Bu bağlamda Allah'ın insanlara açıklanmak üzere gönderdiği bilgiyi gizleme eyleminin Ehl-i kitaba hitap edilerek ele alındığı görülmektedir. Vahyin Ehl-i kitap tarafından gizlenmesi Kur'an'da ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bakara sûresi 41-42. âyetlerde "*elinizdeki*" ifadesinin Tevrat'ın aslı metnine "*onu tasdik edici olarak indirilen*" ifadesinin ise Kur'an'a atıfta bulunduğu² ve bu bağlamda Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğinin Tevrat'ta yer aldığı fakat kasıtlı olarak gizlendiği vurgulanmaktadır.³ Bu çerçevede Bakara sûresi 146. âyetinde muhâtapların çok iyi bildikleri bir konuyu bilerek ve kasıtlı olarak gizledikleri ifade edilmektedir. Gizlenen bilginin İslâm tarafından ortaya konulan gerçekler,⁴ Tevrat ve İncil'de yer alan Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğini bildiren âyetlerle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵ Bu bağlamda Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliği ve tebliğ ettiği İslâm'a karşı Ehl-i kitap tarafından bir karşı duruş sergilendiği ve bu duruş çerçevesinde kendi kutsal kitaplarında geleceğe dair verilen bilgilerin kasıtlı olarak gizlendiği çarpıtıldığı ve gerçek anlamından saptırıldığı müşahade edilmektedir.⁶ Aynı şekilde Bakara 174. âyetin tefsirlerinde Hz. Muhammed'e (s.a.s) yapılan atıf onun peygamberliğinin kasıtlı olarak gizlendiğini gösteren bir başka örnek sunmaktadır.⁷ İlâhî öğretiyeye mensup kesimlerin bu amelleri doğal olarak ilâhî vahyin ruhu ile çelişmektedir. Âl-i İmrân sûresinde⁸ bu fiili durumun gerekçesi sorgulanmakta, inkâr edici bir üslupla eleştirilmekte ve yadırganmaktadır.

¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/223.

² el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 1/333; İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrî İbn Kesir*, 1/56.

³ İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrî İbn Kesir*, Bkz 1/58; Taberî, *Tefsîrî t-Taberî*, 1/571 Hds No: 834.

⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 2/34.

⁵ Enver Bayram, "Kur'an'da Yahudilere Lanet Edilme Meselesi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 22; Osman Kaya, *Kur'an'ın Nüzûlu Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dinî Guruplar Arasındaki İlişkilerin Kur'an'a Yansıması* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004), 219.

⁶ Hikmet Akdemir, *Hiz. Peygamber ve insan sevgisi [Kutlu Doğum Sempozyumu (I: 2007: Şanlıurfa)]*. *Hiz. Peygamberin Beşer Olduğunu Vurgulayan Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme* (: 2007), 36.

⁷ Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî - Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Tefsîrî'l-celâleyn* (Dâru'l-Hadîs, ts.), 35; Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakâikü't-te'vil*, 1/152; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 1/134.

⁸ Âl-i İmrân 3/71.

Kur'an'da gizlemenin dünyevî tamah ve çıkar hırsının bir sonucu olduğu ifade edilmektedir.¹ Özellikle Âl-i İmrân 187. âyette ilâhî hakikatlerin dünyevî menfaatlara kurban edilmesi beyan edilerek eleştirilmektedir. Bu bağlamda gizlemenin arkasındaki nefsanî güdülere dikkat çekilmektedir. Söz konusu kesimlerin insanlara açıklanmak üzere gönderilen ilâhî hakikatleri gizlemeleri âyetlerde insanın dünyevî hırs ve çıkarlarıyla ilişkilendirilmektedir.² Bu bağlamda gerçeklerin gizlenmesinin, toplumun temsilcisi konumundaki kişilerin kendi söylemlerini desteklemek amacıyla ilâhî öğretiyi kullanmaları yoluyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır.³ Öyle ki ilâhî hakikatlerin gizlenmesi toplumun önde gelenleri tarafından menfaatlerini meşrulaştırma amacıyla gerçekleştirilen bir eğilim olarak öne çıkmaktadır. Bu çerçevede Bakara sûresinde⁴ İbrahim (a.s.) İsmail (a.s.) İshak (a.s.) Ya'kûb (a.s.) ve esbâtın dini nispeti konusunda Ehl-i kitap tarafından ileri sürülen sahiplenme iddialarına yer verilmektedir. Bu iddialarla Ehl-i kitabın kendi dini yaklaşımlarını pekiştirme ve dini bir temel oluşturma amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Âyet bu iddiaların gerçek bilgi karşısında bir değere sahip olmadığını beyan etmektedir. Ayrıca söz konusu peygamberlerle ilgili gerçek bilginin Ehl-i kitap çevrelerince çarpıtılarak gizlendiği hususu açıkça ortaya konulmaktadır.⁵

Tefsir alimleri Allah'tan gelen hakikatlerin gizlenmesi konusunu birçok yönü ile ele almışlardır. Bu bağlamda Taberî Bakara 159. âyetin tefsirinde Katâde'den aktarılan bir rivayete dayanarak âyetleri gizleyenlerin Ehl-i kitap olduğunu ve gizlenen hakikatin Tevrat ve İncil'de yer alan İslâm olduğu görüşünü dile getirmektedir.⁶ İbnu'l-Cevzî'de (ö. 597/1201) *Zâdü'l-mesîr* adlı tefsirinde İbn Abbas'tan nakledilen rivayete yer vererek âyetin Yahudi ileri gelenleri hakkında nazil olduğunu ve onların Tevrat'ta yer alan helal, haram, hükümler ve Hz. Muhammed

¹ el-Bakara 2/79, 174.

² Burhan İşliyen, "Kur'an-ı Kerim'in Din Adamlarını Dünyevîleşmeye Karşı İkazı", *Diyanet İlmî Dergi* 57/2 (15 Haziran 2021), 512.

³ İşliyen, "Kur'an-ı Kerim'in Din Adamlarını Dünyevîleşmeye Karşı İkazı", 504.

⁴ el-Bakara 2/140.

⁵ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 3/124; el-Beyzâvî, *Tefsîrü'l-Beyzâvî*, 1/110.

⁶ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 3/251 Hds. No: 2374.

(s.a.s) ile ilgili âyetleri gizlediklerini belirtmektedir.¹ Ayrıca Bakara 146. âyetin tefsirinde ise Yahudi ve Hristiyan din adamlarının Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliği ile Beytü'l-harâm'ın Hz. İbrahim (a.s.) ve tüm peygamberlerin kiblesi olduğu bilgisini gizlediklerini belirtmektedir.² Suyûtî de Bakara 42. âyetin tefsirinde Yahudi ve Hristiyan din adamlarının Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğine dair bilgileri sakladıklarını ifade etmektedir.³ Bu çerçevede ellerindeki kitapta son peygamberin niteliklerinin açıkça bulunmasına rağmen din âlimlerinin bu bilgiyi gizledikleri anlaşılmaktadır.⁴ Semerkandî,⁵ Mâveridî⁶ ve Nesefî de⁷ aynı âyetin tefsirinde Taberî'nin yaklaşımını benimsemekte ve hem âyetleri gizleyenlerin kimler olduğu hem de gizlenen bilgilerin mahiyeti konusunda benzer açıklamalar yapmaktadır.

Taberî Yahudi din âlimlerinin âyetleri gizleme sebeplerini maddi çıkarlar ve aldıkları rüşvetle ilişkilendirmektedir. Gizlemeyi ilgili âyetlerin çarpıtılarak ve saptırılarak yorumlanmasıyla açıklanmaktadır.⁸ Vâhidî ise (ö. 468/1076) Bakara 174. âyetinin nüzul sebebini ele almaktadır. Buna göre Yahudi din adamları son peygamberin İshakoğullarından seçileceği beklentisi içindeyken peygamberliğin İsmailoğullarından gelmesiyle ellerindeki dini liderlik konumunu ve bu liderlik sayesinde sağladıkları çıkarları kaybetme endişesi taşımaktadır. Bu endişenin onları Tevrat'ta son peygamber olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s) tarif eden sıfatları değiştirip kendi mensuplarını yanıltmalarına yol açtığı anlaşılmaktadır.⁹ Bu durum Râzî'nin Bakara 174. âyetinin nüzul sebebine dair aktardığı rivayetle de desteklenmektedir.

¹ İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 1/127.

² Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 3/187.

³ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 1/155; el-Mahallî - es-Suyûtî, *Celâleyn*, 10.

⁴ Ömer F. Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* IX/[Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı] (1995), 161.

⁵ es-Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 1/101.

⁶ Maveridî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/204.

⁷ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/140.

⁸ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 3/250, Hds. No: 2373.

⁹ Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysabûrî eş-Şâfiî el Vâhidî, *Esbabü'n-nüzul'l-Kur'ân*, thk. Âsım b. Abdu'l Muhsin el Humeydânî (ed-Dammâm: Dâru'l-İslâh, 1412), 49; Atalay, "Ahbâr ve Ruhbân (Kur'an'ın Din Adamlarına Yönelik Eleştirisinin İkili Örneği)", 32.

Râzî İbn Abbâs'a dayandırdığı bir rivayet üzerinden bu âyetin Ka'b b. el-Eşref, Ka'b b. el-Esed, Mâlik b. Sayf, Huyey b. Ahtab ve Ebû Yâsir b. Ahtab gibi Yahudi ileri gelenleri hakkında nazil olduğunu belirtmektedir. Bu liderler Yahudilerden aldıkları bahşışler ve hediyelerle elde ettikleri maddi çıkarların Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğiyle sona ereceğini hesaplayarak Tevrat'ta onunla ve İslâm'la ilgili bulunan açıklamaları gizleme yoluna gitmişlerdir.¹ Buna paralel olarak Seyyid Kutub Yahudi ve Hristiyanların yüce Allah tarafından indirilen gerçeği çeşitli sebeplerle gizlediklerini ve bu eylemlerin ardında her zaman dünyalarına dönük bir menfaatin bulunduğunu vurgulamaktadır.²

Mukâtil b. Süleyman, âyetlerin gizlenmesini hem metinsel hem de yorumsal açıdan tahrifat örneği olarak ele almaktadır. Ona göre Ehl-i kitap din adamları kutsal metinlerde yer alan bilgileri yalnızca değiştirmekle kalmamış aynı zamanda yanlış yorumlarla asıl anlamı örtbas etmeye çalışmışlardır.³ Râzî ise Yahudi din adamlarının gerçekleştirdiği bu gizleme faaliyetini daha ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'e (s.a.s) ilişkin bilgilerin ancak ilim ehlinin çıkarımda bulunabileceği müphem ifadelerde yer aldığı, bu sebeple istidlal yoluyla anlaşılabilmesini ifade etmektedir. Bu durumun Ehl-i kitap din adamlarına yorumsal müdahalelerde bulunma imkânı sağladığını belirtmekte ve bu süreçte çarpıtma ve saptırma yöntemlerine başvurulduğunu ifade etmektedir.⁴ Reşîd Rızâ (ö. 1354/1935) konu ile ilgili olarak Ehl-i kitap din adamlarının bu tür müdahaleleri nasıl gerçekleştirdiğini açıklamaktadır. Ona göre bu din adamları müjdelenen son peygamber hakkındaki âyetleri gerektiğinde açıklamaktan kaçınmış sorulara sessiz kalmış ve bazı durumlarda maksat dışı tevil yöntemlerine başvurarak bu bilgileri gizlemişlerdir. Böylece metinsel değişikliklerin yanı sıra yorum düzeyinde de tahrifat

¹ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 5/204.

² Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 1/150.

³ Ayşe Uzun, "Tefsirde Tahsis: Mukatil b. Süleyman'ın Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifine Dair Âyetleri Hz. Muhammed'in Tebşiri Özelinde Yorumlaması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* XXV/3 (2021), 1018.

⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/485.

yapıldığı anlaşılmaktadır.¹ Benzer bir değerlendirmeyi Zuhaylî de ortaya koymakta; Yahudi ve Hristiyanların, Tevrat ve İncil’de Hz. Muhammed’i (s.a.s) müjdeleyen bölümleri gizlediklerini, tercüme sürecinde ifadelerin yerlerini değiştirdiklerini ve bunların yerine uydurma içerikler eklediklerini belirtmektedir. Böylelikle sadece mevcut metinleri saklamakla kalmamışlar aynı zamanda sahte unsurlar ekleyerek tahrif sürecini daha sistematik bir hâle getirmişlerdir.² Bu noktada Merâğî âyette geçen “يَكْتُمُونَ” (gizleme) kelimesinin³ âyetlerin anlaşılmasında anahtar bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Yahudilerin bu gizlemeyi iki temel şekilde gerçekleştirdiğini belirtmektedir. İlk olarak recm hükmüne dair bilgileri saklamışlardır. İkinci olarak ise Hz. Muhammed’in (s.a.s) peygamberliğine işaret eden Tevrat âyetlerini çarpıtmışlardır. Bu ikinci yöntemin daha önce Hz. İsa (a.s.) hakkında da uygulandığı görülmektedir.⁴

Allah’tan gelen hakikatleri gizleyenlere lânet de eden mezkur âyetin nüzul sebebini değerlendirilirken bu sebebin hususi olmakla birlikte hükmünün genel olduğunu belirtilmektedir. Âyetin Allah’ın insanlara açıklanmasını emrettiği bilgileri gizleyen herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır.⁵ Zuhaylî ilgili âyette ifade edilen “lânet” tehdidinin inanç ve onun ameliyle ilgili olmak şartıyla hem dünyevi hem de uhrevi bilgilerin gizlenmesini kapsadığını ifade etmektedir. Ayrıca Allah’ın açıklanmasını emrettiği ilmi gizlemenin de bu kapsama dahil olduğunu vurgulamaktadır.⁶ Yakın dönem müfessirlerinden Cezâirî dünyevi çıkar, makam ve mevki için hakkı gizlemenin haram olduğuna dikkat çekmektedir. Kur’an’da Ehl-i kitap âlimlerinin hakkı gizleme hatasına düşmelerine yapılan atıfla İslâm âlimlerinin bu konuda sıkı

¹ Muhammed Reşid b. Ali Rıza b. Muhammed Şemsu’d-Din Bahau’d-Din Munla Ali Halife Kalamuni el-Hüseyni Reşid Rıza, *Tefsîrû'l-Kur’âni'l-hakim* (el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu'l-Kitâb, 1990), 2/40.

² Zuhayli, *Tefsîrû'l-Münir*, 2/51.

³ el-Bakara 2/159.

⁴ el-Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, 2/29.

⁵ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 3/251; el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 1/116; Sa’dî, *Tefsîrû's-Sa’dî*, 77; İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/65; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbni Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. Muhamme Fuâd Abdu'l-Bâki (Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, ts.), 1/97. Hds: 265; Ahmed b. Hanbel, *Müsnevu Ahmed b. Hanbel*, 16/293 Hds: 10487.

⁶ Zuhayli, *Tefsîrû'l-Münir*, 2/51.

bir şekilde uyarıldığını belirtmektedir.¹

Kur'an'da, vahyi gizleyenlere yönelik hem eleştirel hem de ilâhî lanet tehdidini içeren bir söylemin benimsendiği görülmektedir. Ehl-i kitaba hitap eden bazı âyetler bu tutumun vahyin ruhuna aykırı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.² Kur'an'da ilâhî hakikatleri gizleme dünyevî çıkarlar uğruna yapılan ve yadırganan bir eylem olarak nitelendirilmektedir.³ Ayrıca bu tutumun Allah'ın azabını hak eden bir fiil olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an'da ilâhî vahyin dünyevî menfaatler doğrultusunda çarpıtılmasından ve gizlenmesinden kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır; aksi takdirde hem dünyevî hem de uhrevî kötü sonuçlarla karşılaşılacağı belirtilmektedir.⁴ Kur'an Allah tarafından talep edilen şahitliğin gizlenmesinin zulmün zirvesi olduğuna dikkat çekmekte ve bu fiilin Allah'ın bilgisi dışında olmadığına vurgu yapmaktadır.⁵ Bu çerçevede vahyi gizlemenin telafisi mümkün olmayan bir suç olduğu bu fiilin Allah katında büyük bir sorumluluk taşıdığı açıkça ortaya konmaktadır.⁶ Bu bağlamda gizleme davranışının Allah'ın lânetiyle ilişkilendirilmesi bu fiilin hem dünyevî hem de uhrevî sorumluluğunun ciddiyetini gözler önüne sermektedir.⁷ Kur'an Ehl-i kitaba yönelik ilâhî vahiy hakikatlerinin dünyevî çıkarlar uğruna gizlenmesini eleştirirken bu tutumun ağır sonuçlarına dikkat çekmektedir. Bu eğilim toplumun önde gelenleri tarafından, ilâhî öğreti temeline dayandırılan menfaatlerin, meşrulaştırılmasına ve benimsetilmesine yol açmaktadır.

Kur'an Ehl-i kitabın kendilerine daha önce ilâhî vahiy yoluyla bildirilen birtakım bilgileri gizlediklerine işaret etmektedir. Bu nitelikteki bilgileri gizleyen kesim bazen umum olarak umumiyetle de Ehl-i kitap olarak somutlaştırılmaktadır. Tarih boyunca özellikle Hz. Muhammed'in (s.a.s) döneminde Yahudilerin

¹ el-Cezâirî, *Tefsirü'l-Cezâirî*, 1/151.

² Âl-i İmrân 3/71.

³ Bakara 2/146.

⁴ Âl-i İmrân 3/187.

⁵ Bakara 2/140.

⁶ Bakara 2/174.

⁷ Bakara 2/159.

Peygamberleri Mûsâ (a.s.) tarafından kendilerine getirilen hakikati gizledikleri¹ bunu da vahyin hem metnini hem de yorumunu gizleyerek yaptıkları anlaşılmaktadır.² Özellikle bu gizlemenin toplumda aydınlatma ve topluma öncülük etme görevi bulunan din adamları, kanat önderleri ve liderler tarafından icra edilmesi bunun dünyevi ve uhrevi karşılığının daha ağır olması gerektiğini düşündürmektedir. Bu açıdan Kur'an'da bu tür eylemler, âyetleri dünyevi çıkarlar karşılığında satmak olarak nitelendirilmektedir. Bu eylemleri gerçekleştirenler ise zalim, lânetli ve temize çıkmaları mümkün olmayan kimseler olarak tanımlanmakta ve can yakıcı azap ile tehdit edilmektedirler. Kur'an'da, Ehl-i Kitap'a yönelik olarak dikkat çekilen vahyi gizleme tutumunun yalnızca belirli bir zümreye has bir davranış biçimi olarak değil, evrensel bir zaaf alanı olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu tutumun cezai karşılığına dair yapılan uyarıların, yalnızca tarihsel bir kesimi değil, benzer eğilimleri taşıyan tüm bireyleri kapsayıcı nitelikte olduğu dikkate alınmalıdır. Nitekim bazı müfessirler, bu durumun yalnızca Ehl-i kitap'la sınırlı olmadığına, ilâhî din mensubu olan tüm bireylerin insan olmaları hasebiyle benzer bir riske açık olduklarına işaret etmektedirler.³

Tefsir âlimlerinin ilgili âyetlerin açıklaması kapsamında genel olarak ilâhî bilgiyi gizlemenin mahiyeti, Kur'an'da işaret edilen bu fiilin nispet çevreleri, gizlemenin sebepleri ve gerçekleşme şekli, âyetlerin nüzul sebebi ve bu âyetlerin yorumuyla ulaşılabilecek sonuç ve hükümleri değerlendiren bir yaklaşım ortaya koyduklarını söylemek mümkündür. İnsanlara açıklanmak üzere gönderilen ilâhî bilginin gizlenmesinin dünyevi çıkarlarla ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Kur'an, Allah'ın âyetlerinin herhangi bir dünyevi karşılık uğruna ahiret kazancının terk edilmesini, hakikatin değersizleştirilmesi olarak nitelendirir ve bu eylemi, gerçek kazancın temel prensiplerine tamamen ters düşen bir yaklaşım olarak ele alır. Ehl-i kitap din adamlarının kendi inanç sistemlerine ve çıkarlarına uymayan bilgileri kasıtlı olarak gizledikleri açıkça anlaşılmaktadır. İlâhî vahiy Allah'ın kitabındaki

¹ Osman Bayraktutan, "Semantik Analiz Yöntemi Açısından 'Tahrif' Kelimesi", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 141.

² Uzun, "Tefsirde Tahsis", 1018.

³ Ferruh Kahraman, "Tefsirde Kitap-ı Mukaddesin Tahrifi Meselesi: II (Tahrif Kelimesinin Müradifleri Bağlamında)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/41 (2015), 226.

bilgilerin açıkça paylaşılmasını emretmekte ve insanları doğru yola yönlendirmektedir. Bu sebeple vahyi gizleme çabası gerçekleri insanlara ulaştırma amacına zıt bir tutum sergilemektedir.

3.3. KİTABIN BAZI ÂYETLERİNİ GÖRMEZDEN GELMELERİ

Yahudilerin kendilerine gönderilen peygamberler aracılığıyla özellikle inanç konusunda tevhit bilgisine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu bilgiler Yahudi din âlimleri tarafından bir miras olarak nesiller boyu intikal etmektedir. Uygulama ve yaklaşım açısından birtakım tahriflere uğramış olmakla birlikte, bu bilgilerin bir dereceye kadar sıhhat taşımasının mümkün ve makul olduğu anlaşılmaktadır. Tevarüs edilen dini bilginin din bilginlerinin onayına tabi olması Yahudi kültür ortamının bir karakteristiği olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, din ve inanca ilişkin bilgiler, hüküm ve uygulamaların, söz konusu din bilginlerinin onayından geçmesinin geleneksel bir teamül haline geldiği anlaşılmaktadır. Kur'an'da, Yahudi din bilginlerinin din ve inanç ilkeleri açısından gerçek bilgiye sahip oldukları ifade edilmektedir.¹ Ancak, çeşitli gerekçelerle bu bilgilerin gerçek mahiyetini açıklamak ve gereğince davranmak yerine sübjektif tutumlara meylettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bilgi sahibi oldukları Allah'ın hükümlerini uygulamaya koymadıkları sonucuna varılmaktadır.

Kur'an'da, Allah tarafından Ehl-i kitaba hitaben yanlarındaki Tevrat'ı onaylayan bir elçi gönderildiğinde, onlardan bir kısmının elçiyi ve getirdiklerini, bilmelerine rağmen Allah'ın Kitabı'nı reddedip bir kenara attıkları ifade edilmektedir. Bu durum Tevrat'ın içerdiği bazı bilgi ve hükümlerin Kur'an tarafından açık bir şekilde teyit edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda Tevrat'ta son peygamberin geleceği ve onun Tevrat'ın teyidini gerçekleştireceğine dair bilgilerin yer aldığına işaret edilmektedir. Bazı Yahudi bilginlerinin İslâm'a karşı sergiledikleri sert ve inatçı tutum, Tevrat'ın bu öğretilerini göz ardı etmelerine neden olmuştur.² Kur'an tarafından işaret edilen ve Tevrat'ta sabit olduğu bildirilen bazı konularda

¹ "Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir grup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terk ettiler." el-Bakara 2/101.

² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/171.

Yahudi bilginlerinin Hz. Peygamber ile temaslarının olduğu bilinmektedir.¹ Bu çerçevede Kur'an'da işaret edilen Tevrat içeriği hakkında Yahudi bilginlerinin bilgi sahibi oldukları hususu sözü edilen müzakerelere de yansıdığı görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Yahudi bilgini Mâlik b Sayf'a kendilerinden alınan misakı kendisi ile ilgili ahitleri hatırlattığında "seninle ilgili bizden alınan bir ahit ya da misak yoktur"² diyerek konuları müzakere etmekten imtina ettiği aktarılmaktadır. Bu olayın detaylarının ve sonucunda Bakara 101. âyetin nazil olmasının söz konusu durumu teyit ettiği anlaşılmaktadır.

Allah tarafından, yanlarındaki vahyi tasdik eden bir elçi gönderildiğinde, Ehl-i kitaptan bir grup onu bilmezlikten gelerek vahyi göz ardı etmiştir. Bu bağlamda âyetin izahını yapan müfessirlerin konuyu benzer bir çerçevede ele aldıkları ve görüşlerinde bir bütünlük olduğu görülmektedir. Mâtürîdî âyetin "*sanki bilmiyorlar*" ifadesini Yahudilerin tutumunun merkezine yerleştirmektedir. Onların bilgi sahibi olduğu açık olmakla beraber hükme duyarsızlıkları bu bilginin onlara bir fayda sağlamadığını göstermektedir.³ Râzî de bu ifadeyi Yahudilerin taammüden ve bilerek Tevrat'ın hükümlerine itibar etmemeleri şeklinde yorumlamaktadır.⁴ Klasik dirâyet tefsiri müellifi Beyzâvî "*sanki bilmiyorlar*" âyetinden hareketle aslında konu hakkında bilgi sahibi olmakla beraber onların inâdi olarak bilmiyormuş gibi davrandıklarına dikkat çekmektedir.⁵

Zemahşerî ise Yahudilerin şekil açısından Tevrat'ın kutsiyetine verdikleri değere karşın onların Tevrat'ın içerdiği hükümlere karşı duyarsızlıklarına vurgu yapmaktadır. Zemahşerî bu çerçevede Sufyân Sevrî'nin (ö.161/778) "Onlar kitabı ipek ve dîbâlara yazdılar altınlarla süslediler ama helalini helal haramını haram bilmediler!" şeklindeki değerlendirmesini kayda değer bulmaktadır.⁶

¹ İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 1/269; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/451; Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 22/105.

² Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Sami b Muhammed Selame (Dâru Tıybe, 1999), 1/345.

³ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 1/519.

⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/616.

⁵ el-Beyzâvî, *Tefsîrü'l-Beyzâvî*, 1/97.

⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/171.

Nesefî *Medâriku't-tenzîl*'de bu âyetin izahı sadedinde Hz. Muhammed'i (s.a.s) inkâr etmeleri sebebiyle onların Kur'an'ı kabul etmediklerine işaret etmektedir. Buna göre diğer müfessirlerden farklı olarak Nesefî "*Allah'ın kitabı*" ifadesini Kur'an olarak anlamaktadır. Tevrat Hz. Peygamber'in gelişini müjdelediğine göre¹ Kur'an bağlayıcı olan Allah'ın kitabıdır, Nesefî'ye göre Yahudilerin görmezden geldikleri budur.² Çağdaş müfessir Zuhaylî Yahudilerin Tevrat'ın sadece Hz. Peygamber'in bi'setini müjdeleyen ve onun şemailini izah eden kısımları ve kendilerine onu bağlayıcı olarak tavsiye edip iman etmelerini emreden kısımları ret edip görmezden gelmelerinin Yahudiler açısından genel bir güven sorununu gündeme getirdiğine işaret etmektedir.³ Âyette geçen "resul" hakkında Cezâirî de Zuhaylî ile aynı doğrultuda bir izah yapmaktadır. Ona göre "resul" ile Hz. Peygamber ve Îsâ (a.s.) kastedilmektedir. Bu bağlamda Îsâ (a.s.) Tevrat'ta yer alan Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliğini müjdeleyici âyetler ile dinin temel ilkeleri konularındaki gerçekleri teyit ve tasdik etmek üzere gelmiştir. Cezâirî bu gerçekliğe dair bilgi sahibi olmalarına rağmen Yahudilerin onu inkâr etmeye yöneldiklerine işaret etmektedir.⁴

Kur'an Yahudilerin Allah'ın Tevrat'ta indirdiği bilgi ve hükümlere karşı sergiledikleri yanlı tutumları ele almaktadır. Bu tutumların yalnızca delillerle ortaya konulmadığı aynı zamanda bir değerlendirmeye tâbi tutulduğu görülmektedir. Bakara sûresindeki ilgili âyetin nüzul süreci Yahudilerin bu tavırlarının Hz. Peygamber'e, Kur'an'a ve İslâm'a yönelik bilinçli bir tepki ve reddetme davranışı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kur'an bu tutumların gerçek bir bilgisizlikten değil Tevrat'a dayalı bilgi ve hükümlere rağmen kasıtlı olarak sergilendiğini ifade etmektedir. Ayrıca Tevrat ve Kur'an kaynaklı bilgiler arasındaki örtüşmeye dikkat çekilmekte ve bu bilgiye rağmen farklı arayışlara yönelenler "*Allah'ın Kitabı'nı arkalarına atanlar*" ifadesiyle nitelendirilmektedir. Bu ifadeyle onların kasıtlı ve inatçı tutumlarının hiçbir şekilde makul olmadığı vurgulanmaktadır.

¹ Saf, 61/6.

² Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/115.

³ Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, 1/240.

⁴ el-Cezâirî, *Tefsirü'l-Cezâirî*, 1/88.

Yahudi bilginlerinin, sahip oldukları dini bilgiye rağmen Allah'ın Kitabı'na ve Tevrat'ın içeriğine karşı duyarsız kalmaları ve bu bilgiyi görmezden gelmeleri, yalnızca bireysel bir tutum olmanın ötesinde toplumsal ve kültürel bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevrat'taki son peygamberin müjdesi ve ilgili bilgilerin Kur'an tarafından teyit edilmesine rağmen bu bilgilerin reddedilmesi, Yahudi din bilginlerinin kasıtlı bir şekilde hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Kur'an bu kasıtlı görmezden gelme tutumunu eleştirmekte ve bunun, bilgiye sahip olmanın yanı sıra bu bilginin reddi ve inkârı olduğunu vurgulamaktadır.

3.4. KİTABIN EMİRLERİNE KARŞI SEÇİCİ OLMALARI

Vahiy yoluyla indirilen ilâhî kitaplar, dinin inanç ve uygulama boyutlarını bütüncül bir yaklaşımla kapsamlı bir şekilde düzenlemektedir. Peygamberler aracılığıyla tebliğ edilen ilâhî mesajlar, kendilerine peygamber gönderilen topluluklar tarafından kabul veya reddedilme temelinde karşılık bulmuştur. İslâm'dan önce kitap verilen bazı topluluklar ise dinî yükümlülüklerini seçici bir şekilde yerine getirerek ilâhî öğretinin belirli kısımlarını kabul ederken, diğer bölümlerini uygulamaktan kaçınmışlardır. İlâhî mesajın kabulü sonrasında zamanla bazı inanç esaslarında veya uygulamalarda çıkar odaklı yaklaşımlar etkili olduğu ve bu durumun orijinal mesajın niteliğinden uzaklaşmaya yol açtığı anlaşılmaktadır. Kur'an bu sapmaları çeşitli boyutlarıyla ortaya koymaktadır. Bu durum bir sorun olarak ele alındığında söz konusu tasarrufların unutmama, yerine getirememe veya yetişememe gibi insani kusurlardan kaynaklanmadığı aksine bilinçli ve kasıtlı tercihlerin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bütünlük oluşturan bir öğretinin bir yönünü benimseyip bir kısmından kaçınmak mantıksal olarak öğretiyi bozmaktadır. Bu durum söz konusu ilâhî öğretiye ilişkin inancın sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Kur'an bu cihette bir yaklaşım ortaya koyarken bu sorgulamayı değerlendirme ve uhrevi sonuçlarının izahıyla sonuçlandığı görülmektedir.

Kur'an'da ilâhî kitapta ortaya konulan hükümlerin bir kısmının benimsenip diğer kısmının inanç bağlamında dışlanması eleştirilmektedir. Bakara sûresinde konuyla ilgili âyetlerde önceki toplulukların ilâhî hükümlere yönelik bu seçici yaklaşımlarına dikkat çekilmekte ve Kitabın bazı kısımlarına inanıp diğerlerini yok saymaları sorgulanmaktadır. Bu sorgulamanın ilâhî kitabı kabul aşamasının ardından

gerçekleştiği ilgili âyetin önceki beyanından anlaşılmaktadır. İlâhi kitabın bir kısmını benimseyip bir kısmını reddetmek bu yaklaşımı sergileyenler açısından inançsızlık anlamına gelen bir eylem olarak değerlendirilmektedir.¹ İlâhî kitabın hükümlerinin kabul edilip edilmemesi bağlamında, vahiyde seçicilik yapanların herhangi bir kısıtlama veya sınırlandırma olmaksızın tanımlandığı görülmektedir. Âyette tasarrufların nispet çevresinden ziyade bizzat mahiyetlerinin vurgulanması hitabın kapsayıcılığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte tanımlanan tasarruflar ve fiiller üzerinden bir nispet analizi yapılmasına engel bulunmamaktadır.

Yahudileri işaret eden tenkide konu bu fiil ve tasarruflarının detaylı bir şekilde ortaya konularak değerlendirildiği görülmektedir. Medine’de yaşayan Yahudilere yönelik bir hitâp olarak âyet misak ve ahit hatırlatması yapmaktadır.² Âyette öncelikle üzerinde misak yapılarak bir inanç halinde benimsemesi gerçekleşen hususlar detaylı bir şekilde tespit edilip, peşinden bu hususların uygulama alanındaki karşılıkları fiil cinsinden ortaya konulmaktadır.³ Bundan sonra uygulama alanında misaka aykırı olarak tezahür eden fiillerin Allah nezdindeki değeri ve uhrevi karşılığı hüküm altına alınmaktadır. Misakın içeriği Yahudiler açısından birbirlerinin kanını dökmek ve birbirlerini yurtlarından çıkarmamak şeklinde ortaya konulmaktadır. Misakın uygulama alanına yönelik karşılığı ise misakın benimsenmesine karşın Yahudiler arasında birbirlerini öldürme, kendi içlerinden bazı toplulukları yurtlarından çıkarma ve birbirlerine karşı kötülük ve düşmanlıkta birleşme olarak tespit edilmektedir. Bunlara yurtlarından çıkarılan veya aynı zamanda savaşın tarafı olarak esir düşen Yahudi bireylerin kurtarılması amacıyla fidye verilmesi hususu da eklenmektedir. Fidyeye ile kurtarma da kendilerine verilen ilâhi emirlerin kapsamındadır. Ahit ve misakla yasaklığı kabul ve teyit edilen

¹ el-Bakara 2/84-85.

² Sa’dî, *Tefsîrû’s-Sa’dî*, 58; Said Havva, *el-Esâs fi’t-tefsîr* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2004), 1/177.

³ “(Ey İsrailoğulları!) Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair sizden söz almıştık. Her şeyi görerek sonunda bunları kabul etmişsiniz. Bu misakı kabul eden sizler, (verdiğiniz sözün tersine) birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde (hem çıkarıyor hem de) size esirler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık; kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan asla gafil değildir.” el-Bakara 2/84-85.

amellerin ilâhi emre ve misaka aykırı olarak icra edilmesine karşılık esirlerin fidye ile kurtarılması hususundaki teşebbüsün de bir ilâhi emir olarak gerçekleştirilmesi kitapta ortaya konulan ilâhi emir bütünlüğünü bozmaktadır. İlâhi kitapta yasaklanan bir amelin icrasına bağlı olarak gerçekleşen bu durum yine misaka konu başka ilâhi emirlere dayanarak yerine getirme söz konusu olmaktadır. Bu durumda ilâhi kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr durumu fiilen gerçekleşmektedir. Kitabın bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak ise doktrin olarak bütünüyle inancı tartışmaya açmaktadır. Yani bu durumda söz konusu inanç aslında geçersiz hale gelmektedir.¹ Âyet bu durumu son derece özlü bir şekilde tarif etmektedir. Bu itibarla tek bir âyet kapsamında konunun bütün yönleriyle bir bütünlük içinde ortaya konulduğu görülmektedir. Misakın içeriği ile uygulama alanı yani gündelik hayattaki fiil ve eylemlerin mükâfat ve cezai karşılığının tek bir âyet kapsamında son derece açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulması hakikaten dikkat çekmektedir.

Tefsir âlimleri bu âyette işaret edilen topluluğun Yahudiler olduğunu ifade etmektedir. Buna göre âyette bahsedilen ilâhi kitabın Tevrat olduğu sonucu çıkmaktadır.² Kurtubî'nin âyetin nispet çevresini belirlemede aynı yönde bir analiz yaptığı görülmektedir.³ Mâtürîdî, âyetin nispetini Yahudilere yöneltmiş ve Hz. Muhammed'in (s.a.s), Tevrat'ta belirtilen son peygamberlik vasıflarına uygun olarak gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak, Yahudiler, vahiydeki gerçekleri seçici bir şekilde kabul ederek, bu peygamberin, kendi beklentilerini karşılamadığı için Tevrat'ın bu bölümünün gereğini yerine getirmemişlerdir. Mâtürîdî, bu tespitiyle âyetteki nispetin Yahudilere ait olduğunu vurgulamaktadır.⁴ Ebû Zehra'nın da Mâtürîdî'nin görüşüyle benzer bir görüş ortaya koyduğu görülmektedir.⁵ Buna göre içerik değerlendirmesinde farklı yaklaşımlar mevcut olmasına rağmen tefsir âlimleri âyetin nispet çevresi olarak Yahudiler üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Râzî ise âyetin

¹ İlyas Çelebi, "Dünyevî ve Uhrevî Konumları Açısından İslâm'a Göre Ehl-i Kitap", *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu (İslâm ve Hristiyanlık'ta Kurtuluş)*, (2007), 151.

² el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 1/505; el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*, 1/162; İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/591.

³ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/22.

⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 1/505.

⁵ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1/311.

nispet çevresini İslâm'ın zuhuru sırasında Medine'de yaşayan Yahudiler olarak daha da müşahhas olarak ifade edip bunların Kureyzaogulları ile Nadroğulları olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgi ile âyetle sözü edilen eylemlerin de takip edilebilmesi gündeme gelmektedir. Bu iki kabile birbirine hasımlık ederken Medine'de yaşayan Evs ve Hazrec de aynı şekilde birbirlerine karşı husumet içinde olan iki Arap kabilesiydi. Yahudi kabileler doğrudan birbirleriyle savaşmak yerine birbirleriyle çatışan Evs ve Hazrec ile karşı karşıya ittifak yaparak husumetlerini sahaya yansıtıyorlardı. Ancak taraflardan esir düşen olunca karşılıklı fidye uygulaması ile onları kurtarıyorlardı.¹ Buna göre savaş yasağı emrine uymayıp esir kurtarma emrini uyguladıkları için Tevrat'ın emirlerini çelişik olarak yerine getiriyorlardı. Ebüssuûd ise görüşlerine yer verilen klasik tefsir yazarlarından farklı olarak âyetteki tespiti Allah'ın vahyini kendi istek ve beklentilerine göre değerlendirmek şeklinde genel bir görüş ile izah etmektedir.²

Bir konunun bütün aşamalarıyla tek bir âyetle detaylandırılarak ama bir bütün halinde açıklanan çarpıcı örneklerden biri kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etme durumunu ortaya koyan bu âyettir. Âyetle misak üzere ahitleşen ve bu misakı bir inanç olarak benimseyen ilâhi kitap muhâtaplarının uygulama alanında misakın bağlayıcılıklarından sıyrılma hamleleriyle içine düştükleri çelişki, inanç tutarsızlığı olarak tespit edilmektedir. Bir taraftan da yasak kılınanları dolaylı yollardan gerçekleştirme girişimlerinin ilâhi bilginin kapsamı dışında olmadığı vurgulanmaktadır. Bu âyet, nüzul sebebi açısından Yahudilere yönelik fiili bir durumu betimlese de ilâhî vahye muhatap olan tüm toplulukların benzer durumlarla karşılaşma ihtimaline de dikkat çekmektedir. Âyet sunumunun bir durum tespiti ve bilgi aktarımından öte ilâhi vahye muhatap olan mümin çevreleri kuşatan önemli bir risk ve tehlikeye işaret etmesi daha önemli bir mesaj görünümündedir.

İlâhi kitapta ifade edilen ahitleşme, toplumların vahye dayalı değerlere bağlılık sözü vermelerini ve bu değerlere uygun bir şekilde yaşamayı taahhüt etmelerini amaçlamaktadır.³ Bu ahitleşme bireylerin verdikleri sözlere sadık kalarak

¹ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/593; İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesir*, 1/84.

² Ebu's Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/63.

³ el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 1/64-65.

barış ve uyum içinde bir toplum oluşturmalarını hedeflemektedir. Ahitleşmeye uygun davranıldığında toplumda anlayış, iş birliği ve barışın hakim olması beklenmektedir. Ayrıca Allah'ın ahdi inanç ile uygulama arasındaki uyumu vurgulamakta ve bu kritere uymayan bireylerin toplum için olumsuz sonuçlara yol açabileceği uyarısını yapmaktadır.

Yahudi topluluğu ilâhi kitaplardaki prensiplere uygun davranmada tutarsızlık ve belirli ilâhi emirlerde seçicilik sergilemektedir. İnancın ve uygulamanın içsel çelişkisini yansıtan bu durum kitabın bazı bölümlerine inanıp diğerlerini inkâr etmeleri şeklinde gözlemlenmektedir. Tevrat'ın emirlerini kendi arzularına uygun olduğunda kabul ettikleri uymadığında ise bu emirleri ihlal ederek seçici bir yaklaşım benimsedikleri açıkça görülmektedir.¹ İsrailoğullarından alınan ilâhi misak, sadece inançsal boyutuyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda pratik uygulamaları da içermektedir. Kur'an'da Yahudi topluluğunun misaka karşı bu tutarsız tavrı dünya hayatında itibarsızlık ve rüsvaylık getireceği gibi, kıyamet gününde en şiddetli azaba uğrayacakları şeklinde ifade edilerek bu davranışların dünya ve âhîret cezalarıyla karşılaşacağı beyan edilmektedir. Bu bağlamda Kur'an ilâhi kitabın bütünlüğüne bağlılık ve tutarlılığın altını çizerek ilâhi mesaja uygun davranmanın önemini vurgulamaktadır. Allah'a verilen misak bu açıdan ifade edilerek ahde vefa istenmektedir.

Yahudilerle ilgili olarak tanımlanan bu fiili durum ile ilgili tespit bir inanç meselesi olarak değerlendirilerek ilâhi kitabın, ilâhi öğretinin ve ilâhi inanç sisteminin bütünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Buna göre inanç bütünlüğünü bozucu tasarrufların tamamen inanç sistemiyle ilgili olduğu kesinleşip hükme bağlanmaktadır. Birbirleriyle çelişen ve çatışan inançların benimsenmesi, ilâhî kitaplar aracılığıyla Allah'a atfedilemeyeceğinden, bu tür inançlar Allah tarafından bütünüyle reddedilmektedir.

¹ Sa'dî, *Tefsîrû's-Sa'dî*, 58; İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 6/274.

3.5. KİTABI TAHRİF VE TEVİL ETMELERİ

İndirilen ilâhî kitaba yönelik nazarî tutumlar ile amelî yaklaşımlar hakkında yapılan değerlendirmeler insanın ilâhî kitaplara karşı sergilediği olumsuz tutum ve davranışların genel bir çerçevesini sunmaktadır. Bu çerçeve ilâhî kitaba inanma ve onun hükümlerini uygulama alanı ile doğrudan ilişkilidir. Kur'an'da yer alan değerlendirmelerin ise inanma aşamasını müteakip inanma ve uygulama niteliklerini tasvir etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Vahiy muhatabı toplulukların ilâhî kitaplarla olan ilişkilerinin önemli bir boyutunu bu kitapların içeriğine yönelik tasarrufları oluşturmaktadır. Kur'an, Ehl-i Kitap'ın ilâhî kitaplarla olan etkileşimlerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bireylerin vahyin ruhuna ve amacına aykırı olarak ilâhî kitaplar üzerinde gerçekleştirdiği tasarruflar açıklanmakta ve bu tutumları anlamaya yönelik bir çerçeve sunulmaktadır. İlâhî kitabın kasıtlı olarak tahrif edilmesi, eleştirilen tasarruflar arasında yer almaktadır. Yahudi çevrelerinin ilâhî kitabı doğru bir şekilde anlayıp idrak etmelerine rağmen anlamını ve maksadını değiştirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu tahrif, kelimelerin anlamlarının kasıtlı olarak saptırılmasıyla gerçekleşmekte ve bu durum lâfızlarda, yorumlarda, hükümlerde veya fonetik değişikliklerde kendini göstermektedir. Bu değişikliklerin hepsi kelimenin asıl anlamını bozma amacı taşımaktadır.¹ Ayrıca kendilerine öğretilen Tevrat'ın bazı hükümlerinin unutulması da tahrif kapsamında değerlendirilmektedir.² Bunun yanı sıra ilâhî kitapta yer almayan içeriklerin Yahudi ve Hristiyan dini çevreleri tarafından uydurulup Allah'ın kitabı olarak sunulması bir başka tahrif biçimi olarak ele alınmaktadır. Tüm bu müdahaleler ilâhî kitabın doğru anlaşılmasını engelleyerek anlamın asıl mecrasından kaydırılmasına hizmet etmektedir. Buna ek olarak ilâhî kitaptaki kelimelerin yerlerini değiştirme tasarrufu, bazı Yahudi çevrelerine yöneltelen eleştirilerin temelini oluşturan bir diğer müdahale biçimi olarak değerlendirilmektedir. Yapılan bu tahrifin her iki dinin ileri gelen din adamları tarafından gerçekleştirildiği de müşâhede edilmektedir.³

¹ Bayraktutan, "Semantik Analiz Yöntemi Açısından 'Tahrif' Kelimesi", 150.

² Mustafa Cora, "Kutsal Kitapların Muharref Oluşunun Kur'an'da Haber Verilmesi ve Tahrîfin Eleştirilmesi", *Kesit Akademi Dergisi* VII/26 (2020), 566.

³ Kahraman, "Tefsîrde Kitab-ı Mukaddesin Tahrîfi Meselesi", 209.

Bakara sûresinde¹ Mûsâ'nın (a.s.) muhatabı Yahudi topluluklarla ilgili olaylar dizisi anlatılmaktadır. Bu anlatım akışında Yahudilerin Allah'ın kelimasını kavrayıp kendi dünyevi eğilimlerine bağlı olarak kasten tahrif yapmaları inanç alanı ile ilgili bir problem olarak değerlendirilmektedir. Nisâ sûresinde ise ilâhî kelimada kelimelerin yerlerini değiştirme fiili Yahudilere atfen zikredilmektedir.² Aynı şekilde Mâide sûresinde³ Yahudilerin, ilâhî kelimada kelimelerin yerlerini değiştirmek sûretiyle tahrif yaptıkları ve Tevrat hükümlerine karşı duyarsız davrandıkları belirtilmektedir. İlâhî kitabın kelimelerinin yerlerini değiştirmeyi konu edinen bir âyette de⁴ Yahudilerin ilâhî kitaba bu müdahalesi küfür ortamının müteferrik fiilleri arasında sayılmakla beraber onların ilâhî mesajlara yönelik yalan uydurma alışkanlıklarına ve başka amaçları bulunan mihraklarla iş birliği hallerine işaret yapıldığı da görülmektedir. Bu durum Bakara 79. ve Âl-i İmrân sûresinin 78. âyetlerinde daha da açığa çıkmaktadır. Zira bu âyetlerde Yahudi din adamlarının bir kısmının ilâhî kitabın mesajını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde tahrif ettikleri ve uydurdukları içeriklere ilâhî vahiy niteliği kazandırmaya çalıştıkları beyan edilmektedir.⁵ Âl-i İmrân sûresinde bu çevrelerin (Yahudi ve Nasâra din adamlarının)⁶ kutsal olmayan metinleri Tevrat'tanmış gibi kıraat ederek ve dillerini eğip bükerek Tevrat'ın ilâhî üslubunu taklit etmeye çalıştıkları ifade edilmektedir.⁷ Tefsir âlimlerine göre bu tahrif türü sistematik bir hâl almış ve ilâhî kelamın değerini kişisel menfaatler doğrultusunda araçsallaştırmaya hizmet ettiği anlaşılmaktadır.⁸ Bakara 79. âyette ise Yahudi din bilginlerinin kendi elleriyle yazdıkları metinlere

¹ el-Bakara-49-75.

² en-Nisâ 4/46.

³ el-Mâide 5/13.

⁴ el-Mâide 5/41.

⁵ Necmettin Gökkır, "Kur'an'ı Kerîm Açısından İlâhî Kitapların Tahrifi Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darülfunun İlahiyat* 2 (2000), 251.

⁶ Ali Osman Ateş, "Din Tahrîfi ve İstismarı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/1 (2004), 7-10; Karsli, "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı -Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma-", 80; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 1/297.

⁷ Âl-i İmrân 3/78.

⁸ Bayraktutan, "Semantik Analiz Yöntemi Açısından 'Tahrif' Kelimesi", 141.

vahiy diyerek basit kazançlar elde etmeleri açıkça kınanmaktadır.¹ Bu tasarruf yalnızca uydurma içeriklerin ilâhî kitap hüviyetiyle sunulmasıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda vahyin otoritesinin kişisel ve maddi çıkarlar doğrultusunda saptırılması şeklinde de bir tahrif niteliği taşımaktadır.

Taberî Âl-i İmrân 78. âyet bağlamında, Ehl-i kitaptan bir zümrenin kendi uydurmalarına ilâhî kitap niteliği kazandırma girişimlerini Yahudi çevrelere nispet etmektedir. Taberî'ye göre, bazı Yahudiler, Tevrat kıraatleri sırasında onun üslubunu taklit ederek, kendi uydurmalarını âyetlerin arasına yerleştirme çabasında bulunmuşlardır.² Mâtürîdî ve Zemahşerî de benzer bir şekilde, Yahudilerin, kendi arzu ve istekleri doğrultusunda uydurdukları ifadeleri ilâhî kitap makam ve edasıyla terennüm ederek ilâhî kitap gibi sunmaya çalıştıklarını böylece bu ifadelerin vahiy olduğuna dair bir algı oluşturmayı hedeflediklerini söylemektedirler. Bu tasarruflar, uydurulan ifadelerin ilâhî bir buyruk olarak kabul edilmesini amaçlayan bir girişim olarak açıklanmaktadır.³ Beyzâvî ise tahrifin lafız ve manaya yönelik iki yönüne dikkat çekmektedir. Onun yaptığı açıklamaya göre lafız itibariyle yapılan tahrif aslında var olanı yazmamak veya yerlerini değiştirmek, manaya yönelik tahrif ise anlamı Allah'ın kastı dışında bir manaya yormak ve âyetleri ilgisiz ve münasebetsiz şekilde delil olarak kullanmakla söz konusu olmaktadır.⁴ Buna göre kutsal metinleri yanlış okuma veya ilgili âyetleri kendi arzularını yerine getirecek şekilde ifade etmekte tahrif çerçevesine girmektedir.⁵

Taberî, Allah'ın kelamını iyice kavradıktan sonra bilerek çarpıtmayı tespit eden bir âyetteki⁶ tahrif kavramına dair açıklama içeren bir hadis aktarımında bulunur. Buna göre söz konusu tahrif helalin haram, haramın helal, hakkın batıl, batılın hak olarak gösterilmesi ve ilâhî hükmün birtakım maddi çıkarlar karşılığında

¹ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 1/202.

² Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 6/535.

³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/377.

⁴ el-Beyzâvî, *Tefsîrü'l-Beyzâvî*, 2/127.

⁵ Biçer, “Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı”, 187.

⁶ el-Bakara 2/75.

keyfî olarak tayin edilmesi şeklinde izah edilmektedir.¹ Beyzâvî de âyetteki tahrif kavramını onların âyetleri kendi arzularına göre yorumlaması olarak açıklamaktadır.² Ebû Zehrâ da Beyzâvî gibi bu âyetteki tahrifi Yahudilerin Allah'ın kelimasını anlamakla beraber kavradıkları gerçekleri çarpıtma eğilimleri olarak yorumlamaktadır.³ Ona göre Yahudilerin ilâhî kitaba yönelik tahrifleri, yaptıkları ilaveler, gereğini yerine getirmemek ve birbirine karıştırarak kendi arzularını açıklamak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Beyzâvî Yahudilerin Allah'ın kelimasını değiştirme tasarrufunu onların Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (s.a.s) özelliklerini tespit eden âyetler ile Tevrat'taki recm âyetini değiştirmesiyle izah ederek onların Tevrat âyetlerini kendi arzu ve eğilimlerine göre tevil ve tefsir etmeleriyle açıklamaktadır.⁴ Neseî ise bu açıklamaya Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (s.a.s) özelliklerini içeren âyetlerin değiştirilmesini de eklemektedir.⁵

Mâtürîdî, ilâhî kitaba yönelik tahrif ve tebdil tasarruflarını Yahudi din adamları zümresine nispet ederek, bu eylemleri onların maddi çıkar sağlama hedefleriyle ilişkilendirmektedir.⁶ Mâverdî de Yahudi din çevrelerinin dini bir kisve altında Allah'ın kitabını tahrif ettiklerini ve bunu maddi menfaat elde etme amacıyla yaptıklarını, Suddî ve Mücâhid'e dayandırdığı rivayetle açıklamaktadır.⁷ Zemahşerî ise Yahudilerin Allah'ın kelimasını değiştirme çabalarını, Mûsâ'nın (a.s.) Tûr'da Allah ile konuştuğu sırada seçilen yetmiş din adamının bulunduğu bir olayı örnek vererek izah etmektedir. Bu grup Allah'ın emirlerini duyduktan sonra, "Eğer bu işleri yapabilirseniz yapınız, ama yapamazsanız bunda bir beis yoktur" diyerek, ilâhî buyrukları tahrif etmeye yönelmiştir.⁸ Seyyid Kutub, Yahudi din adamlarının şahsi ihtiras ve maddi çıkar amacıyla ilâhî kitabı bilinçli olarak değiştirme, çarpıtma ve asıl

¹ Taberî, *Tefsîrû 'l-Taberî*, 2/246 Hds no: 1331.

² el-Beyzâvî, *Tefsîrû 'l-Beyzâvî*, 1/89.

³ Ebu Zehra, *Zehretü 'l-Tefâsîr*, 1/276.

⁴ el-Beyzâvî, *Tefsîrû 'l-Beyzâvî*, 1/89.

⁵ Neseî, *Medârikü 'l-tenzîl ve hakâikü 'l-te'vîl*, 1/102.

⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü 'l-Kur'ân*, 5/361.

⁷ Maverdî, *en-Nüket ve 'l-uyûn*, 1/147.

⁸ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/156.

maksadından saptırma yoluna gittiklerini ifade etmektedir.¹ Derveze ise Yahudi din adamlarının Tevrat'ı bilinçli bir şekilde dikkate almadıklarını ve pratikte uygulamadıklarını belirtmekte,² dolayısıyla Mûsâ'nın (a.s.) Tevrat'ını kaybetmedikleri veya unutmadıkları sonucuna varmaktadır. Hahamların, Tevrat'ı denetim altında tutarak halkın bu metne erişimini sınırladığı, din adına Tevrat'a aykırı hükümler verdiği ve halkın da bu hükümlere sorgusuzca itaat ettiği gözlemlenmektedir.³ Bu durum, Yahudilerin hahamlarının talimatlarına dini bir inançla bağlı kalmalarına ve onları Rableri olarak kabul etmelerine yol açmış olup günümüzde de devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴ Râzî ise ilâhî kitaba yönelik tahrifle bilinen bu kesimlerin dini bilgi açısından güvenilir bir kaynak olamayacağını vurgulamakta ve dinin, dolayısıyla dini bilginin hayati bir kıymet taşıdığına dikkat çekmektedir. Ona göre tahrif yapanlar, ilâhî kaynağın orijinaliyle ilgisi kalmayan çarpıtmalara başvurmakta, bu durum ise vahyin inanç ve uygulama alanının inşasında güvenilir bilgi kaynağının önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Kur'an âyetleri inanç ve pratik düzlemde hakikatin tahriften korunmasına yönelik önemli ikazlar içermektedir.⁵ Ayrıca Râzî âyette dikkat çekildiği üzere, hakikati bildiği hâlde inkâr yoluna sapanların, hakkı benimsemelerinin ve hakka teslim olmalarının mümkün olmayacağına da işaret etmektedir.⁶

Ehl-i kitabın ilâhî kitaplara ve ilâhî kitapların içerdiği âyetlere karşı tavır ve tasarruflarının Kur'an'da detaylı bir şekilde değerlendirmeye konu olduğu görülmektedir. Kur'an'ın üslubu içinde bu kesimlerin İslâm'a yönelik tutumları ve ilâhî kitaba karşı yaklaşımları ele alınmaktadır. Özellikle Yahudiler açısından çıkar eğilimi ve menfaat ruhunun belirgin bir şekilde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yahudi ve Hristiyanların kabul ettiği Eski ve Yeni Ahit Kur'an'ın

¹ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 1/84.

² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/377; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs* (Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, 1963), 7/177.

³ Karsli, "Kur'an'da Yahudi Din Adamlığı -Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma-", 89.

⁴ Bedreddin Çetiner, "Ehl-i Kitap Kimlerdir?", *Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitab (Tartışmalı İlmî Toplantı)*, (2007), 280.

⁵ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/561.

⁶ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/560.

bahsettiği Tevrat ve İncil ile aynı olmadığı,¹ Tevrat’ında Mûsâ’ya (a.s.) verildiği şekli ile günümüze ulaşmadığı tahrife uğradığı anlaşılmaktadır.² Bu tahrifin Tevrat’ta hem lafız hem de mana seviyelerinde gerçekleştiği ifade edilerek³ sadece lafız veya sadece mana düzeyinde değil her iki düzeyde de tahrifatın olduğuna dair görüşler bulunmaktadır.⁴ Bu açıdan değerlendirildiğinde Yahudi çevrelerin Tevrat’a yaklaşımları farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Allah’ın âyetlerini dinleyip kavradıktan sonra bile bilerek ve kasıtlı bir şekilde tahrif yapma, âyetlerin kelime ve ifadelerinin yerlerini değiştirme, maddi çıkar sağlamak amacıyla âyetleri suiistimal etme ve hatta uydurmalara Allah kelamı niteliği atfetme girişimleri, Yahudi toplumunda belirgin bir şekilde gözlenen yaklaşımlardır. Tevrat’ın yanı sıra İncil metnine de zamanla çeşitli müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Bu müdahaleler arasında bilinçsiz değişikliklerin yanı sıra bilinçli ekleme, düzeltme ve sansürlerin de yer aldığı anlaşılmaktadır

Eldeki İncillerin orijinal İncil olmadığı ve tahrif edilmiş metinler olduğu belirtilmektedir. İsa’nın (a.s.) ve havarilerinin İbrani kökenli olduğu ve İbranice konuştukları dikkate alındığında, İsa’nın (a.s.) öğretilerinin de İbranice olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak günümüzde orijinal İbranice bir İncil bulunmamaktadır.⁵ Ayrıca çarmıh olayının İnciller’de bulunması orijinalliği ortadan kaldıran önemli tahrif delillerindendir.⁶

İlâhî kitaba yönelik bu tahrif girişimlerinin genel bir ifadeyle kendilerini din adına söz söyleme ve yorum yapma konumunda gören din adamları ile dini çevrelere

¹ J. M. Gaudel vd., “Kitab-ı Mukaddes’in Tahrifi Konusunda Klasik İslâmî Kaynakların Yaklaşımı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 166.

² Baki Adam, “Tevrat’ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXVI (1997), 397.

³ Arif Yıldırım, “Kelami Açıdan Tevrat ve İncil’de Tahrif Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006), 26.

⁴ Adam, “Tevrat’ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir bakış”, 366.

⁵ Mustafa Göregen, “Ahmed Mithat Efendi’nin Hıristiyan Kutsal Kitabı’nın Tahrifi Mes’elesine Bakış”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/1 (2014), 56.

⁶ Muhammet Tarakçı, “Tevrat ve İncil’in Tahrifi İle İlgili Kur’ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu”, *Usûl: İslam Araştırmaları* 2 (2004), 53.

nispet edildiği anlaşılmaktadır.¹ Bu eylemler Yahudi çıkar çevrelerinin bu şekilde konumlarını pekiştirme ve kategorik olarak arzu ve isteklerini Allah'ın kelimini kullanarak insanlara ve topluma dayatma girişimleri olarak öne çıkmaktadır. Tefsir âlimlerinin söz konusu âyetleri bu yönde açıklama eğiliminde oldukları görülmektedir.

Tahrif ilâhî hükümleri kasıtlı olarak değiştirme eylemini ifade etmektedir. Bu tür değişikliklerde helalin haram, haramın helal, hak ile batılın yer değiştirmesi gibi ilâhî prensipleri keyfi bir şekilde değiştirme amacı bulunmaktadır. Tahrif girişimleri özellikle ilâhî kitapların yorumlanması ve tevil edilmesi yoluyla kişisel amaçlara uygun hale getirilmesi çabaları olarak öne çıkmaktadır. Ehl-i kitap, ilâhî kitapları maddi çıkarlar ve kişisel arzular doğrultusunda kendi uydurmalarıyla karıştırıp ve bu şekilde oluşturdukları karışıma ilâhî bir nitelik kazandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Bu bağlamda kutsal metinlerin önemsizleştirilmesi anlamına gelebilecek herhangi bir yorum veya metodun doğru olmadığı açıkça anlaşılmaktadır.² Görüldüğü gibi Ehl-i kitabın ilâhî metinlere yönelik müdahaleleri hem lafız hem de mana düzeyinde gerçekleşen tahrifatlarla şekillenmektedir. Kur'an, bu değişikliklerin bilinçli yapıldığını ve özellikle dini otoriteler tarafından yönlendirildiğini vurgulamaktadır. Tevrat ve İncil'in orijinal halleriyle günümüze ulaşmadığı, tarihsel süreçte çeşitli ekleme, çıkarma ve yorumlarla değiştirildiği görülmektedir. Bu durum ilâhî mesajın orijinal bütünlüğünün bozulmasına ve inanç sistemlerinde sapmalara yol açmaktadır. Dolayısıyla ilâhî metinlerin korunması ve doğru anlaşılması lafız ve mana bütünlüğüne riayet edilmesini zorunlu kılmaktadır.

3.6. KİTABA MUHALEFET ETMELERİ

Vahiy yoluyla ilâhî emirlere muhâtap olan bireylerin, prensipte benimsedikleri bu emirleri nefsanî eğilimler dolayısıyla gündelik yaşamda ihmal etme durumu Kur'an tarafından ele alınmaktadır. Sözü edilen durumun İslâm'dan önce kendilerine peygamber ve kitap gönderilen dini topluluklar nezdinde

¹ Burhan Çonkor, "Bazı Olumsuz Karakterlerin Yahudi ve Hristiyanların Çoğuna Nispet Edildiği Âyetler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (2019), 329-330; Esra Keleş - Nurullah Denizer, "Mevdûdî'ye Göre Yahudi ve Hristiyanların Kaynakları ve Kaynaklarının Tahrifi Meselesi", *İlahiyat (e-Dergi)* 3 (2019), 138.

² Recep Demir, "Kur'an Tefsirinde Tarihselci Yöntem", 1/1 (25 Mart 2012), 97.

gerçekleştiğine yönelik beyanlar bulunmaktadır. Gündelik beklentilerini ve arzularını karşılamayan ilâhî emirlere karşı geliştirilen tutum ve tasarruflar bir davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ki ilgili çevrelerin ilâhî emirlere aykırı tasarruflar konusunda bir kaygı duymamaları onların bu davranışı bir hayat biçimi haline getirdiklerini göstermektedir. Kur'an'da onların sistemli bir hal alan bu yaklaşımlarına yönelik reddedici tenkitlerin şiddetli olduğu görülmektedir.

İlâhî emirler karşısında birtakım beklenti ve eğilimlerin insan tarafından davranış biçimi haline getirilip amele dönüştürülmesi Kur'an'da vurgulanan temel hususlardan biri olarak insanın bu yaklaşımının arzu ve isteklerinden kaynaklandığına dikkat çekilmesidir. Bu eylemlerin daha önce kitap ve peygamber gönderilen, kendileriyle ahit ve misak yapılan inanç topluluklarında fiilen gerçekleştiği, Kur'an'daki ilâhî ikazlarla vurgulanmaktadır. Aynı durum Hz. Muhammed'in (s.a.s) çağdaşı olan Yahudi ve Hristiyan topluluklarda da yaşanmış olup Kur'an'da yer almakta ve teyit edilmektedir.

Allah'ın kitabında bildirilen emir ve yasakların bağlayıcılığını dikkate almaksızın özellikle İsrâiloğullarının tamahlarıyla meylettikleri tasarruflar Kur'an'da pek çok yerde eleştirilmektedir. Değerlendirmeye konu bu hususların ilâhî iradeyi yok sayan ve ona aykırı niteliği belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Bakara sûresinde İsrâiloğullarının peygamberlere karşı tutumunun genel niteliğine ilişkin bir değerlendirme görülmektedir.¹ Bu âyette Allah'ın Mûsâ'ya Kitap'ı verdiği ve ardından insanları doğru yola iletmek amacıyla birbirini takip eden peygamberler göndermeye devam ettiği belirtilmektedir. Bu peygamberlerden birisi Meryem oğlu İsâ'dır ve ona açık mucizeler verilmiş Kutsal Ruh ile desteklenmiştir. Ancak bir peygamber hoşlarına gitmeyen bir mesaj getirdiğinde bu topluluklar kibirlenmiş ve bu tutumları sonucunda bazı peygamberleri yalanlamış, bazılarını ise öldürmüşlerdir. Böylece, peygamberlere karşı sergilenen olumsuz davranışların temel dinamikleri ve fiili boyutları daha net bir şekilde ortaya konulmaktadır. İlâhî öğretinin etrafında kendi anlayışlarına göre yeniden şekillendirdikleri dünya hayatı yaklaşımı çerçevesinde İsrâiloğullarının gelen yeni peygamberlerin vahiy bildirilerini de kendi

¹ el-Bakara 2/87.

anlayışlarını esas alarak değerlendirdikleri görülmektedir.¹ Bu anlayışa bağlı tavırlarının kendi beklenti ve yaklaşımlarıyla uyumlu olmayan ilâhî mesajları reddetme ve bu mesajı ileten peygamberleri katletmeye kadar vardığı görülmektedir.² Kendilerinden alınan sağlam misaka rağmen eylemlerinin zamanla evrildiği boyut Mâide sûresinde³ açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu âyetlerin içeriği kendilerine kitap gönderilen belirli toplulukların bu kitaplarda mevcut ilâhî emirler karşısında arzuları istikametinde farklı eğilimlere kapıldıkları hatta sonraki süreçlerde doğru yolu göstermek üzere gönderilen peygamberleri yalanlayıp öldürecek kadar haddi aşmış olgusunu ortaya koymaktadır. A‘râf sûresinde⁴ kendilerine daha önce kitap gönderilen bir topluluk olarak Yahudi âlimlerinin de zamanla dünyaya saplanıp hevâlarının peşinden gitmek sûretiyle ilâhî öğretiden uzaklaştıkları ve Allah’ın âyetlerini yalanlayacak kadar ileri gittikleri vurgulanmaktadır. Bakara sûresinde⁵ Hz. Muhammed’e (s.a.s) ve dolayısıyla Müslümanlara, Yahudi ve Hristiyanlarla olan ilişkilerini düzenlemede bir ölçü sunulmakta bu ölçüye göre dinlerine uymadıkça Yahudilerin ve Hristiyanların asla kendilerinden razı olmayacakları belirtilmektedir. Bu durum fiilen ve şeklen Hz. Muhammed’in (s.a.s) çağdaşı olanlarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Bu ölçü aynı zamanda Yahudi ve Hristiyanların Allah’ın emirleri karşısındaki davranış biçimlerine yönelik bir çözümleme içermektedir. Buna göre Yahudi ve Hristiyanlarda dünya saplantısı ve maddi çıkarın Allah’ın âyetleri karşısında daha ağır ve daha belirleyici olduğu tespiti âyette görülmektedir. Bu tespit onların bu tutuma sahip olduklarını ve bu şekilde davrandıklarını teyit etmektedir. Kur’an’da Ehl-i kitaba yönelik yer alan ihtar ve ikaz kapsamında Mâide sûresinde⁷ önceden kendilerine kitap gönderilen topluluklar içerisinde doğru yoldan sapıp insanları da saptıran bir kesimin tamahlarına da vurgu yapılmaktadır. Ehl-i kitap çevrelerinin ikaz edildiği bu ilâhî emir, güncel olarak bu toplulukların varlığına ve bu

¹ Ebu Zehra, *Zehretü’l-Tefâsîr*, 1/305.

² el-Merâgî, *Tefsîrü’l-Merâgî*, 1/165.

³ el-Mâide 5/70.

⁴ el-A‘râf 7/175-176.

⁵ el-Bakara 2/120.

⁶ İbnü’l-Cevzi, *Zadü’l-mesir*, 1/106.

⁷ el-Mâide 5/77.

şekilde bir durum içerisinde olduklarına kanıt oluşturmaktadır.¹ Bunun yanı sıra Kasas sûresinde² Hz. Peygamberin muhatabı Kureyş müşriklerinin de tarif edilen niteliğine vurgu yapılarak onların dünyevî tamah ve arzuları karşısında Hz. Muhammed'e (s.a.s) bir ölçü verilmektedir.³ Diğer taraftan benzer bir değerlendirmenin münafık çevreler hakkında yapıldığı ve aynı tenkitlerin Nûr sûresi 47-51. âyetlerde onlara da yöneltildiği görülmektedir. Tefsir âlimleri âyetteki değerlendirme ve tenkitlerin münafık çevrelerle ilgili olduğu görüşündedirler.⁴ Bu tenkitte münafıklar için nefsi arzuların Allah'ın hükümleri karşısında daha cazip ve daha belirleyici olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hırs ve tamahın ilâhî hükümlerin önüne geçirildiği duruma genel olarak işaret eden değerlendirmeler de söz konusudur. Câsiye 23. âyette bu duruma ilişkin genel bir değerlendirme ve tenkit yapıldığı görülmektedir. Bu âyette hevâ ve hevesin tanrı edinilmesi yani davranış ve tasarrufların arzu ve isteklere göre ilâhî hükümler karşısında baskın gelmesi durumu genel bir değerlendirmeyle tespit edilmektedir.⁵ Bir taraftan da hevâ ve hevese uymaya karşı bir uyarı niteliğinde olan emirler, ilâhî emirler karşısında beşerî beklentilere kapılmamayı ikaz etmektedir. Sâd 26. âyet Dâvûd'a (a.s.) hitaben bu nitelikte bir ikaz içermektedir. Şûrâ 15. ve En'âm 56. âyetler de Müslüman çevrelere yönelik olarak dünyevi isteklere karşı ilâhî emirlerin yüceliğini ve bağlayıcılığını ikaz etmektedir.⁶ Bu durum söz konusu riskin bütün inanç çevreleri açısından geçerli olduğunu düşündürmektedir.

Sonraki süreçlerde meydana gelen bozulmayı yeniden tashih ve tadil etmek üzere gönderilen yeni peygamberlere karşı hırs ve tamahla karşı duranlar, kendilerine bir peygamber ve kitap gönderilen topluluklardır. Başka bir ifadeyle dünyevî çıkar tamahıyla peygamber yalanlayıp peygamber katleden topluluklar,⁷ Ehl-i kitap

¹ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 5/2316.

² el-Kasas28/49-50.

³ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 19/592.

⁴ İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesîr*, 2/613; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 3/302.

⁵ Neseffî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 3/303; el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 5/108; el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 9/27.

⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 4/97.

⁷ el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/141.

topluluklardır. Bakara 87. âyetinde söz konusu fiillerin gerçekleştiği ortamlar ve bunları gerçekleştiren topluluklar hakkında değerlendirme yapılmaktadır. Bu değerlendirmede büyük ölçüde Mûsâ (a.s.) takipçileri olan Yahudilere yönelik bir hitâp bariz olarak ortaya çıkmaktadır.¹ Bakara sûresindeki bu âyetinde yer alan değerlendirme, Mâide sûresindeki bir başka âyetinde de İsrâiloğullarına doğrudan hitap edilerek yinelenmektedir. Söz konusu hitapta Allah'ın İsrâiloğullarından kesin bir taahhüt aldığı ve onlara peygamberler gönderdiği belirtilmekte buna karşılık onların peygamberlere yönelik olumsuz tutumu açıkça vurgulanmaktadır. Bu olumsuz tutum nefislerinin hoşlanmadığı ilâhî emirleri getiren her peygamberi yalanlamaları ya da öldürmeleri şeklinde açıklanmaktadır.² Benzer bir şekilde A'raf sûresinde dünya hayatına olan aşırı bağlılıkları ve dünyevî arzularının peşine düşmeleri sonucunda kendilerine gönderilen âyetlerin sorumluluğundan kaçınmaya çalışan topluluklara yönelik değerlendirmelerde de Yahudi çevrelerin kastedildiği anlaşılmaktadır.³ Ayrıca genel olarak Allah'ın mesajı karşısında dünyevî çıkarıya eğilimli davranışlar sergileyen ve bu nedenle ilâhî uyarılara muhâtap olan tarafın Ehl-i kitap olduğu ifade edilmektedir.⁴ Bu toplulukların benzer tutumları Hz. Muhammed (s.a.s) ve Müslümanlara yönelik uyarıcı mahiyette olan diğer âyetlerde de ele alınmaktadır.⁵ Yahudilerin dünyevî çıkarlarını ön planda tutarak kendilerine gönderilen peygamberlere ve onların getirdiği vahye karşı kayıtsız ve duyarsız bir tutum sergiledikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu davranışların büyüklük taslama eğilimi üzerinden şekillendiği ve ilâhî emirlerin ihlâliyle sonuçlandığı vurgulanmaktadır.

A'raf sûresinde Allah'tan gelen âyetlerin bağlayıcılığından kurtulmaya çalışan bir bireyin durumu ele alınmaktadır.⁶ İlâhî âyetleri görmezden gelen bu kişi, şeytanın etkisiyle doğru yoldan saparak sapkınlara arasına karışmıştır. Bu tutumun ardındaki temel neden ise dünyevî arzu ve hırslar olarak ifade edilmektedir. Allah'ın

¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/108.

² el-Bakara 2/87; el-Mâide 5/70.

³ el-A'râf 7/175-176. el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, 7/319; İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrü İbn Kesîr*, 2/65.

⁴ Âl-i İmrân 3/65, 70-71, 98, 99; en-Nisâ 4/171; el-Mâide 5/68, 77.

⁵ el-Bakara 2/104; Âl-i İmrân 3/100, 118; el-Mâide 5/51, 57; et-Tevbe 9/34-35; el-Ahzâb 33/69;

⁶ el-A'râf 7/175-177.

emirleriyle yücelme imkânına sahip olan bu kişi dünyevî çıkarlarına saplanarak hevâsının peşine düşmüştür. Kur'an bu tür davranışları hem ilâhî mesajın bağlayıcılığına karşı duyarsızlık hem de nefislerin arzularını önceleme olarak sert bir şekilde eleştirmektedir. Diğer taraftan Kur'an'da beşerin hevâ ve hevesini tanı edinmesi hususunda yapılan değerlendirme¹ dünyevî çıkarların ilâhî emirlerin önüne geçirilmesine ve bunun Allah nezdinde dünyevî değeri ile uhrevî karşılığına dair bir izah içermektedir.

Arzu ve isteklerinin peşinden gidenlerin ilâhî emirler karşısındaki tutumlarına dair açıklamalar içeren âyetlerde Yahudi ve Hristiyanların muamelelerinde dünyevî çıkarların belirleyici bir etken olduğu beyan edilmektedir. Dâvûd'un (a.s.) yeryüzünde halife olarak atanmasına ilişkin ilâhî emir onun adaletle hükmetmesi gerektiğini temel bir ilke olarak ortaya koyarken hevâ ve hevese uymanın ise adaleti bozan bir unsur olduğunu açıkça ifade etmektedir². Bu çerçevede, Hz. Muhammed'in (s.a.s) Yahudi ve Hristiyanlara yönelik İslâm tebliği karşısında, onların vahye tabi olma noktasında ilâhî emirlerden ziyade kendi istek ve arzularını esas aldıkları anlaşılmaktadır.³ Ehl-i kitaba yönelik bir diğer uyarıda, onların dinî aşırılıklarından kaynaklanan sapmalarına dikkat çekilmektedir. Beşerî arzuların insanları doğru yoldan uzaklaştıracı etkisi daha önce sapmış ve birçok insanı doğru yoldan saptırmış toplumların durumlarıyla örneklendirilmektedir.⁴ Bu bağlamda Hz. Muhammed'e (s.a.s) hitaben gönderilen ilâhî mesaj, ilâhî vahiy doğrultusunda hükmedilmesi gerektiğini ve kişisel arzulara uyulmamasını emretmektedir. Bu emir hevâ ve hevesin ilâhî emirlerle bağdaşmadığını ve uhrevî açıdan olumsuz sonuçlar doğurduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁵ Bunun yanı sıra tevhit inancına davet edilmesi ve ilâhî emir doğrultusunda dosdoğru bir duruş sergilenmesi gerektiği vurgulanırken kişisel arzulara kapılmanın sakıncalarına işaret edilmektedir. İlâhî mesaj, hevâ ve hevesin insanları doğru yoldan saptırıcı bir unsur olduğunu açıklamaktadır. Hz. Muhammed'e

¹ el-Câsiye 45/23.

² Sâd 38/26.

³ el-Bakara 2/120.

⁴ el-Mâide 5/77.

⁵ eş-Şûrâ 42/15.

(s.a.s) yönelik olarak, sahte ilahlara kulluk etmenin kesinlikle yasaklandığı ve bâtıl arzulara uyulmasının doğru yoldan sapmaya neden olacağı bildirilmekte,¹ böyle bir durumun dalalete yol açacağı ifade edilmektedir.² Bu uyarılar, hevâ ve hevesin ilâhî emirler karşısındaki olumsuz etkisine dikkat çekerken, ilâhî rehberliğin sınırlarını belirginleştirmektedir.

Ehl-i kitabın ilâhî kitaplara ve peygamberlere yönelik muhalefeti bağlamında müfessirlerin konuya ilişkin açıklamaları büyük bir öneme sahiptir. Müfessirler Ehl-i kitabın reddetme, inkâr etme ve ilâhî öğretilere karşı çıkma tutumlarını farklı açılardan ele almışlardır. Bu yorumlar, hem tarihsel süreçte bu davranışların nedenlerini açıklamaya yönelik hem de Kur'an'ın mesajının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda İbn Kesîr'in açıklamasına göre Îsâ (a.s.) öğretisi, Tevrat'ta yer alan bazı hükümleri değiştirmektedir.³ Îsâ'nın (a.s.) gayesi yeni bir din oluşturmak değil, mevcut inancı diriltmektir.⁴ Îsâ (a.s.) bu kapsamda Yahudilerden kendisine verilen hükme göre davranmalarını talep etmektedir.⁵ Ancak Yahudiler arzularına uymadığı gerekçesiyle bu emirleri kabul etmedikleri anlaşılmaktadır.⁶ Tantâvî, Yahudilerin hoşlanmayıp tatmin olmadıkları vahiylerle karşı düşmanlık gösterdiklerine dikkat çekmektedir.⁷ Ona göre Kur'an'ı bırakıp arzu ve isteklerine tâbi olmak körün nereye gittiğini bilmeksizin rehberine tâbi olması gibidir.⁸ Ebüssuûd Mâide 70. âyet içeriğini arzu ve isteklerin ilâhî emir ve taleplerin önüne geçirilmesi durumuna karşı bir ikaz olarak değerlendirdiği görülmektedir.⁹ Saîd Havvâ (ö. 1409/1988) ise *el-Esâs fi't-tefsîr* adlı eserinde sadece hevâ ve heveslerini önemseyen Yahudilerin inat, kibir ve azgınlıklarına bağlı olarak Allah'ın

¹ el-Mâide 5/49.

² el-En'âm 6/56.

³ İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesir*, 1/284.

⁴ Bekir Zakir Çoban, "Bir Yahudi Olarak Hz. Îsâ", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2007), 58.

⁵ Âl-i İmran 3/50-51.

⁶ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 22/75.

⁷ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 4/231.

⁸ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 14/382.

⁹ Ebu's Suûd, *Îrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/63.

peygamberlerini öldürdüklerine dikkat çekmektedir. Saîd Havvâ, onların peygamber öldürmeleri, Mûsâ (a.s.) zamanında şahit oldukları mucizelere rağmen buzağıya tapmalarını onların mümin olmadığını kanıtlayanı birer gösterge olarak kabul etmektedir.¹ Seyyid Kutub Bakara 91. âyetinin tefsirinde Yahudiler için gerçekten ziyade kendi kontrol ve denetimlerinin önemsendiğini onların ihtirasları doğrultusunda davranmayı bir tabiat haline getirdiğini belirtmektedir.²

Taberî, arzularına tâbi olan kişinin yalnızca hoşuna giden ve kendisini tatmin eden tasarruflarda bulunacağını; bu tasarrufların Allah tarafından haram ya da helal kılınmasının ise onun üzerinde bağlayıcı bir etkisinin olmayacağını ifade etmektedir.³ Kurtubî'nin daha keskin bir değerlendirme yaptığı görülmektedir. Onun yorumuna göre Yahudiler için vahyin kendisinden ziyade vahiy içeriğinin onların arzu ve isteklerine uygunluğu önem arz etmektedir.⁴ Mâide sûresi 77. âyetinde söz konusu edilen, yoldan çıkan birçok kimseyi de saptıran topluluğun Hristiyanlar ve Yahudiler olduğunu belirten İbn Âşûr, Hz. Muhammed'in (s.a.s) çağdaşı olan Ehl-i kitap haham ve rahiplerinin, Allah'ın dinini kendi hevâlarına uydurduklarını ifade etmektedir. Bu sebeple, onların dinî öğreti anlatılarının dikkate alınmaması ve peşlerinden gidilmemesi konusunda Hz. Peygamber'in uyarıldığını vurgulamaktadır.⁵ Sa'dî, Bakara sûresi 120. âyetinde, Yahudi ve Hristiyanların dinî uygulamalarına benzemeye çalışmanın ve bu konudaki talep ile beklentilerine kulak vermenin kesin bir biçimde reddedildiğini belirtmektedir.⁶

Kendilerine peygamber gönderilen ve ilâhî kitap indirilen toplulukların, başlangıçta bir misak ve ahit çerçevesinde benimsedikleri ilâhî öğretiye bağlılıklarının zamanla zayıflayabileceği, bu bağlılığın yerini yozlaşma, bozulma ve yön kaybına bırakabileceği yönündeki tespit, Kur'an âyetlerinde açık biçimde ortaya konmaktadır. Sözü edilen bozulma ve eksen kayması uygulama alanı kadar inanç

¹ Said Havva, *el-Esâs fi't-tefsîr*, 1/186.

² Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 1/91.

³ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 22/75.

⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/24.

⁵ İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 6/290.

⁶ Sa'dî, *Tefsîru's-Sa'dî*, 64.

alanına da sirâyet edebilmektedir. Kur'an'da bu konu ile ilgili değerlendirme ve tenkitlerin özellikle misak ve ahit kapsamındaki inanç alanı ile eksen kaymalarına odaklandığı görülmektedir.

Genel bir değerlendirme ile ilâhî vahye muhâtap olan topluluk ortamlarında gelişen vahye aykırı duruşların dünyevî çıkar baskınlığı ile gerekçelendirildiğini söylemek mümkündür. Kur'an'da sözü edilen ilâhî öğreti merkezinden dairenin dışına taşan inanç sapmalarının dünyevî hevâ ve heves kaynaklı olduğunu vurgulayan anlatımlar bulunmaktadır. Bu anlatımların merkezinde Yahudi inanç biçiminin olduğu da açıkça görülmektedir. Hevâ ve heves uğruna ilâhî öğretinin önemsenmemesi, göz ardı edilmesi, uyarıcı peygamberlerin yalanlanması ve hatta öldürülmesi biçiminde tezahür eden bu tutum ve davranışların, Kur'an'da zulüm, lânet, gazap ve âhirette ağır bir azabı gerektiren fiiller olarak değerlendirildiği görülmektedir. Öte yandan, söz konusu tutumun küfür ve inkâr olarak tanımlanması, inanç sisteminin bütüncül yapısına vurgu niteliği taşımaktadır. İlâhî mesaja muhâtap olan toplulukların, kabul ve tasdik temelinde gerçekleştirdikleri ahit ve sözleşmeye rağmen zamanla ortaya çıkan inanç sapmaları, beşer oluşun tabii bir sonucu olarak bu niteliği taşıyan tüm kesimler için bir risk ve tehdit oluşturmaktadır. Bu çerçevede yer alan uyarı ve ikazlar, yalnızca geçmişteki fiilî sapmaların muhataplarını değil, aynı zamanda benzer risklerle karşı karşıya bulunan İslâm toplumunu da kapsamaktadır.

3.7. KİTABIN HÜKÜMLERİNİ UYGULAMAMALARI

İlâhî metinler muhatapları üzerinde hem dini hem de hukuki anlamda bağlayıcı bir otorite tesis etmekte olup bu bağlayıcılıkla ilgili belirgin ifadeler içermektedir. Kur'an, önceki vahiylerin mahiyeti ve bu vahiylerle muhatap olan toplumların tutumları hakkında kapsamlı değerlendirmeler içermektedir. Bu bağlamda Yahudi ve Hristiyan toplumlarının ilâhî kitaplara yaklaşımı, Kur'an'da geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Mûsâ (a.s.) aracılığıyla ilâhî bir öğreti olarak tebliğ edilen Tevrat, Yahudiler için bağlayıcı bir kitaptır ve bu bağlayıcılıkla ilgili hususlar Kur'an'da geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Özellikle Tevrat'ın içeriği, işlevi ve tarihsel süreçte uğradığı değişimler hakkında Kur'an'da detaylı tasvirler yer alır. Bu bağlamda Kur'an'daki açıklamalar, hem Yahudi toplumunun ilâhî kitaba yönelik

tutumunu hem de Tevrat'ın tarihsel sürecini anlamaya yönelik bütüncül bir çerçeve sunmaktadır.

Tevrat'a bağlılık konusunda Yahudilerin misakı teoride güçlü bir temele sahip olmasına rağmen uygulamada hayata geçirilmemesi Kur'an'da karşılığı bulunmayan ve geçersiz bir durum olarak nitelendirilmektedir.¹ Yahudilerin Tevrat'a bağlılık konusundaki söylemleri Kur'an'da müteaddit münasebetlerle ifade edilmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.s) tebliği karşısında Yahudilerin Tevrat'ta özellikleri gösterilen son peygamber hakkında misaklarına uymak yerine yorum ve yönlendirme cihetine saptıkları görülmektedir.²

Kur'an'da, Yahudilerin Tevrat'a yönelik nazari ve ameli tutumları arasındaki çelişkiler ve tutarsız uygulamalar kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. “Tevrat ile yükümlü tutulmak” kavramı nazari boyutu ifade ederken, “onunla amel etmek” kavramı uygulama boyutunu temsil etmektedir. Bu iki kavram karşılaştırılarak, Yahudilerin teorik kabulleri ile pratikteki uygulamaları arasındaki denge ortaya konulmaktadır. Böylece, ilâhî kitaplara yaklaşımın değerlendirilmesi hakkında bir fikir verilmektedir.

Yahudilerin Tevrat hükümlerini uygulama konusunu değerlendiren “Tevrat ile yükümlü olup da onunla amel etmeyenlerin durumunun ciltlerce kitabı sırtında taşıyan merkebin durumuna benzetildiği” âyet Cuma sûresinde yer almaktadır. Tevrat'a inanma ve içeriğini uygulama sorumluluğunu ele alan bu değerlendirme âyetin devamında bu eylemi Allah'ın âyetlerini yalanlama olarak değerlendirilmekte “Allah'ın zalim toplulukları doğru yola iletmeyeceği” zikredilerek yapılan iş zulüm tanımıyla nihai hükme bağlamaktadır.³ Bu âyetin içeriği Yahudilerin misak ve ahitlerine rağmen Tevrat'a yönelik inançlarını ve bu inancın uygulama düzeylerini ortaya koymaktadır. Kitap yüklü merkep temsili Yahudilerin nazari olarak benimseyip kabul ettikleri inancın uygulama alanındaki yükümlülüklerini yerine

¹ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 3/1296; Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 2/298.

² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 3/488.

³ “Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.” el-Cuma 62/5.

getirmediğini göstermektedir. Söz konusu temsil bir taraftan eylemde ısrar edenlerin eleştirilmesine yönelik bir uyarı niteliği taşıırken diğer taraftan bu duruma düşmekten kaçınma konusunda insanları teşvik eden bir anlatım tarzı sunmaktadır. Vahyin gerektirdiği sorumluluklara karşı duyarsızlık Allah'ın âyetlerini yalanlamak olarak nitelenmektedir. Yahudilerle ilgili bir anlatım dizisi içindeki bu temsilin Yahudilerin fiili durumuna ilişkin bir betimleme olduğu açıkça görülmektedir. Allah'ın bazı âyetlerinin inkârı, O'nun tüm âyetlerinin inkârı anlamına gelmektedir. Bu nedenle - Allah'ın âyetlerini yalanlama- ifadesi âyetteki değerlendirmenin inanç boyutu açısından bağlayıcı anahtar ifadedir. -Zâlimler topluluğu- ifadesi ise kendilerine iletilen ilâhî öğretinin gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirmemek açısından manevi karşılığı açıklayıcı ve caydırıcı bir kavram olarak değerlendirmeyi tamamlamaktadır.

Âyette Tevrat'ın bağlayıcı sorumluluklarına ilişkin yapılan sorgulamanın muhâtaplarının Yahudi din adamları¹ olduğu belirtilmekte Tevrat'la yükümlü tutulmalarına rağmen sorumluluklarını yerine getirmeyenlerin durumu ele alınmaktadır. “Ciltlerce kitap taşıyan merkep” temsili dar anlamda Yahudilere yönelik olduğu ancak hükmün umumi boyutuyla tüm ilâhî kitap muhâtaplarını da kapsadığı anlaşılmaktadır. Böylece ilâhî kitabın sadece nazari olarak benimsenmesinin yeterli olmadığı uygulamalarının da yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yahudiler açısından Tevrat hükümlerinin uygulanmasının inanç boyutunda algılanmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum tevil ve yönlendirme yoluyla uygulamanın inanç ile ilişkisinin koparılabileceği algısına sahip olduklarını göstermektedir. İlgili âyet bu yaklaşımı doğrudan Allah'ın âyetlerini yalanlama olarak değerlendirmekte ve bu da bir inanma sorununun varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Yahudilerin Tevrat hükümlerini uygulamayıp yükümlülüklerini yerine getirmemeleri doğrudan Allah'ın âyetlerini yalanlamakla ilişkilendirilmektedir.²

¹ Ebu'l Abbâs Şihâbu'd Dîn Ahmet b. Yusuf b. İbrâhim Semîn el-Halebî, *'Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyunu's Suud (Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 1/452.

² Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 23/377; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensur*, 8/154; el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 10/8.

Âyette Yahudilere indirilen ilâhî kitabın nazari ve uygulama boyutları bütünü bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Ancak uygulama boyutunun hayati derecede önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre nazari kısmın gerçek değeri uygulama aşaması ile tamamlanabilir. Aksi halde nazari inanma ve benimseme tek başına bir değer taşımamaktadır. Allah âyetleri uygulanmak üzere göndermektedir. Sadece ezberleme ve nazari bir inanmanın ilâhî kitabın ruhu ile bağdaşmamaktadır. Bu aşamada âyette yeni bir kavram devreye giriyor. Bu ise -ciltlerce kitap taşıyan merkep- temsildir. Ciltlerce kitap yüklenen merkebin kitapların içeriğinden yararlanması mümkün değildir. Merkep için yükün ne olduğunun bir anlamı da yoktur. Kitap yüklenmek başka kitabın içeriğinden yararlanmak başka şeylerdir. Buna göre uygulama alanında bilinçli taksirle ortaya çıkan durum yükümsüzlük anlamına gelmektedir. Bu ise inanç ve inanma olgusu ile çelişmektedir. Bilinçli bir şekilde beşer aklıyla üretilen yükümsüzlük hükmü ise doğrudan bir inanç sorununa dönüşmektedir. Bu itibarla âyette Tevrat'ın hükümlerinin yerine getirilmemesinin Allah'ın âyetlerine inanmama ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Âyetteki değerlendirmeye müteakiben Allah'ın âyetlerini yalanlamanın sonu hüsrana bir zulüm olarak tasviri yapılmaktadır. Bu da âyette zâlimlerin doğru yolu bulmasının oldukça zor olduğu sonucuna bağlanmaktadır.

Yahudilerin Tevrat'la sorumlu tutulup hükümlerini uygulamama durumunu değerlendiren Taberî konuyu ilâhî mesajın önemini anlama ilâhî kitabın kıymetini takdir etme yönünden açıklamaktadır. İlâhî mesajın uygulamaya dönük boyutuna vurgu yapan Taberî ilâhî kitabı okuyup ezberlemenin kitap yüklü merkep ile temsilini izah etmektedir.¹ Bu temsile dair açıklamasında Mâtürîdî söz konusu örneklemenin Kur'an ve Müslümanlar açısından taşıdığı mesaja yoğunlaşmaktadır. Ona göre bu Kur'an'ın hükümlerinin Müslümanlarca hafife alınmasına dair bir yasak içermektedir. Aynı şekilde Kur'an'ı önemseme hali açısından bir muamele yasağı ihtiva etmektedir.² Kitap yüklü merkep temsiliyle yapılan tasviri ilâhî mesajın anlaşılmasının değeri açısından ele alan İbnü'l-Cevzî ilâhî mesaja karşı beşerin

¹ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 23/377; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesir*, Bkz .4/281; Sa'dî, *Tefsiru's-Sa'dî*, 862.

² el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 10/9.

vazife ve sorumluluk sınırlarına değinmektedir. İbnü'l-Cevzî'ye göre temsilde Yahudilerin Tevrat'ı okuyup ezberlemekle tatmin olmasına karşılık Tevrat'tan yararlanmama ve onu hayatlarına uygulamama hali açıklanmaktadır. Buna göre kulluk görevi olarak her evde fiziki olarak Tevrat bulundurmakla iktifa eden Yahudilerin ilâhî kitaplar zincirinin son halkası olan Kur'an'a karşı Tevrat'ın işaret ettiği bilinç ve duyarlığa sahip olmadıkları ortaya konulmaktadır. Bu durumun onları Kur'an ve Hz. Muhammed (s.a.s) düşmanlığına sürüklediği anlaşılmaktadır.¹ Bu temsili Kur'an açısından değerlendiren müfessirlerden biri de Râzî'dir ona göre bu temsil Kur'an'ı anladığı halde ondan yüz çevirmeye kalkanların durumunu tasvir etmektedir.² Kurtubî ise bu temsili ilâhî bir ikaz olarak yorumlamaktadır. Kurtubî yorumunda ilâhî kitaba muhâtap olanların onun içeriğini kavrama anlamını idrak etme ve uygulama ile yükümlü olduğuna dikkat çekmektedir.³ İbn Kesîr temsili Kur'an açısından değerlendirmeyi tercih etmektedir. O, iman ve inanmanın ön koşul olduğunu dikkate alarak amel aşamasının bağlayıcı olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴ İbn Âdil ise (ö. 774/1374) bu âyetin bir uyarı olduğunu söyleyip kitabı taşıyan kimsenin onun içindekileri bilip manalarını öğrenmesi ve onunla amel etmesi gerekir ancak bu yolla âyette tasvirle yapılan kınamadan uzaklaşabilir demektedir.⁵ Bursevî ise Kur'an açısından lafzi hafızlık, tecvitli kıraat gibi yaklaşımlarla ilâhî kitabın gerektirdiği görev ve sorumluluğun tamamlanamayacağını belirtmektedir. Kâsimî (ö. 1332/1914) de *Mehâsinü 't-te'vîl* isimli tefsirinde Yahudilerin kitap yüklü merkeplere benzetilmesi okuduğunun gereğini yapmayan yani Kur'an okuyup onunla amel etmeyip gereğini yerine getirmeyenler için de geçerli olduğuna dikkat çekmektedir.⁶

¹ İbni Âşûr, *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr*, 28/213; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, 4/281; el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*, 28/98.

² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 30/539; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/530.

³ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/94.

⁴ İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrü İbn Kesîr*, 2/498.

⁵ Ebu Hafs Sirâcu'd Dîn Ömer b. Ali ibnü Âdil, *el-Lübab fî Ulumi'l-Kitab*, thk. Âdil Ahmet Abdu'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 19/74.

⁶ el-Kâsimî, *Mehâsinü 't-te'vîl*, 9/229.

İbn Âşûr da âyetteki temsili Yahudilerin arzu ve isteklerine göre hareket edip Allah'ın kitabını terk etmelerini açıklayan bir tasvir olarak belirtmektedir.¹

Âyette yapılan değerlendirmenin içerdiği başlıca sonuçlardan biri sadece inanma ile ilâhî kitaplara karşı mesuliyetin tamamlanmayacağı hususudur. İlâhî kitaba inanma mesaj içeriğinin uygulanması amacının gerçekleştirilmesi ya da gerçekleştirmek için çaba içerisinde olunmasıdır. İnanma ve uygulama ancak bir arada bütünlük oluşturmakta ve birbirini tamamlamaktadır. Allah'ın âyetlerini yalanlama kavramı uygulamadan ayrıştırılan salt nazari kabulü, inanç bütünlüğü açısından sorgulamaya yol açan bir kavramdır. Allah nezdinde uygulamadan ayrıştırılan kabuller zulüm ve zâlimlik karşılığıyla sonuca bağlanmaktadır.

Yahudilerin Tevrat'la olan ilişkilerinin onun Allah'tan geldiğini ifade etme ama uygulamama olduğu görülmektedir. Âyetteki tasvirin sadece Yahudileri değil inanan herkesi ilgilendirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Müfessirlerin genel olarak âyette tasvir edilen kitap yüklü merkep temsilini Kur'an ve Müslümanlar açısından açıklamayı önemsedikleri görülmektedir. Bu tasvir ilmi ile amel etmeyen herkesi kapsamaktadır.² Buna göre söz konusu temsil fiili bir durum olarak Yahudilerin konum ve eylemine ilişkin bir izah içerse bile esasen Müslümanlara ve Kur'an muhâtaplarına yönelik bir uyarı ve ikaz içermektedir. Bu uyarı ile Kur'an ve hükümlerine karşı iman ve uygulama dengesi kurulan bir bilincin zorunlu olduğu vurgulanmaktadır.

¹ İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 28/213.

² Ebü'l-Yümn Mücîrüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn el-Uleymi, *Fethü'r-Rahman fî Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Nuru'd-din Talip (Dâru'n-Nevâdir, 2009), 7/50.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EHL-İ KİTABIN PEYGAMBER TASAVVURU

Kur'an Yahudi ve Hristiyanların Allah inancına dair sapmalarını açık bir şekilde ele almaktadır. Allah inancı ile doğrudan ilişkili temel unsurlardan biri peygamberliktir. İlâhî dinlerin prensipleri, peygamberler aracılığıyla tebliğ edilir. Peygamberlerin sunduğu temel inanç prensiplerini kabul eden toplulukların bu prensiplerden sapmaları ve ilkelere aykırı tutumlar geliştirmeleri Kur'an'da sert bir şekilde eleştirilmektedir. Bu durum ilâhî dinlerin müntesipleri için önemli bir risk teşkil etmektedir. Söz konusu riskler zamanla peygamberler hakkında geliştirilmiş olan tutumlar ve tasavvurlar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır.

4.1. PEYGAMBERLERİN BAZILARINA ALLAH'IN OĞLU İSNADI

Peygamberin şahsına aşırı sevgi ve kutsiyet atfedilmesi zamanla inanç sisteminin geçerliliğini yitirmesine yol açmaktadır. Bu durum Kur'an'daki ilgili açıklamaların temel paradigmasından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da yer alan âyetler ilahi vahyin muhatapları için bir uyarı işlevi görmektedir. Aynı zamanda Müslümanlar için tarihsel karşılaştırma yapma ve zihinsel çıkarımlar yapma imkânı sağlamaktadır. Kur'an'da peygamberlere Tevhitle uyuşmayan bir statü kazandırılması çok açık bir şekilde ele alınırken, peygamberlerin inanç ilkelerine aykırı bir şekilde Allah'a oğul olarak nispet edilmesi karşısında, peygamberlerin gerçek statüsü ve durumu hakkında bir değerlendirme ve bilgilendirme yapılmaktadır.

Yahudilerin Üzeyir (a.s.) hakkındaki isnatları Kur'an'da en açık biçimiyle “*Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğludur dediler.*” şeklinde beyan edilmektedir. Aynı ifadenin devamı ise Hristiyanların Îsâ (a.s.) hakkında ileri sürdükleri “*Hristiyanlar da Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur dediler.*”¹ şeklindeki isnatlarıyla tamamlanmaktadır. Bu âyet Yahudi ve Hristiyan toplumlarının kendilerine gönderilen peygamberleri, bizzat onların tebliğ ettiği inanç ilkeleriyle çelişecek şekilde yücelterek zamanla bu anlayışı inanç sistemlerinin bir parçası hâline getirdiklerini göstermektedir.² Nitekim

¹ et-Tevbe 9/30.

² Akça, “Kur'an'da Ehl-i Kitabın Temel Bazı Yanılgıları”, 9-10.

peygamberlere Allah'ın oğlu isnâdının Üzeyir'de (a.s.) olduğu gibi tarihsel olarak Yahudi toplumunda gelişen bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır.¹ Bu yaklaşımın aynı toplumun kültür çevresinden beslenerek gelişen Hristiyan toplumda bu defa İsa'ya (a.s.) yöneltildiği görülmektedir. Binaenaleyh üretilen bu geçersiz isnatların sözü edilen toplumların dini ve kültürel değerlerine yerleştiği anlaşılmaktadır.²

Bu isnat peygamberlere yönelik bir yüceltme ve yükseltme tutumundan ibarettir. Ancak bu tutum inanç sisteminin temeli ve ana ilkelerden biri olan peygamberlere yönelik bir statü değişikliği anlamına gelmektedir. Mantıksal olarak bu statü değişikliğinin peygamberlerin bildirim ve yönlendirmesinin muhatabı olan insan topluluklarının tasarruf yetkisi kapsamının dışında olması gerekmektedir. Peygamberi görevlendiren ve gönderen Allah olduğuna göre onun statüsünü belirleyecek tek merci de Allah'tır. İnsanlar ise peygamberin bildirim ve yönlendirmesinin muhatabı olup bu bildirimlere uymakla yükümlüdürler. Ancak ilahi vahye rağmen Yahudiler İsa'nın (a.s.) peygamberlik makamını reddederken; Hristiyanlar da onu ilahlık mertebesine yükselterek ilahi vahye aykırılığı daha belirgin hale getirmektedirler.³ Bu söylemlerin ortaya çıkışı ve inanç ilkeleriyle dini ve kültürel değerlere yerleşmesi Kur'an'da dinde aşırılık olarak tanımlanmaktadır. Mâide Sûresinde İsa'nın (a.s.) beşerî özelliği ve peygamberlik vasfı vurgulanarak onun ilahi bir varlık olarak kabul edilmesi haktan batıla dönüş olarak değerlendirilmektedir. Tevbe sûresinde gerek Yahudilerin Üzeyir (a.s.) hakkında gerekse Hristiyanların İsa (a.s.) hakkında ürettiği isnat Kur'an tarafından hiçbir değeri olmayan bir beşer iddiası olarak tenkit edilmektedir. Isnat ağızlarında geveledikleri asılsız sözler olarak tanımlanmakta söylemin derinliğinin ve değerinin olmadığına işaret edilerek beşerin kendi katından üretilmiş yanlış bir söylem olarak tarif edilmektedir. Ayrıca bu söylemler önceki inkârcıların sözlerine benzetilerek geçmişteki benzer beşerî tutumlarla ilişkilendirilerek söylediklerinin gerçekliği ve

¹ Ramazan Adibelli, "Ve Yahudiler, 'İsa Mesih, Allah'ın Oğludur' Dediler: Modern Bir Senkretik Fenomen Olarak Mesihî Yahudilik", *Bilimname* 29 (2015), 27.

² Selim Özarslan, "İslâm Kaynaklarına Göre Yahudiler'in Allah'ın Oğlu Olarak Niteledikleri Üzeyir ile İlgili Bazı Meseleler", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (30 Haziran 2020), 29.

³ Hikmet Akdemir, "Kur'an-ı Kerim'de İsrâf Kavramı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1 (2001), 56.

mahiyeti hakkında bir vukufiyet olmaksızın kör bir taklidin takipçileri olduğu ortaya konmaktadır. Söz konusu durum aynı âyette haktan batıla döndürülme beyanıyla nihai değerlendirmeye konu olarak muhâtaplarının Allah'ın kahrına maruz olacakları beyan edilmektedir. Îsâ'ya (a.s.) yönelik Ehl-i kitap nispetiyle atıf yapılan isnatların ikaz ve uyarı üslubu ile ifadeye konu olduğu görülmektedir. Nisâ sûresinde ilgili çevrelere atıf yapılan eylemleri terk etme çağrısı yöneltilmektedir. Bu çağrı peygamberler hakkında Allah'ın kabul edeceği beşer tutumuna dair de bir açıklama barındırmaktadır. Îsâ (a.s.) hakkında gerçek ve doğru bilgi tespitiyle delillendirme yapılarak konu tanrısal üçlemenin geçersizliğine yapılan atıfla birlikte Allah hakkında doğru bilgi verilerek sonuca bağlanmaktadır.¹

Kur'an'da Hz. Muhammed'in (s.a.s) hüviyeti ve peygamberliği konusunda ortaya konulan tanımlar ile yapılan ikaz ve uyarılar bu konuyla bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Ahzâb sûresinde Hz. Muhammed'in (s.a.s) risaletinin beyanı ve sonuncu peygamber olduğu vurgulanmaktadır.² İsrâ sûresinde ise âyetin bayanıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s) peygamberliği ve insani özelliği bir arada ortaya konularak peygamberlik kurumunun mahiyetine vurgu yapılmaktadır.³ Benzer şekilde Fussilet sûresinde de Hz. Muhammed'in (s.a.s) insani özelliği ve peygamberlik görevinin karakteri beyan edilmektedir.⁴ Bu doğrultuda İbrâhîm sûresinde peygamberlerin “*Biz sizin gibi bir insanız*” şeklindeki ifadeleri bütün peygamberlerin gönderildikleri toplumlara öncelikle birer insan olarak gönderildiklerini belirten bir uyarı olarak anlaşılmaktadır.⁵ Konuyla ilgili âyetler bir bütün olarak peygamberlerin insan karakterine özellikle vurgu yaparken bu konuda insanların abartılı yüceltme ve yükseltme sebebi ile maruz kalabilecekleri imanî risklere dikkat çekmektedir. Bu âyetler aynı zamanda insanların peygamberler hakkında statü oluşturma statü değiştirme konularında hak ve salahiyet sahibi olmadıklarını da tayin ederken bu tür

¹ en-Nisâ 4/171.

² el-Ahzâb 33/40.

³ el-İsrâ 17/93.

⁴ “De ki: Ben de sadece sizin gibi bir insanım. Bana, ilahınızın bir tek İlâh olduğu vahyedilmektedir...” Fussilet 41/6.

⁵ İbrâhîm 14/11.

tasarrufların had aşma ve aşırılık kapsamında olup batıl olarak nitelendirildiğine şahit olunmaktadır.

Tefsirlerde bazı peygamberlere “Allah’ın oğlu” isnâdının özellikle Tevbe sûresinin otuzuncu âyetinin izahı sadedinde ele alındığı görülmektedir. Bu iddianın ortaya çıkış sürecine ilişkin Taberî bir izah yapmaktadır. Buna göre Yahudilerin Üzeyir (a.s.) tarafından tekrar inşa edilen dinî öğretiyi onun irtihalinden sonra kendilerine tekrar verilen Ahit Sandığı’ndaki Tevrat öğretisiyle uyumlu gördüklerinden aşırı yüceltme hissiyatı ile Üzeyir’e (a.s.) oğulluk isnâdında bulunduklarını söylemektedir.¹ Tefsir âlimlerinin genellikle bu isnâdın ortaya çıkış gerekçesi, âyetin nüzul sebebi, isnâdın batıllığı, tutarsızlığı ve geçersizliği konularına değindikleri görülmektedir. İbnü’l-Cevzî Yahudilerin Üzeyir (a.s.) ile ilgili isnatlarına atıf yapan âyetin nüzul sebebine dair bir rivâyete yer vermektedir. Buna göre Sellam İbn Mişkem, Nu’mân bin Evfâ ve Mâlik İbn es-Sayf gibi Yahudilerden oluşan bir topluluk Hz. Muhammed’e (s.a.s) gelip “Sen kiblemizi terk ettiğin ve Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğunu kabul etmediğin sürece sana nasıl ittiba ederiz?” deyince Tevbe sûresinin otuzuncu âyetinin nazil olduğunu haber vermektedir.² Beyzâvî de, Buhtunnasr’ın Kudüs’ü işgali sonrasında Tevrat nüshalarının yok edilmesi ve Tevrat’ı ezbere bilen kimsenin kalmaması Yahudiler arasında Tevrat öğretisinin kaybolmasına neden olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Allah tarafından yüz yıl ölü bırakıldıktan sonra diriltildiği bildirilen Üzeyir’in (a.s.) Tevrat’ı hafızasından yeniden yazdırması Yahudiler arasında onun aşırı yüceltilmesine yol açmıştır. Beyzâvî ayrıca Yahudilerin Kur’an’ı inkâr ve iptal etme konusundaki kararlılıklarına rağmen bu âyet karşısındaki sessizliklerini Yahudiler arasında Üzeyir’e (a.s.) yönelik bu söylemin mevcudiyetine dair bir kanıt olarak değerlendirip bu söylemlerin bir kısım Yahudi ve Hristiyan tarafından benimsenen bir inanç olduğuna dikkat çekmektedir.³ Bu değerlendirme, Beyzâvî’nin Zemahşerî doğrultusundaki yaklaşımını yansıtmaktadır.⁴ Âyet hakkında Nesefî Allah’a oğul isnâdının önceki

¹ Taberî, *Tefsîrî t-Taberî*, 14/204.

² İbnü’l-Cevzî, *Zadü’l-mesir*, 2/251.

³ el-Beyzâvî, *Tefsîrî l-Beyzâvî*, 3/78.

⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/264.

Yahudi ve Hristiyan topluluklarda görüldüğüne işaret ederken bu söylemlerin muasır Yahudi ve Hristiyanlarda da sürmeye devam ettiğine atıf yapmaktadır.¹ Bu bağlamda Nadir ve Kureyza Yahudilerinin Üzeyir'in (a.s.) Allah'ın oğlu olduğu inancına sahip oldukları zikredilmekle beraber IX. ve X. asırlarda bu inancı taşıyan Yahudilerin varlığından bahsedilmektedir.² İbn Âşûr Üzeyir'e (a.s.) yapılan isnatları reddetmeyen diğer Yahudilerin de bunlarla beraber değerlendirildiği ve bundan dolayı âyetle Yahudiler ifadesinin umum üzere kullanıldığını ifade etmektedir.³

Tevbe sûresinin otuzuncu âyetinde Yahudilerin Üzeyir'i (a.s.) ve Hristiyanların İsa'yı (a.s.) Allah'a oğul isnat etmelerinin Allah inancını bütünüyle iptal eden bir tutum olduğuna işaret eden Râzî Yahudilerin bu isnatlarla inkâra yöneldiklerini, Kur'an'da konuya yapılan atfın isnadın varlığını kanıtladığını ifade etmektedir. Ayrıca bu isnatları inanç boyutunda analiz ederek putperestlik ile bu tutum arasında bir fark bulunmadığını ve her iki yaklaşımın da Allah'tan başka bir varlığı ilah edinmek suretiyle şirki ortaya çıkardığını değerlendirmektedir. Hatta ilâhî dinlere mensup topluluklarda ortaya çıkan bu tür sapmaların pagan toplumlarında görülen sapmalardan daha tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini vurgulamaktadır.⁴ Râzî'nin değerlendirmeleri Yahudilerin inanç sistemlerinde görülen sapmaların tarihsel ve toplumsal nedenleri üzerine yapılan diğer analizlerle de örtüşmektedir. Bu çerçevede Mevdûdî Üzeyir (a.s.) hakkındaki abartılı söylemlerin bazı Yahudi mezheplerinde inanç sapmasına neden olduğunu ve bu durumun "Allah'ın oğlu" isnadına yol açtığını ifade etmektedir. Yahudilerin hurafe üretme ve Allah hakkında farklı tasavvurlar geliştirme eğilimlerine dikkat çeken Mevdûdî Üzeyir'in (a.s.) bu isnada konu edilmesini Yahudi toplumunun söz konusu eğilimleriyle ilişkilendirmektedir. Ayrıca bu isnatların Eski Mısır, Yunan, Roma ve Pers kültürlerinin anlatı ve hurafeleriyle bağlantılı olduğunu söylemektedir.⁵

¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/675.

² Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaş Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", 59.

³ İbni Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 10/168.

⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 16/27-28.

⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/221.

Îsâ'nın (a.s.) babasız doğumu ve kendisine verilen mucizeler beşerî algılarda onun olağanüstü bir varlık olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Bu durum zamanla aşırı yüceltme eğilimlerini besleyerek Îsâ'nın (a.s.) Allah'a "oğul" olarak nispet edilmesi düşüncesini doğurduğu görülmektedir. Bursevî ise Hristiyanların Îsâ'ya (a.s.) yönelik isnatlarının oluşum sürecini değerlendirmektedir. Buna göre Hristiyanların Îsâ'ya (a.s.) yönelik oğulluk isnatları çocuğun doğabilmesi için doğal olarak anne baba unsurlarının gerekliliği Îsâ'nın (a.s.) da babasız olarak doğmasının taşıdığı olağanüstü durum ile ilişkilendirilmektedir. Îsâ'nın (a.s.) aynı zamanda doğuştan kör olanları, abraş hastası olanları iyileştirmesi, ölüleri dirilmesi gibi olağanüstü özellikleri de bu yüceltmeyi beslemektedir.¹ Seyyid Kutup da Îsâ (a.s.) hakkında tevhit inancının dışında iddia edilenlerin ona saygı gösterme konusunda düşülen aşırılıktan Roma yöneticilerinin putperestlikten gelme inançlarını ve Hristiyan din adamlarının keyfi yorumlarını Allah'ın dinine sokmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.² Yahudi ve Hristiyan çevrelerin peygamberlere karşı tutumlarında izlenen paralellik Hristiyanlığın tarihsel olarak Yahudi kültür ortamında gelişmesiyle ilgili olabilir.³ Buna paralel olarak çağdaş müfessirlerden Elmalılı Yahudilerin "Üzeyir Allah'ın oğludur" söyleminin kendilerinden sonra gelen Hristiyanların "Îsâ Allah'ın oğludur" ifadelerine zemin hazırladığını belirtmektedir.⁴

Kurtubî Hristiyanların "Mesîh Allah'ın oğludur" sözlerini müşrik Arapların "Melekler Allah'ın kızlarıdır" şeklindeki ifadeleriyle karşılaştırmaktadır. Bu bağlamda Allah ile Mesîh arasında soya dayalı bir ilişki kurmanın küfür teşkil ettiğini vurgulamaktadır.⁵ Sa'dî ise Yahudi ve Hristiyanların bu tasarruflarını müşriklerin meleklerle ilgili iddialarıyla ilişkilendirmekte ve her iki söylemin de inanç üzerindeki olumsuz etkilerine ve sonuçlarına dikkat çekmektedir.⁶

¹ Bursevi, *Tefsiru ruhi 'l-beyân*, 3/415.

² Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'ân*, 2/946.

³ Binol, "Hz. Îsâ'ya Nispet Edilen 'İbnullah /Allah'ın Oğlu' Kavramı", 753-754.

⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/316.

⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi 'l-Kur'ân*, 8/117.

⁶ Sa'dî, *Tefsîrü's-Sa'dî*, 334.

İslâm'ın zuhurundan önce kendilerine peygamber gönderilen bazı ilâhî din müntesipleri arasında kendilerine gönderilen peygamberler hakkında beşerin değerlendirme kapasitesi dışında birtakım batıl yakıştırma ve isnatların geliştirildiğine ilişkin tespitlerin Kur'an'da yer alması son derece dikkat çekici ve önemlidir. Kur'an'da yer alan tespitler Yahudiler ile Hristiyanların kendilerine gönderilen peygamberler hakkında zamanla Allah'ın oğlu olma isnatlarını bir tasavvur haline getirdiklerini göstermektedir. Yahudilerin Üzeyir (a.s.) Hristiyanların İsa (a.s.) hakkında Kur'an'ın tâbiriyle öncekilerin söylemlerine benzeterek ağızlarında geveleyip ileri sürdükleri Allah'ın oğlu isnatları dinde aşırılığın bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda ilâhî dinlerin inanç sistemine beşer tarafından vahye aykırı gerçekleştirilen müdahaleler, tam anlamıyla tahrifat kapsamına girmektedir.¹

Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından yapılan batıl isnatların tutarsızlıkları açıklanırken ilâhî din mensuplarının inançlarını geçersiz kılacak tutum ve söylemleri dinlerinin bir parçası haline getirme riski vurgulanmaktadır. Kur'an'da bu isnatların geçersizliği mantıksal çıkarımlarla ortaya konmaktadır. Özellikle peygamberlerin kimlikleri ve görevlerinin mahiyetiyle ilgili açıklamalarda onların birer insan oldukları üzerinde durulmaktadır. Kur'an'da söz konusu isnatlara yapılan atıflar ilgili din çevreleri için ikaz ve uyarı niteliği taşımaktadır. Dinde aşırılığın bir sonucu olarak önceki toplumların eylem ve söylemlerinin taklidi olarak tanımlanan bu tutumlar Allah'ın gazabına uğramaya yol açan davranışlar olarak beyan edilmekte, bu söylemlerin Ehl-i kitap arasında yayılması da Kur'an'da “haktan batıla dönüş” olarak tanımlanmaktadır. Bu beyanlar benzer riskler açısından Müslümanlar için bir itidal ve ihtiyat çağrısı yapmaktadır.

4.2. PEYGAMBERLERE MUHALEFET ETMELERİ

Allah'ın, insanların yaşam biçimlerini toplumsal düzeyde şekillendirmek üzere bildirimde bulunması ve bu doğrultuda emir ve taleplerini iletme amacıyla belirli bir yaşam tarzı önermesi, vahyin yönlendirici niteliğine işaret etmektedir. Bu durum, ilgili toplumun kendilerine sunulan bu yaşam biçiminden uzak oluşuyla

¹ Özarslan, “İslâm Kaynaklarına Göre Yahudiler'in Allah'ın Oğlu Olarak Niteledikleri Üzeyir ile İlgili Bazı Meseleler”, 29.

ilişkilendirilmektedir. İlâhî sistem gereği bu bildirimler peygamberler aracılığıyla iletilmektedir. Peygamberler, Allah'ın toplumun hayatını yönlendirmek ve onlara ilâhî talepler çerçevesinde bir inancı, ahlakı ve estetik anlayışı benimsetmek üzere seçilen rehberlerdir. Onların toplumsal hedefleri ve bildirimleri insanın beşerî nitelikleri ile gündelik yaşamını aşan bir boyuta sahip ve ilâhî kaynaklıdır. Bu çerçevede Kur'an'ın peygamberlerin inanç ve yaşam biçimi konularındaki yönlendirmelerine karşı oluşan muhalefeti toplumsal bir kitle hareketi olarak tasvir ettiği görülmektedir. Kur'an bu durumu peygamber merkezli örneklerle detaylandırmakta peygamberlerin çağrılarının içeriğini bu çağrıya muhâtap olanları ve onların tepkilerini çeşitli boyutlarıyla ortaya koymaktadır.

Ehl-i kitaba yapılan peygamber çağrıları açısından da Kur'an'da kitlesel karakterli toplumsal tepki örneklerine müteaddit defalar yer verilmektedir. Bu örneklerin bir kısmı inanç sistemi unsurlarına taalluk etmekte, bir kısmı ise uygulama alanı ve yaşam biçimiyle ilişkilendirilmektedir. Yahudi dinî ortamı, peygamber rehberliğini ve onun bildirdiği inanç sistemini benimsemeye yönelik bir yapı sergilemektedir. Buna rağmen ilâhî kaynaklı talepler karşısında peygamberlere yönelik açık bir muhalefetin varlığı dikkat çekmektedir. Bu tepkisel tavırlar, vahye karşı doğrudan bir direnç niteliği taşımaktadır. Yahudi toplumunun bu tür durumlarda kendilerini bir taraf, Mûsâ'yı (a.s.) ise farklı bir taraf olarak konumlandırma eğiliminde oldukları görülmektedir. Mûsâ'yı (a.s.) karşı taraf olarak görmek ise, dolaylı olarak Allah'ı da karşı taraf olarak konumlandırmak anlamına gelmektedir.

Mûsâ (a.s.) tarafından doğrudan ilâhî kaynağa dayandırılarak bildirilen emirler karşısında Yahudilerin muhalefet etme ve tepki gösterme karakterli tutumlarının bir aymazlık göstergesi olduğu değerlendirilebilir. Genellikle ilâhî emir nitelikli talep bildirimleri karşısında bu toplumun emir içeriğinden hoşnut olmama ya da başka beklentilerden söz ederek ağırdan alma ve kaçınmaya çalışma tutumları kitlesel bir alışkanlık tutumu niteliğinde ortaya çıkmaktadır. Kur'an'da bu tür durumlara işaret eden açıklamalar ilâhî emir içeriği ile muhâtapların tepkisel tutumlarının da doğrudan aktarım ve ifadelendirme üslubuyla yer alması özellikle dikkat çekmektedir.

İnsanlık tarihi boyunca ilâhî emirlerin önemi ve bu emirlere uyumun toplumların temel yapısını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kutsal kitaplar ve peygamberlerin vahye dayalı öğretileri bireylere doğru ve yanlış gösteren bir yaşam çerçevesi sunmakta ve erdemli bir hayat sürmelerine katkı sağlamaktadır. Ancak tarih boyunca bu ilâhî emirleri önemsemeyen dünyevî zevk ve arzuların peşinden gidenlerin varlığı bireysel ve toplumsal açıdan yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

Yüce Allah'ın peygamberler aracılığıyla açıklayıp ilettiği dini sistemi benimseyen Yahudi toplumunun aynı sistem içinde tebliğ ve rehberlik görevi üstlenen peygamberlerin ilettiği ilâhî emirlere ve bildirimlere yönelik tutumlarının Kur'an'da ele alındığı görülmektedir. Ehl-i kitap kapsamında Yahudilerin peygamberlere karşı sergiledikleri umursamazlık, bahaneler üretme, itiraz etme, kendi beşerî tercihlerini öne çıkarma ve münakaşa etme gibi davranışlarının birer alışkanlık hâline geldiği anlaşılmaktadır. Bu tutumlar, onların esaretin neden olduğu zararlarla şekillenmiş bir davranış biçimi geliştirdiğini göstermektedir.¹ Ayrıca Yahudilerin peygamberlerini bir model veya örnek olarak görmedikleri de bu tutumlarında müşahade edilmektedir.²

Kur'an'da yer alan tasvirler Yahudilerin beşerî beklenti ve dünyevî çıkarları ile uyumlu olmayan ilâhî emirler karşısında çeşitli bahanelerle peygamberlere mazeret üretmeye yöneldiklerini beyan etmektedir. Bunun yanı sıra peygamberlerle kurdukları ilişkilerde peygamberlik makamının gerektirdiği nezaket ve zarafetten uzak bir tutum sergiledikleri bu davranışların zamanla bir karakter ve alışkanlık hâline geldiğini vurgulamaktadır. Peygamberlerin ilettiği ilâhî emir ve bildirimlere yönelik itirazların Kur'an'da bir iman sorunu ve Allah'a güven zayıflığı kapsamında ele alındığı görülmektedir.³ Bu tür eylemlerin iman samimiyeti ve Allah'a güven konusundaki zaafılardan kaynaklandığı söylenebilir.

¹ Şükrü Aydın, "Kur'an'a Göre Yahudiliğin Mısır Dönemi ve Bu Dönemdeki Bölge Halklarının Karakter Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IX/47 (2016), 1045.

² William M. Brinner - Salih İnci, "İslâm ve Yahudi Geleneğinde Peygamberler ve Peygamberlik", *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* I/2 (2018), 175.

³ el-Cezâirî, *Tefsirü'l-Cezâirî*, 1/618; Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 1/73.

Yahudi toplumunda peygamberlere karşı sergilenen itirazcı münakaşacı ve muhalif davranışlar beşerî arzuların etkisiyle şekillenmiş bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ilâhî emir ve peygamberlerin tebliğlerini insanlar arası ilişkiler düzeyine indirgemekten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onların dinî sistemi algılayış biçimleriyle bu tutumlar arasında bir ilişki görülmektedir. Arzu ve isteklere dayalı bu itiraz ve karşı çıkışlar Yahudilerin ilâhî buyruğu ve peygamberlerin tebliğini sorgulama noktasına taşıdıkları bir algının varlığını ortaya koymaktadır.

4.2.1. Cihadı Allah ve Peygamberine Havale Etmeleri

Mûsâ (a.s.) öncülüğünde Mısır'dan çıkış gerçekleştiren İsrâiloğullarının Kenan topraklarına/arz-ı Mukaddes'e (Şam-Filistin-Ürdün'ün bir kısmı¹)varış yolculuğu kademe kademe ilâhî emirler doğrultusunda yine Mûsâ (a.s.) tarafından organize edilen bir süreçtir. Yolculuğun Kenan topraklarına varışın son kademelerinde Medyen topraklarından geçiş zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ancak bölgenin güçlü ve zâlim bir hükümdarlığın alanı olması nedeniyle İsrâiloğullarının beşerî endişelere kapıldıkları bilinmektedir. Bu aşamada endişelerinin onları ilâhî emirlere karşı gelecek dereceye sürüklediği görülmektedir. Mâide sûresi bu konuya dair özlü bir açıklama içermektedir. Mûsâ'nın (a.s.) kavmine Allah'ın kendilerine vatan olarak belirlediği kutsal topraklara girmeleri ve geri dönmeleri yönündeki ilahî emrine karşılık İsrâiloğullarının itirazları Kur'an'da açıkça ifade edilmektedir. İsrâiloğulları bu topraklarda güçlü ve zorba bir toplum bulunduğunu bu toplum oradan çıkmadıkça kendilerinin asla oraya girmeyeceklerini ancak bu toplumun çıkması durumunda girebileceklerini belirtmişlerdir. Bu cevapta İsrâiloğullarının doğrudan Mûsâ (a.s.) tarafından kendilerine bildirilen ve uygulanması istenen ilâhî emir karşısında, emre karşı bir direnişi ifade eden açık bir tutum sergilenmektedir. Bir taraftan da emrin yerine getirilmesi olasılığının şarta bağlanması Mısır'dan dönüş yolculuğu boyunca ortaya çıkan benzer karakteristik tutumlarla örtüşmektedir.

İsrâiloğullarının mukaddes topraklara yerleşme yolculuğunun son aşamalarında Mûsâ'nın (a.s.) kendilerine mukaddes topraklara girme konusundaki

¹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/304.

ilâhî izin ve emri tebliği “*Bir zamanlar Mûsâ, kavmine şöyle demişti*” girişiyle başlatılarak doğrudan anlatım tekniğiyle Mûsâ’nın (a.s.) cümlelerine yer verilmektedir. Mûsâ (a.s.) Allah’ın kendilerine verdiği lütuflara verdiği nimetlere ve sağladığı ayrıcalıklara yapılan atıflarla konuya giriş yapmaktadır.¹ Mukaddes topraklara girme emri aynı zamanda “*sakın geri dönmeyin*” ikazı onların emre uymamaları riskine karşı önlem olarak “*sonra kaybedenler siz olursunuz*” son hükmüyle pekiştirilmektedir. Buna rağmen İsrâiloğullarının itirazcı karşı duruşunun orada bulunan zorba topluluk bahanesiyle gerçekleştiği görülmektedir. Âyetin beyanında “*korkanlar arasından iki kişi*” istisnası ile umumi topluluğun tutumu beşerî korku zemininde değerlendirilerek yadırganmaktadır. İstisna tutulan iki kişinin aktarımı yapılan hitâplarında bu davranışın temel olarak iman etme ve Allah’a güvenme meselesi olarak çözümlendiği görülmektedir. Buna göre zahiren beşerî korkunun bürüdüğü bu zeminin iman samimiyeti ve Allah’a güven ve tevekkül zeminiyle ilişkilendirildiği ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla Kur’an’daki değerlendirmenin beşerî korkuyu değil Allah’a güven ve samimi iman konusundaki zafiyeti yadırgamaya değer bulduğu ve bunun tashihini önerdiği anlaşılmaktadır. Nihâyetinde Mûsâ’nın (a.s.) kavminin ikna olmayıp “*Sen ve rabbin gidin savaşın*” kararları karşısında Mûsâ’nın (a.s.) bu “Yoldan çıkmış kavim” hakkında hükmü Allah’a havale etmesi onun kavmi ile olan iletişimde tam bir çıkmazın eşiğinde olduğuna delalet etmektedir.² İsrâiloğullarının Mûsâ’nın (a.s.) kutsal topraklara girme konusunda tebliğ ettiği ilâhî emre karşı muhalefetleri âyetin zahirinde orada zorba bir topluluğun varlığından duyulan korku ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre Mûsâ’nın (a.s.) kavmi kendilerinin girişini onların çıkması şartına bağlayıp aksi takdirde asla girmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu şartın gerçekleşmesi halinde hemen gireceklerine dair açıklamaya yer verilmesi çok ince bir vurgu olarak dikkat çekmektedir. Mûsâ’nın (a.s.) kavmi zorba olarak niteledikleri topluluğun kendi toprağından müdahalesiz çıkmasının imkânsız olduğunu biliyordu. Buna rağmen Allah’ın emrini vukuu imkânsız ön koşula bağlayarak ilâhî emre şekil olarak uyma

¹ “Bir dönem Mûsâ, kavmine şu şekilde hitap etmişti: ‘Ey kavmim! Allah’ın size bahşettiği nimetleri hatırlayın; zira O, içinizden peygamberler seçti ve sizi yöneticiler yaptı. O, âlemlerde bulunanlara vermediği nimetleri size bahşetti.’” el-Mâide 5/20.

² el-Mâide 5/21-25.

ve karşı çıkmamış olma aldatmacasına giriştikleri ortaya konulmaktadır. Takip eden âyette yer alan “*Korkan topluluğun içinde yer alan Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu iki adam şöyle dediler:*” beyanı tam bir vaka tahlili yapmaktadır. İlk olarak Mûsâ’nın (a.s.) kavminin tutumunun gerçek sebebinin can korkusu olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olarak ise Allah’ın emrini takip etmenin ve ona riayet etmenin Allah’ın lütfu ve kişinin nasibi olduğu sonucuna varılmaktadır. Lütuf ve nasip olmadıkça vakanın gerçekleşmeyeceği görülmektedir. Bu bağlamda beşerî özellikler açısından korku temeline dayanan bu davranış biçiminin aslında Allah’a iman ve güven ile ilgili olduğu görülmektedir.¹

Mezkur âyetlerde Mûsâ’nın (a.s.) kavmi açısından Allah’a iman ve güvenin önemi vurgulanmaktadır. İsrâiloğullarının kâfirlerle savaşma sorumluluğunu Mûsâ (a.s.) ve Allah’a havale etmeleri Allah’a ve peygambere itaati küçümsemek ilâhî otoriteyi önemsememek ve buna karşı kayıtsız bir tutum sergilemek olarak değerlendirilebilir.²

4.2.2. İlâhî Emre Dolaylı Direniş Göstermeleri

Yahudi toplumunun ilâhî emirleri umursamazlığını anlatan örneklerden biri Bakara sûresindeki inek hâdisesidir. Bu olay Yahudi toplumu içinde gerçekleşen bir cinayetin aydınlatılması için ilâhî emirle bir inek kesmelerinin istenmesiyle alakalıdır. Ancak bu emre karşı vurdumduymaz bir tavır sergileyip emri yerine getirmekte isteksiz davranmışlardır.

Kur’an’da Mûsâ’nın (a.s.) kavmine cinayet olayından dolayı bir inek kesmelerini emrettiği olayda onların sergilediği bunaltıcı davranış biçimi ayrıntılı olarak aktarılmaktadır.³ Bu hâdisede doğrudan anlatım tekniği kullanılarak inek kıssasının detaylarının Kur’an muhâtaplarının idrakine yerleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir. Kur’an’ın bu tür hâdiselerde içerdiği tafsilat bilgisi çok ince öğretici üslup örneklerini oluşturur. Mûsâ’nın (a.s.) kavminin bu emri kendileriyle alay etmek olarak değerlendirmesi Mûsâ’nın (a.s.) “*Cahillerden olmaktan*

¹ İrem Ceyhan, *Yahudi ve Müslüman Teolojisinde Tanrı Tasavvurlarının Karşılaştırılması* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 16.

² Ebu Zehra, *Zehretü’l-Tefâsîr*, 4/2117.

³ el-Bakara 2/67-73.

Allah'a sığınırım” ifadesiyle etkisiz hale getirilmekte ve ilkesel olarak reddedilmektedir. İlâhî iradenin bir peygamber tarafından ciddi olmayan bir tarza indirgenmesi veya inananlar tarafından bu ihtimalin kabulü cehalete karşılık gelmektedir. Bir peygamberin bu tür bir bilgi eksikliği veya yanlışlığa maruz kalması düşünülemez. Buna göre Mûsâ'da (a.s.) onların ileri sürdüğü alay iddiasının var olması ihtimali peygamberliğinin zedelenmesi anlamına gelmektedir. Mûsâ (a.s.) bunu reddetmektedir. Ayrıca âyet zımnen bu sözün sahiplerini cahil ilan etmekte,¹ bir peygamber ile geliştirilen bu tarz iletişimi ve ilişkiyi de ince bir üslup ile reddetmektedir. Bunun üzerine kavmi Allah ve peygamber ile ilişkilerini şeklen koparmayarak “*Bizim adımıza Rabbine dua et de onun nasıl olduğunu bize açıklasın*” sözleriyle bahane geliştirici davranış biçimlerini sürdürme yoluna gittikleri görülmektedir. Sordukları bunaltıcı detaycı sorular sürekli ağırlaştırılan cevaplarla onlara geri dönerken² en nihâyetinde bu emri yerine getirdikleri bilgisi “*Neredeyse yapmayacaklardı*” hükmüyle sonlandırılarak onların ilâhî emirlere ve peygamber tebliğlerine karşı tutumları yadırganarak ilâhî hoşnutsuzluk izharı yapılmaktadır. Görülüyor ki bu emirle ilgili olarak peygamber ile münakaşa ve onu bunaltma girişimleri nihâyetinde bir iman konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Mûsâ'nın (a.s.) ilâhî emri bildirimine karşılık kavminin onu -alay etmekle- itham etmesi peygamberle iletişim kurma biçimlerindeki seviyeyi göstermektedir. Mûsâ (a.s.) bir üslup öğretme gayreti içinde Allah adına alay etme nitelikli bir bildirim yapmanın peygamberlikle bağdaşmayacağını bunun tam bir cehalet olacağını kendisinin de bir peygamber olarak cehaletten Allah'a sığındığını söyleyerek cevap vermektedir. Bunun üzerine bu topluluğun onu bunaltma ve yapmama amaçlı olduğu anlaşılan ısrarcı detay sorgulamaları⁴ nihâyetinde Allah'ın neredeyse emri yerine getirmeyeceklerine dair beyanı aslında bu topluluğun iman samimiyeti ve inanma sorunu yaşadıklarına işaret etmektedir.

¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/97.

² Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/140.

³ *Muhammed el-Mekkî en-Nâsirî, et-Teyşîru fî Ehâdisu't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1405), 1/50.

⁴ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1/265.

Mûsâ'nın (a.s.) kavminin bu emri alay konusu haline getirmeleri, Mûsâ (a.s.) tarafından cahillikten kaynaklanan bir tutum olarak değerlendirilmiş ve bu davranış, cahillerden olmaktan Allah'a sığınarak reddedilmiştir. Bu yanıt ilahi emirlerde gayri ciddi bir üslubun varlığının kabul edilmesinin veya inananlar tarafından böyle bir düşüncenin benimsenmesinin cehalet olarak değerlendirileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim bir peygamberin bu tür bir cehaleti sergilemesi düşünülemez; bu nedenle söz konusu olay Kur'an'da Mûsâ'ya (a.s.) yönelik aşırılığın bir örneği olarak kaydedilmektedir.

Mâverî, inek kesme emri karşısında Yahudilerin sordukları detaylı soruları onların emirden inatla kaçma direncini yansıtan bir tutum olarak ele almakta; bu bağlamda peygambere karşı sergiledikleri aşırı ve ısrarlı sorgulama biçimlerini üslup ve içerik açısından sorunlu bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir.¹

Taberî inek kesme hadisesinin nüzul sebebi ve siyakına dair açıklayıcı bir hadis aktarımı yapmaktadır. Buna göre İsrâiloğulları Mûsâ'ya (a.s.) başvurarak öldürülen bir kişinin katilini bulmasını talep ederler. Bunun üzerine Allah cinayetin çözümü için bir inek kesilmesi gerektiğini Mûsâ'ya (a.s.) bildirir ve Mûsâ'da (a.s.) bu emri İsrailoğullarına tebliğ eder. Ancak İsrâiloğulları bu emre karşı çıkarak “*Bizimle alay mı ediyorsunuz? Katilin bulunmasıyla bir inek kesmenin ne ilgisi var?*” şeklinde tepki gösterirler. Bu tepki, onların durumu ciddiye almadığını ve peygambere karşı bir itaatsizlik sergilediklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu olay Yahudi toplumunun Allah'ın emirlerine karşı gösterdiği direncin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.² Suyûtî inek kesme emri bağlamında Yahudi direncinin Mûsâ'ya (a.s.) yönelik doğrudan bir tepki olduğunu tahlil etmektedir. Bu bağlamda detaylı sorgulamaların sürecin giderek kritik bir aşamaya ulaşmasına yol açtığını ve bu durumun bir ilâhî müeyyide olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.³ Şa'râvî ise konu ile ilgili değerlendirmesinde İsrâiloğullarının Mûsâ'ya (a.s.) Rabbine dua etmesini ve bunun ne olduğunu açıklamalarını istemelerinin anlamsız ve gereksiz bir talep olduğunu vurgulamaktadır. Zira Allah farklı bir özelliği bulunmayan ve

¹ Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1/140.

² Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 2/189 Hds. No:1182.

³ es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensur*, 1/190.

bilinen özelliklere sahip bir ineğin kesilmesini emretmiş ve bu emirde herhangi bir belirsizlik söz konusu değildir. Bu nedenle ilgili sorunun mantığı ve anlamı bulunmamaktadır; dolayısıyla Mûsâ'nın (a.s.) emrinde açıklama yapılmasını gerektiren bir durum mevcut değildir demektir.¹

Cezâirî'ye göre, Kur'an'da inek kesme kıssasının beyan edilmesinin ardında yatan hikmetlerden biri Yahudilerin Peygamber'e yönelttikleri soruların ifade tarzının ve içeriğinin kibir ve kötü ahlak barındırmasıdır. Cezâirî anlaşılmayan emir ve yasakların faydası ve sebebi hakkında bilgiye sahip olunmaması durumunda dahi peygamberin emirlerine veya yasaklarına itirazda bulunmanın saygısız bir tavır olarak nitelendirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca peygamberin emrine uyulmasını emredilenin gereksiz sorgulamalarla yapılmaması veya geciktirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yahudilerin “*İşte şimdi hakikati getirdin*” ifadesini kullanmaları ise Hz. Mûsâ'yı küçümseme amacı taşıdığına dikkat çekmekte ve bu ifadenin, Mûsâ'nın (a.s.) daha önce gerçeği getiremediği izlenimini yansıttığını belirtmektedir.² Bu bağlamda et-Tefsîru'l-munîr yazarı Zuhaylî de Kur'an'da Yahudilerin peygamberlere karşı tutumlarını alaycı davranış biçimi olarak nitelendirmekte ve bu nitelikteki tutumun cezai müeyyideyi gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Bu değerlendirme Yahudilerin peygamberlere karşı sergiledikleri alaycı tavırların dini otoriteye karşı bir saygısızlık olarak algılandığını ve sonuç olarak bu tür tutumların ilahi bir karşılığı gerektirdiğini ortaya koymaktadır.³

Yahudi toplumunun emredilen görevlerle ilgili aşırı detay talepleri, onların sorumluluklardan kaçma ve Allah'ın emirlerine karşı sorgulayıcı bir tutum sergileme eğilimlerini ortaya koymaktadır. Kur'an'daki inek kesme hadisesi, bu aşırılığın ve lüzumsuz sorgulamanın belirgin bir örneğidir. Yahudi toplumunun, Mûsâ (a.s.) tarafından kendilerine verilen emri sorgulama ve bunun üzerinden çeşitli detaylar talep etme davranışı, aslında onların teslimiyet noktasındaki eksikliklerini ve Allah'ın emirlerine karşı duydukları saygısızlıklarını yansıtmaktadır. Bu aşırı sorgulama ve gereksiz talepler sadece peygamberlerine karşı bir itaatsizlik değil, aynı

¹ eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, 1/392.

² el-Cezâirî, *Tefsîrü'l-Cezâirî*, 1/70.

³ Zuhaylî, *Tefsîrü'l-Münir*, 1/191.

zamanda ilahi iradeye olan güven eksikliğini de gözler önüne sermektedir. Bu tür tavırlar Kur'an'da sadece bir ahlaki ve etik sorun olarak değil aynı zamanda ilahi müeyyidelerle sonuçlanan bir davranış biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu aşırı talepler sadece bir ahlaki zafiyetin değil aynı zamanda imanî kararsızlıkların ve Allah'ın emirlerine karşı duyulan güvensizliğin de bir göstergesidir.

4.2.3. İlahi Görevlendirmelere İtiraz etmeleri Tâlut Örneği

Yahudilerin peygamberlerin ilâhî kaynaklı emirlerini beşerî hırs ve beklentilerine göre değerlendirmelerini örnekleyen hâdiselerden biri de Tâlut'un Allah tarafından kendilerine hükümdar olarak tayin edilmesinde tecessüm etmektedir. Hükümdarlığı servet ve zenginlik ile özdeşleştiren Yahudi topluluğu Tâlut'un hükümdarlığına bu gerekçe ile itiraz etme yoluna gitmişlerdir. İlâhî kaynaklı din sistemi içinde Allah tarafından verilen bir hükmün beşerin benimseme tercihinin konu olmayacağı inançsal olarak bir zorunluluk oluşturmaktadır.¹ İlâhî kaynaklı din sisteminde Allah tarafından verilen bir hükmün beşerin benimseme tercihinin bağlı olmadığı inanç açısından zorunluluk taşımaktadır. Ancak Kur'an'daki açıklamalar, açık vahye rağmen İsrâiloğullarının hükümdar tayini konusunda kendilerine tercih hakkı tanıdıklarına işaret etmektedir.²

İsrâiloğullarının Allah tarafından tayin edilen Tâlut'un hükümdar olarak atanmasını kabullenemedikleri ve bu tayini benimsemekte isteksiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Bu tayin o sırada peygamber olarak görevlendirilen Allah elçisi tarafından (Yuşa b. Nûn³ veya Şemuel⁴) ilâhî bir hüküm olarak kendilerine bildirilmektedir. Kur'an'da onların bu itirazcı tutumu insanın sahip olduğu değerlendirme ölçütleriyle açıklanmaktadır. Bu ölçütler hükümdarlığın belirli bir soya ait olması ve hükümdarda servet ve zenginliğin bulunması şeklinde tespit edilmektedir. Bu durumun soy üstünlüğü ve servet genişliği algısıyla ilgili olduğu açıkça görülmektedir.

¹ el-Ahzâb 33/36.

² el-Bakara 2/247.

³ Hemâm b. Nâfi el-Himyerî el-Yemânî es-Senânî Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. Muhammed Abduh Mahmud (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998), 1/355.

⁴ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 5/306.

Tâlut'un Allah tarafından hükümdar tayin edilmesi karşısında Yahudilerin münakaşacı tutumu Kur'an'da bir inanma sorunu olarak değerlendirilmektedir. Altında soy üstünlüğü anlayışının yattığı “daha liyakatli olmak” şeklindeki itiraz İsrâiloğulları tarafından dünyevi maddi yetki ve güce sahip olma argümanlarıyla desteklenmektedir. Ancak onların bu itirazı ve ileri sürdükleri gerekçeler usul olarak reddedilmektedir. Kur'an'da peygamberin verdiği cevapta Allah'ın hükümdarı seçmesi ona bilgi kavrayış ve fiziksel yetkinlik kazandırması vurgulanmakta ayrıca mülkü dilediğine verme konusunda Allah'ın iradesinin mutlak olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda yalnızca Yahudilerin yaklaşımı değil onların hükümdarlık konusunda benimsedikleri yorumlama biçimleri de reddedilmektedir. Anlatım akışının “gerçekten inanmış olma” şartıyla sürdürülmesi Allah'ın emirleriyle peygamberin tebliğinin beşer bahanesine ve tarafsız tartışmaya konu edilemeyeceğine ve bunun bir iman samimiyeti konusu olduğuna işaret etmektedir.¹ Bu doğrultuda ilâhî emirlerin bir sınama niteliği taşıdığı ve bu emirlerin kabulünün iman samimiyetiyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Tâlut kavmine gazâ yolunda Allah'ın emrini ileterek bir zaman sonra ulaşacakları nehrin suyundan zorunlu ihtiyaç giderilmesi dışında içmemelerini emrederek bu emrin ilâhî bir sınama olduğunu da onlara haber verdiği beyan edilmektedir. Buna rağmen İsrailoğullarının bu ilâhî emre imtisal etmeyerek pek azı hariç hepsinin nehrin suyundan belirlenen ölçü dışında içtikleri bildirilmektedir. Nehir geçişinden sonra İsrailoğullarının çıkış maksatlarının gereklerini göz ardı edip bedel ödemeyi göze almayarak “*Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok*” diyerek imtina edip itiraz ettikleri bildirilmektedir. Bunula beraber Tâlut ile ilgili her iki hâdisede de istisnalar takdir edilerek ayrı tutulmaktadır. Burada işaret edilen olaylar ve örnekler çerçevesinde atıf yapılan âyetler ayrı ayrı ve bir bütün olarak Yahudi toplumun peygamberlerin ilâhî kaynaklı emirleri karşısında bir ciddiyet sorunu ile karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hâdiselerin tahlilinde peygamberler tarafından ilâhî kaynağa vurgu yapılarak iletilen tebliğlere karşı imtina etme, kaçınma, muhalefet etme, beşerî hırs ve beklentilerle başka arayışlara sapma tutumlarının bir alışkanlık haline geldiği görülmektedir. Muhalefet tutumları kendilerinin kabul edip benimsediği ilâhî dinin

¹ el-Bakara 2/248.

inanç ilkelerinin bütünlüğüyle ilişkili olduğu kısmen de gündelik beşerî alanla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Kur'an'da onların bu tutumları, orijinal söylem biçimi korunarak aktarılmış ve böylece tutumlarının belirginliği vurgulanmıştır.

Yahudi toplumu kendilerine gönderilen peygamberlere karşı zorluk çıkarmayı muhalefet etmeyi aykırı davranmayı alışkanlık ve itiyat haline getiren bir toplum olarak bilinmektedir. Tâlût'un hükümdar tayin edilmesi ve onunla olan münasebetlerindeki tutumları da bu alışkanlığın bir dışa vurumu olduğu anlaşılmaktadır.¹ Tâlût'un ne Levililer ne de Yehûdâ soyuna mensup olması, ayrıca servet ve şöhret bakımından öne çıkan biri olarak görülmemesi, Yahudi toplumunun ona karşı ciddi itirazlar dile getirmesine neden olmuştur.² Yahudi toplumunda peygamberlerin tebliğlerine karşı açık değil kapalı yani sürekli kanıt ve delil isteyen davranış biçimine sahip bir kesimin varlığı dikkat çekmektedir.³ Buna göre Yahudilerin Tâlût'un hükümdar olarak tayin edilmesine yönelik itirazları peygamberlerle tartışma eğilimlerini açıklayan bir örnek teşkil etmektedir.⁴ Yahudilerin Tâlût'un iktidar görevine karşı çıkışları beşerî hırs ve beklentilerden neşet ettiği Allah'ın seçimine karşı kendi kriterlerini öne sürdükleri görülmektedir.⁵ Seyit Kutub'un tespitlerine göre bu durum Yahudilerin temelde yaşadığı bir inanç sorununa işaret etmektedir. Onlar kendilerine tebliğ edilen ilâhî dini şeklen kabullenseler de aslında gerçek inanma ve hakiki kabullenme konusunda kalplerinde ve gönüllerinde bir sorun yaşamaktadırlar. Bu onların Allah ile ilişkilerinin kopukluğuna ve bozukluğuna işaret etmektedir. Peygamberlerin bildirdiği emirlere karşı ciddiyetsiz ve lakayt tutumlarının kaynağı da budur. Yahudiler bu itibarla dini gerekçeli sorumluluk üstlenmeye karşı bahane üretici kaçınmacı ve mazeretçi bir görünüm içindedirler.⁶

¹ el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi 'l-Kur'an*, 3/246.

² er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 6/504.

³ Neseî, *Medârikü 't-tenzîl ve hakâikü 't-te'vîl*, 1/205.

⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 11/344.

⁵ Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'an*, 1/267.

⁶ Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'an*, 1/77.

4.3. PEYGAMBERLERİ YALANLAMALARI

Peygamberlik kurumu, evrensel boyutu ve insanlık için taşıdığı rehberlik misyonu bakımından son derece önemli bir yere sahiptir. Tarihsel süreç boyunca peygamberler, ilâhî mesajları insanlara ulaştırma görevini üstlenmişlerdir. Farklı toplumlar içinde yaşamış, hakikati tebliğ etmek ve ahlaki ilkeleri tesis etmek amacıyla yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Peygamberlerin gönderilişi ve ilettikleri mesajlar, yalnızca inanç sistemlerini değil, aynı zamanda toplumsal yapıları ve kültürel kodları da derinden etkilemiştir. Bununla birlikte, bu etkiler her zaman olumlu bir şekilde karşılanmamış; kimi zaman direnç, inkâr ve muhalefetle karşılık bulmuştur. İnsanlık tarihi boyunca bir peygamber topluma hoşuna gitmeyecek bir emir getirdiğinde insanların her defasında büyüklük taslayıp kafa tuttıkları hatta kimilerini yalanlayıp kimilerini öldürdükleri bilinmektedir. Tevrat ve İncil insanların doğru yolu bulmalarına rehberlik etmek adına Mûsâ (a.s.) ve İsâ (a.s.) aracılığıyla İsrailoğullarına iletilmiştir. Fakat onların getirdiği bu mesajlar hak ettiği kabulü görmemiştir. Mûsâ'ya (a.s.) gelen ilâhî emirler, toplumun bazı kesimleri tarafından yalanlanmış; benzer şekilde İsâ (a.s.) da inkârla karşılanmış, getirdiği mesaj sihirle ilişkilendirilerek reddedilmiştir. Peygamberlerin ilettikleri hakikatler, yerleşik kültürel ve sosyal yapılar üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğundan, mevcut çıkarlarını korumak isteyen kesimlerde ciddi bir rahatsızlık oluşturmuştur. Bu kesimler, kendi düzenlerini sürdürebilmek adına peygamberlere ve onların getirdiği ilâhî mesaja karşı direnç göstermiş, onları tehdit olarak görerek yalanlamayı tercih etmişlerdir.

Bakara 87. âyet Ehl-i kitap topluluğundan bazı bireylerin gönüllerinin hoşlanmadığı mesajlarla gelen her elçi karşısında kibirlenerek bazılarını yalanlayıp bazılarının da canına kıydıklarını belirtmekte ve peygamberlerin getirdiği ilâhî mesajı inkâr etme eylemine açıkça işaret etmektedir. Mâide 70. âyet ise Ehl-i kitap olan İsrailoğullarının kendilerine gönderilen peygamberlerin getirdiği ilâhî hükümleri kabul etmeme ve hatta bu hükümleri yalanlama eğilimlerini beyan etmekte bu bireylerin peygamberlerin getirdiği ilâhî hükümler nefislerinin arzularına uymadığında reddettiklerini göstermektedir. Aynı şekilde Mâide 110. âyet de

yalanlamaya dair Ehl-i kitabın Îsâ'nın mucizelerini inkâr ettiklerini ve bu mucizeleri sihir olarak nitelendirdiklerini beyan etmektedir.¹ Âyette Îsâ'nın (a.s.) mucizelerinin Allah'ın izniyle gerçekleşen olağanüstü olaylar olduğu vurgulanarak Ehl-i kitabın bu mucizeleri yalanlamalarının ve sihir olarak nitelendirmelerinin haksız olduğu ifade edilmektedir. Yahudilerin bu yalanlamalarla kalmadıkları önceki peygamberlerin getirdiklerini inkâr ettikleri gibi Hz. Muhammed'in (s.a.s) getirdiği Kur'an'ı da reddettikleri görülmektedir.² Saf 14. âyet önceki âyetlerde bahsedilenler gibi, Ehl-i kitap topluluğunun bazı fertlerinin peygamberleri ve onlara iletilen ilâhî mesajları kabul ettiklerini, ancak diğerlerinin bu mesajları reddettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu âyetlerin beyan ettiği yalanlamanın nispet çevresinin İsrâiloğulları olduğu âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Âyette bahsedilen inanmayanlar Yahudiler ve Hristiyanlar inananların Müslümanlar olduğu görülmektedir.³ Âyette beyan edildiği üzere Îsâ (a.s.) kavmini Allah'ın dinine çağırmıştır.⁴ Ancak İsrâiloğulları içerisinde az bir gurubun bu davete icabet ettiği beyan edilmektedir.⁵

Bakara 87. âyette Yahudiler tarafından yalanlanan peygamberlerin Mûsâ, (a.s.) Îsâ (a.s.) ve Muhammed (s.a.s) olduğu anlaşılmaktadır.⁶ Yahudilerin peygamberlerin getirdikleri arzularına uyunca peygambere tâbi oldukları değilse isyan ettikleri görülmektedir.⁷ Müşrik Arapların Hz. Muhammed'e (s.a.s) muhalefet etmelerinin en önemli destekleyicilerinin Yahudiler olduğunu burada zikretmek yerinde olacaktır.⁸

¹ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 11/216; el-Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, 7/57; İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesir*, 1/562.

² Muammer Esen, "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (01 Nisan 2010), 100.

³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/292.

⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 9/637; İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrû İbn Kesir*, 2/495; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 14/368.

⁵ İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/203.

⁶ el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 1/91; Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/108; İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr*, 1/570.

⁷ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 5/2299.

⁸ Balcı, "Müşriklerin Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Karşı Çıkmalarında Ehl-i Kitabın Rolü", 163.

Çünkü peygamberliğin Malaki¹ ile sonlandığını söyleyen Yahudiler Malaki'den sonra gelen İsa (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.s) gibi peygamberleri yalanlayıp inkâr etmektedirler.² Hristiyanların da Hz. Muhammed'i (s.a.s) yalanlamaları Peygamber yalanlamanın Yahudi ve Hristiyanlar için ortak bir davranış olduğunu göstermektedir.³ İsa'nın (a.s.) apaçık mucizelerini görmelerine rağmen inkâr etmeleri inatçılık ve üstünlük taslama tutumlarının etkisiyle açıklanmaktadır.⁴

Peygamberlik müessesesi, tarihsel süreç içinde ilâhî rehberliğin temsili olarak önemli bir yer tutmaktadır. Peygamberler, farklı kültürler ve toplumlar içinde yaşayarak Allah'ın vahyini insanlara iletme sorumluluğu üstlenmişlerdir. Ancak, peygamberlerin tebliğ ettiği mesajlar, toplumların kültürel ve sosyal yapılarında köklü değişikliklere yol açmaktadır. Bu değişiklikler mevcut toplumsal düzenlerin tehdit altına girmesine neden olmakta ve düzenlerini sürdürme çabasında olan kesimlerde kaygı yaratmaktadır. Bu yapılar, bu tür dönüşümlere karşı direnç göstererek peygamberleri ve onların getirdiği mesajları reddetmekte bu süreçte kendi çıkarlarını korumak amacıyla peygamberlere yönelik yalanlama eğiliminde bulunmaktadır. Bu yalanlama, çıkarlarını tehdit olarak gören ve yaşam tarzlarının müdahale edildiğini hisseden toplumsal kesimler tarafından benimsenmekte ve toplumsal düzenin sarsılmasından duyulan korku ile şekillenmektedir.

4.4. PEYGAMBERLERE EZİYET ETMELERİ

Ehl-i kitap içerisindeki bazı topluluklar peygamberlerin getirdiği emir ve mesajlar karşısında farklı tepkiler göstermişlerdir. Bu tepkiler arasında onlardan yapamayacakları şeyleri talep etme, iman iddiası ile beraber peygamberlerin emirlerine isyan etme, sürekli şikâyetlerde bulunma ve hatta açıkça isyanı dile getirme gibi davranışlar bulunmaktadır. Mûsâ'ya (a.s.) karşı sergilenen davranışlar Yahudi topluluğunun İslâm peygamberlerine yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu

¹ Yahudilerin milattan önce V. yüzyılda yaşadığını kabul ettikleri peygamber Coşkun Özdemir - Gökhan Atmaca, "Yahudilerin Peygamberlik Algısı ve Peygamberlere Karşı Tutumlarına Kur'an-ı Kerim'in Eleştirisi", *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VI/20 (2019), 353.

² Özdemir - Atmaca, "Yahudilerin Peygamberlik Algısı ve Peygamberlere Karşı Tutumlarına Kur'an-ı Kerim'in Eleştirisi", 363.

³ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/463.

⁴ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 2/997-998; İbn-i Kesîr, *Muhtasar tefsîrü İbn Kesir*, 1/562.

davranışlar arasında Mûsâ'nın (a.s.) utangaçlığını eleştirmeleri, onu cinayetle suçlamaları, zina iftirasında bulunmaları, Allah'ı açıkça görmeyi talep etmeleri, Allah'ın sadece Mûsâ'nın (a.s.) rabbi olduğunu ima etmeleri ve tek çeşit yemekle yetinmeme isyanları gibi çeşitli örnekler Kur'an'da gündeme getirilmektedir. Kur'an'da peygamberlere yönelik incitici rencide edici ve eziyet verici söylem tutum ve davranışların genellikle İsrâiloğulları ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu anlamda Mûsâ (a.s.) ve Îsâ'ya (a.s.) yönelen eziyet nitelikli tutum ve davranışlar belirgin bir şekilde dikkat çekmektedir.¹ İsrâiloğullarının etkin çevrelerinde aynı davranış biçimi ve eylem türünün Hz. Meryem'e keza Îsâ'ya (a.s.) karşı sürdürüldüğü de anlaşılmaktadır. İnkâr etmelerinin yanı sıra Hz. Meryem'e iftira ettikleri vurgusu Nisâ sûresinde beyan edilmektedir.² Hz. Meryem'e iftira eylemi İsrâiloğulları ve Yahudi kültür çevresi ile ilgilidir. Aynı âyetle onların kendi aralarında Îsâ'yı (a.s.) öldürme teşebbüslerinden bir nevi iftiharla söz ettikleri anımsatılmaktadır.³ Hz. Meryem'e yönelik iftira eyleminin yanı sıra Îsâ'yı (a.s.) öldürme girişimleri peygamberlere karşı yapılan zulüm ve olumsuz muamelelerin en ileri aşamasını temsil etmekte olup Kur'an bu eylemleri açık ifadelerle belirtmektedir. Peygamberlik kurumunu ve kendilerine gönderilen peygamberi esasen kabul eden toplumların peygamberlerine karşı sergiledikleri eziyet edici incitici ve bunaltıcı tutum ve davranışları Kur'an'da İsrâiloğulları ve Yahudi toplulukları üzerinden anlatılmaktadır. Peygamberleri yalanlama, peygamber öldürme, karşı çıkma, muhalefet etme gibi davranışların sistematik bir şekilde icrası da yine aynı toplum ile ilişkilendirilmektedir. Eziyet etme ve incitme kavramları açısından özellikle Mûsâ (a.s.) ve Îsâ (a.s.) hedefinde gerçekleşen uygunsuz davranış biçimleri doğrudan Yahudi toplumu ile ilişkilendirilerek Kur'an'da ele alınmaktadır.⁴

Peygamberlerin kendi hitâp çevreleri ve kavimleri tarafından eziyete uğrama

¹ Şerfuddin el-Huseyn ibn Abdullah et-Tiybî, *Fütûhu'l-Gayb fî'l-Keşfi an Kınâi'r-Rayb*, thk. İyâd Muhammed el-Ğücu (Caizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1434), 15/386.

² en-Nisâ 4/156-159.

³ Abdulkerîm Yunus el-Hafîb, *et-Tefsîru'l-Kur'ânî li'l-Kur'ân* (Kahire: Darü'l-Fikiri'l-Arabî, ts.), 3/965.

⁴ Faysal ibn Abdulaziz ibn faysal İbn Hamad, *Tevfîku'r-Rahmân fî Durûsi'l-Kur'ân* (Suud/Riyad: Daru'l-Âsime, 1416), 3/519.

ve incitici eylemlere maruz kalma örnekleri Kur'an'da yer almaktadır. Ahzâb sûresinde doğrudan eziyet kökünden türetilen bir fiil kullanılarak kavminin Mûsâ'ya (a.s.) yönelen eylemi zikredilmektedir. Bu âyette “ey iman edenler” şeklinde Müslümanlara hitâp edilmektedir. Hitâbın cevabı, Yahudilerin peygamberlerine karşı uyguladıkları eziyetlerin, Müslümanlar için de yasaklandığını belirtmektedir. Müslümanlar açısından bir ihtar ve yasak bildirimi siyâkında Yahudilerin eylemi tespit edilmektedir. Bu tespit aynı zamanda Mûsâ'nın (a.s.) Allah katındaki yüksek derecesini ortaya koymakta ve bu derecenin, onun hakkında İsrâiloğullarının söylediklerinden tamamen farklı olduğunu vurgulamaktadır. Kur'an, Mûsâ'nın tertemiz bir kişilik olduğunu belirterek, İsrâiloğullarının ona yönelik söylemlerinin tamamen yalan ve iftira olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İsrâiloğullarının Mûsâ (a.s.) hakkındaki incitici söylem ve eylemlerinin gerçekte hiçbir dayanağı olmayan, uydurma ve yanlış ifadeler olduğu anlaşılmaktadır.¹ Peygambere eziyet etme eylemiyle ilişkili olarak doğrudan eziyet kökünden “*niçin bana eziyet ediyorsunuz*” anlamındaki kullanım Saf sûresinde de geçmektedir.² Bu âyette Mûsâ (a.s.) kavminin kendisinin peygamberliğini bildiklerine vurgu yaparak buna rağmen neden kendisine eziyet ettiklerini sorgulamaktadır. Âyetin bu ifadesi peygamberliğini kabul ettikleri elçiye karşı göstermeleri gereken saygıyı ihmal ettiklerine dikkat çekmekte ve onların bu tutumlarını eleştirmektedir.³ Âyetin devamındaki ifade onların kendi iradeleri ve eylemleriyle eğri yola sapmalarını, Allah'ın kalplerini eğrilmesine bir gerekçe olarak sunmaktadır. Onların bu eylemlerinin değerlendirilmesi “*Allah günaha saplananları doğruya erdirmez*” hükmüyle sonuçlanmaktadır. Peygambere eziyet edici davranış biçimi Allah'ın yolundan ayrılma ve günaha saplanma temelinde gerçekleşmektedir. Mûsâ (a.s.) dönemi Yahudi taassubu ve davranış biçiminin takip eden âyetlerde İsâ (a.s.) açısından da aynı şekilde tezahür ettiği özlü bir anlatım ile tasvir edilmektedir. Burada da onların Allah hakkında asılsız söylemlere saptıklarına vurgu yapılarak bu eylemler zulüm olarak

¹ “Ey müminler! Siz de Mûsâ'ya eziyet eden İsrailoğulları gibi davranmayın. Unutmayın ki Allah, ona karşı yapılan tüm iddiaları geçersiz kıldı. Çünkü O, Allah katında oldukça değerli, büyük bir şeref ve itibara sahipti.” el-Ahzâb 33/69.

² es-Saf, 61/5.

³ Sa'dî, *Tefsîrû's-Sa'dî*, 858; İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 22/120.

nitelenip zâlimlerin hidayete ermelerinin doğruya erişmelerinin söz konusu olmadığı hüküm altına alınmaktadır.¹

Bakara sûresinde ise İsrâiloğullarının Mûsâ'ya (a.s.) iman etmeyi Allah'ı bizzat görme koşuluna dayandıran istekleri anlatılmaktadır.² Bu bağlamda Allah'ın Mûsâ (a.s.) rehberliğinde İsrâiloğullarına bahsettiği nimetler zikredilirken onların sürekli olarak doğru yoldan sapmaları ve nankörlük sergileyen tutumları da ele alınmaktadır. Anlatımda İsrâiloğullarının kendilerine gönderilen ilâhî öğreti ilkelerini ihlâl eden davranışları ve Allah'ı fiilen görme şartıyla iman etme istekleri vurgulanmaktadır. Bu süreçte tevbe ile günahlarından arınmalarına rağmen Mûsâ (a.s.) ile olan ilişkilerinin peygamber-muhatap ilişkisi açısından ideal seviyede olmadığı ve kendilerine bahşedilen ilâhî imkânlarla rağmen bu ilişkinin beklentilere uygun şekilde gelişmediği ifade edilmektedir. İsrâiloğullarının Allah'ı görmek konusundaki ısrarlarının Hz. Mûsâ'ya (a.s.) karşı bir eziyet teşkil ettiği ve bu tutumlarının genel bir nankörlük ve sapma eğiliminin yansıması olduğu anlaşılmaktadır.

Yine Bakara sûresinde Allah'ın İsrâiloğullarından sağlam bir söz aldığı ve onlardan kendilerine verilen ilâhî emirleri sınıksız sarılmalarını ve bu öğretileri dikkatle dinleyip uygulamalarını talep ettiği vurgulanmaktadır. Ancak bu emre rağmen İsrâiloğullarının “*İşittik ve isyan ettik!*” şeklindeki yanıtı Kur'an'da doğrudan aktarılmakta ve bu tutumları açıkça eleştirilmektedir. Bu isyan inkâr olarak değerlendirilmektedir ve inkârın temel nedeni onların buzağıya duydukları bağlılıkla açıklanmaktadır.³ Anlatım akışında gerçek iman gerekliliklerine vurgu yapılırken Mûsâ'nın (a.s.) kavminin bu konudaki duyarsızlıklarının sürekliliği detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu duyarsızlık İsrâiloğullarının iman anlayışlarının bozulduğunu ve onların inançlarının Hz. Mûsâ'ya (a.s.) eziyet teşkil edecek şekilde sapkın bir hâle geldiğini göstermektedir.

İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışlarının Tûr aşamasında Mûsâ'ya (a.s.)

¹ es-Saf, 61/6-8.

² el-Bakara 2/55.

³ el-Bakara 2/93.

yönelttikleri gıda talepleri peygamberle olan ilişkilerinin niteliğini ve seviyesini ortaya koymaktadır. Kendilerine bahşedilen ilâhî nimetlere rağmen sürekli yeni taleplerde bulunmaları, Mûsâ'yı (a.s.) rahatsız eden ve sabrını zorlayan ısrarcı bir tutum olarak değerlendirilmektedir. Bakara sûresinde sıralanan bu taleplerin ilkinin “*Ey Mûsâ biz tek yemekle yetinemeyiz*” şeklindeki itiraz oluşturmaktadır. Bu talepler Mûsâ'ya (a.s.) eziyet eden bir tutum olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu tavır sürekli bir şekilde Mûsâ'yı rahatsız etmek ve onun sabrını taşırmaya yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır. İsrâiloğullarının bu tutumları onların diğer istikamet dışı davranışlarıyla bir bütün olarak ele alındığında sabır ve şükür eksikliklerinin vurgulandığı bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Kendilerine verilen nimetlere şükretmeyip sürekli itiraz etmeleri nedeniyle fakirlik, yokluk ve zillet ile cezalandırıldıkları ve nihayetinde Allah'ın gazabına uğradıkları beyan edilmektedir.¹

İsrâiloğullarının Mûsâ'ya (a.s.) ve Allah'ın emirlerine karşı gelmelerinin örneklerinden biri de Tûr Dağı'ndan çıktıktan sonra Kenan topraklarına giriş aşamasında savaştan ve mücadeleden kaçınmalarıdır. Mâide sûresinde, onların peygamberlerine eziyet eden, bunaltıcı ve usandırıcı davranışları kaydedilmiştir. İsrâiloğullarının Mûsâ'ya (a.s.) karşı sergiledikleri bu tutum, sorumluluktan kaçma eğilimlerini ve toplumsal sorumluluklara karşı duyarsızlıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İsrâiloğulları Mûsâ'ya (a.s.) hitaben söz konusu bölgeye asla girmeyeceklerini ifade ederek orada bulundukları sürece bu eylemi gerçekleştirmeyeceklerini belirtmektedirler. Bu tavır onların ilahi buyruklara ve toplumsal sorumluluklarına karşı kayıtsız kalmalarını yansıtmaktadır. Mûsâ (a.s.) ise bu yaklaşım karşısında yalnızca kendisinin ve kardeşinin sorumlu olduğunu söyleyerek çaresizliğini dile getirip Allah'tan bu sapkın topluluk ile aralarında hükmünü vermesi için dua etmiştir. Bu eziyet veren tutumun ilâhî hükmünün İsrâiloğullarının kırk yıl boyunca yeryüzünde şaşkın bir şekilde dolaşmaları şeklinde tezahür ettiğini görmekteyiz.²

Peygamberlerin, muhatap oldukları toplumlar ve kavimler tarafından zulme uğraması, hakaretlere ve aşağılayıcı davranışlara maruz kalmaları, Kur'an'da detaylı

¹ el-Bakara 2/61.

² el-Mâide 5/24-26.

bir şekilde ele alınan önemli temalardandır. Peygamber ilâhî öğretinin temelinde yer alırken Kur'an ise vahiy muhatabı topluluklar açısından ilâhî öğretinin temeli olan peygamberle iletişim adabı ve peygambere karşı davranış adabı oluşturmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda tespit edilen olumsuz davranış örnekleri tefsir âlimleri tarafından incelenip analiz edilmekte konuyla ilgili kayıtlar aktarılmakta ve bu doğrultuda kendi yorumlarını ortaya koymaktadırlar. Bu kapsamda Ahzâb sûresinde geçen -eziyet etme- kavramının izahı noktasında Taberî eziyet etme ifadesinin temelinde yaşanmış bir vakanın olduğunu söylemektedir. Buna göre Mûsâ (a.s.) Yahudilerin fiziksel olarak aynı ortamlarda vücut temizliği ve yıkanma davranışlarından farklı olarak bu durumlarda bireyselliği önemsemektedir. Onun bu tutumu İsrâiloğulları tarafından fiziksel kusurlara yorumlanmıştır.¹ Diğer taraftan Taberî onların Mûsâ'yı (a.s.) dağa çıktıkları bir sırada Hârûn'u (a.s.) öldürmekle suçladıklarına da işaret etmektedir.² Buna, Mûsâ'ya (a.s.) yönelik zina iftirası da eklenerek, bütün bu eylemler Mûsâ'nın (a.s.) kendisine yapılan eziyet ifadesinin içeriği olarak değerlendirilmektedir.³ Mâtürîdî Saf sûresi beşinci âyetinde Mûsâ'ya (a.s.) yapılan eziyeti İsrâiloğullarının bir çeşit yemeğe tahammül edemeyeceklerini ifade etmeleriyle açıklamaktadır.⁴ Râzî yapılan eziyetleri âyetler çerçevesinde toparlamıştır. Buna göre Yahudilerin Allah'ı açıkça görmeden imanı reddetmeleri Mûsâ'nın (a.s.) emri doğrultusunda hedef yerleşim bölgesinde bulunan düşmanlarla savaşmak yerine Mûsâ'ya (a.s.) “*Sen Rabbinle git savaş*” demelerini, çölde kendilerine verilen tek çeşit nimeti beğenmeyip farklı yiyecekler istemelerini peygamberlere eziyetin örnekleri olarak zikretmektedir.⁵ Tantâvî de Mûsâ'ya (a.s.) yapılan eziyet eylemlerine ondan kendilerine put yapma taleplerini de⁶ eklemektedir.⁷ Bu talep Yahudilerin tam anlamıyla saf bir tek tanrı inancına geçemediklerini pagan

¹ Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 20/332-334.

² Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 20/335; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/563; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 3/48; Ebu's Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 7/117.

³ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, 25/186; el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 4/239; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, 8/508.

⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 9/630.

⁵ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, 25/186.

⁶ el-A'râf 7/138.

⁷ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 11/251.

inançları ile Mûsâ'nın (a.s.) tek tanrı inancı arasında karışık bir inanç döneminde olduklarını göstermektedir.¹

Beyzâvî Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) “*Sen ve Rabbin gidin savaşın*” sözünü Allah ve Resulünü küçümseme hafife alma ve umursamama olarak yorumlamaktadır.² Merâğî ise bu sözü eziyetin ve edepten uzaklaşmanın nihai derecesi olarak tanımlamaktadır.³ Ebu Zehra da bu sözü ulûhiyet makamını hafife almak ve bu ilâhî otorite ile istihza etmek anlamına geldiğine dikkat çekmektedir.⁴ Zuhaylî ve Sâbûnî de “*Sen ve Rabbin gidin savaşın*” sözü aşırı derecede isyanı ve inkârı ifade ettiğini ayrıca Allah ve Resulünü küçük görmek anlamına geldiğine işaret ederek bunun edep dışı bir davranış olduğu görüşündedirler.⁵ İbn Âşûr farklı bir yaklaşımla “*Sen ve Rabbin gidin savaşın*” sözünü Mûsâ'yı (a.s.) hafife almak olarak değerlendiren görüşlerin isabetli olmadığını hafife almanın küfrü gerektireceğini hâlbuki onların Mûsâ'nın (a.s.) peygamberliği konusunda kuşku taşımadıklarını Mûsâ'nın (a.s.) da onları fâsıklar olarak nitelemesinin bunu gösterdiğini ifade etmektedir.⁶

Taberî ve İbn Cevzî Nisâ sûresi 156. âyetteki buhtân kavramına dair tahlillerinde Yahudilerin Îsâ'nın (a.s.) annesi Meryem'e zina iftirasında bulunduklarına işaret etmektedirler.⁷ Cezâirî de Yahudilerin Hz. Meryem'e yaptıkları namus iftirasını Îsâ'ya (a.s.) yönelik olarak sürdürerek onu sindirme ve itibarsızlaştırma uğraşına giriştiklerine dikkat çekmektedir.⁸ Ebû Zehra da Îsâ'ya (a.s.) yapılan eziyet eylemlerini sıralayarak Yahudilerin onu öldürme girişimlerini

¹ Emrah Dindi, “Tûr-i Sinâ Kıssasını İsrailoğullarının Teşbihî ve Tescimî Tanrı Tasavvuru Zemininde Okumak”, *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* III/2 (2019), 141; Bader (Eryiğit), *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın Putperestliğe Bakışı (Kutsal Kitaplar Açısından Bir Değerlendirme)*, 28.

² el-Beyzâvî, *Tefsirü'l-Beyzâvî*, 2/122.

³ el-Merâğî, *Tefsirü'l-Merâğî*, 6/93.

⁴ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4/2117.

⁵ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1/309; Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, 6/147.

⁶ İbni Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 6/166.

⁷ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, 9/367; el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 3/409; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 1/494.

⁸ el-Cezâirî, *Tefsirü'l-Cezâirî*, 1/571.

Romalılar nezdinde onun aleyhine teşebbüs ettikleri girişimleri uydurdukları yalanları, iftiraları ve çarmlıha germe uğraşlarını anlatmaktadır.¹

Yeni bir peygamberin gelişi mevcut dini düzenin ve otoritenin sarsılmasına neden olmaktadır. Bu da mevcut düzeni koruma refleksiyle hareket edenlerin eziyetine zemin hazırlamaktadır. Peygamberlere yönelik eziyetler tarih boyunca çeşitli nedenlere dayalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenler hem tarihsel hem de dini bağlama bağlı olarak farklılık göstermektedir. Alınan vahiylerin doğal bir sonucu olarak Peygamberler toplumların mevcut inanç sistemlerini veya geleneklerini sorgulayan ve değiştirmeye çalışan kişiler olarak ortaya çıkmakta mevcut sosyal veya politik otoritelerle çatışma durumuna girebilmektedirler. Bu durum mevcut düzenin yerel dinlerin kültürel normların sarsılmasına ve yönetimi elinde bulunduranların iktidarlarının tehlikeye girmesine yol açarak eziyetin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda gücü elinde bulunduranların peygamberlerin mesajlarını ve liderliklerini reddetme eğiliminde oldukları vahye dayanmayan dini sistemlerini ve otoritelerini korumak amacıyla peygamberlere eziyet ettikleri anlaşılmaktadır.²

Kur'an, peygamberlerin toplumları tarafından uğradıkları zulüm ve hakaretlere dair örnekleri ele alarak bu durumu detaylı bir şekilde beyan etmektedir. Kur'an'da yer verilen örneklerin özellikle İsrâiloğullarının Mûsâ (a.s.) ile ilişkileri ve iletişimleri alanından seçildiği görülmektedir. Peygamberlerle iletişimde, geçmiş toplulukların sergilediği olumsuz tutumların ve uygunsuz davranışların Kur'an'da İslâm toplumuna bütünlük sağlayacak bir biçimde sunulması önem arz etmektedir. Zira peygamberle kurulan ilişki kıyamete kadar sürecek ve sıradan beşerî münasebetlerin ötesinde bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda bireysel ve toplumsal düzeyde peygamberle kurulacak ilişkinin adabı ve iletişim kültürü açısından Kur'an'da yer alan tespitler ve değerlendirmeler insanlara belirli ölçütler sunarak bir model oluşturmaktadır.

¹ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 4/1950.

² Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 6/2878; el-Cezâirî, *Tefsîrû'l-Cezâirî*, 2/188.

4.5. PEYGAMBERLERİ ÖLDÜRMELERİ

Allah'ın, insanları ilâhî öğretiye yönlendirmesi ve hayatlarını kendilerinden beklenen istikamet üzere tanzim edebilmeleri için peygamberler göndermesi ilâhî adaletin bir gereği ve ilâhî nizâmın bir parçası olarak gerçekleşmiştir. Muhâtap toplulukların gönderilen peygamberler ile kurdukları iletişim ve geliştirdiği ilişkilerin Kur'an'da tasvir ve tahlile konu edilmesi bu ilişkilerin ilâhî tâkibe tâbi tutulduğunu kanıtlamaktadır. Bu bağlamda gönderilen peygamberlere karşı muhâtap toplumların tutum ve davranışlarına dair Kur'an'da yer alan ilâhî değerlendirmelerin takibi, Kur'an muhâtapları açısından son derece dikkate değer bir husus olarak öne çıkmaktadır.

İlâhî bir sistemi benimseyen toplumlar içinde peşi sıra gönderilen peygamberlere yönelik karşıt tutum takınarak muhalefet etme, karşı çıkma, reddetme, inkâr etme, inanmama gibi tavırlar bir davranış biçimi haline dönüştüğü gibi bazen bu tutumun peygamber öldürme eylemine dönüştüğü görülmektedir. Peygamberleri hedef alan cinayet eylemlerinin genellikle peşi sıra gönderilen peygamberlere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu eylemlerin faili olarak İsrâiloğullarının belirgin olarak öne çıktığı görülmektedir. Nihayet savaş hali hâricinde Hz. Muhammed'e (s.a.s) yönelik suikast girişimlerinin de yine Yahudi odaklarca planlandığı bilinmektedir. Nesiller boyu uzanan süreçlerin muhtelif dönemlerine taalluk eden bu davranış biçiminin tamamen İsrailoğullarıyla özdeşleştirilmesi dikkat çekmektedir.¹

4.5.1. Peygamber Katli

Kur'an peygamberlerin insanlığa ilettiği ilâhî mesajların önemini vurgularken bu peygamberlerin gönderilişine karşı sergilenen tutumları da kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Mûsâ'ya (a.s.) verilen ilâhî kitaba atıfla onunla Îsâ (a.s.) arasında peşi sıra gönderilen peygamberlerle ilgili İsrâiloğullarının tutum ve davranışları Bakara sûresinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede İsrailoğullarına uzun bir süre boyunca peygamberler gönderilmesi ve bu peygamberlerle ilişkilerindeki

¹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm li ibn ebi Hâtim*, thk. Esad Muhammed et-Tıyb (Suud: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1419), 2/620.

olumsuzlukların sürekliliği ön plandadır. Mûsâ'ya (a.s.) verilen kitap ve peygamberliği, ardından peşi sıra gönderilen peygamberlere yapılan atıflar, Meryem oğlu Îsâ'ya verilen mucizeler ve onun Ruhü'l-Kudüs ile desteklenmesi, ilâhî sistem içinde peygamberlik kurumunun bir bütün olarak aynı ilâhî görevi yerine getirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda İsrâiloğullarının peygamberlere ve onların ilettiği ilâhî emirlere karşı gösterdikleri tutum ve ayrımcılık da vurgulanmaktadır. Söz konusu âyetlerde İsrâiloğullarının gönderilen peygamberlerin bir kısmını yalanladığı bir kısmını ise öldürdüğü yer almaktadır. Yalanlama ve öldürme eylemleri o peygamberlerin getirdiği ilahi mesajın onların egolarına uymamasından kaynaklı bir büyüklük taslama eğilimine bağlandığı görülmektedir.¹

Tevrat'a inanma iddiasında bulunan Yahudilerin peygamber öldürme eylemleri, Bakara sûresinin doksan birinci âyetinde yer almaktadır. Bu âyetin İslâm'ın zuhuru sırasında Yahudi toplumuna inanma çağrısı yaptığı anlaşılmaktadır. Yahudilerin sadece Tevrat'a inanma yönündeki cevabi beyanlarına karşılık Kur'an'ın Tevrat'ı doğrulayıcı niteliği öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım onların Tevrat'a inanma iddialarına dair bir çürütme de içermektedir. Kur'an, Yahudilerin iman samimiyetini sorgularken, özellikle Tevrat'a olan bağlılıklarını eylemleri üzerinden değerlendirmektedir. Bu sorgulama, İslâm'ın zuhuruna kadar geçen süreçte birbiri peşi sıra gönderilen peygamberleri öldürme eylemlerine odaklanmaktadır. Önceki dönemlerde gerçekleşen cinayet eylemlerinin sonraki dönemlerde yaşayan toplumla bağlantısı kurulmaktadır. Böylece bu eylemlerin sadece bireysel suçlar olmadığı, toplumsal bir onay ve kabulle desteklendiği ortaya konmaktadır. Âyette Kur'an'a inanmak aynı zamanda Tevrat'a inanmanın samimiyet ölçütü olarak değerlendirilmektedir. Peygamber öldürme eylemleri, Tevrat'a inanma iddiasının samimiyet kriteri olarak öne çıkmaktadır. Bu tespitler Yahudilerin Tevrat inancına dair bir iman sorununu gündeme getirmektedir. Âyetin beyanı doğrudan İsrailoğullarına -siz- şeklinde bir muhâtaplık yüklemektedir. Bu muhâtaplık eylemin fiili gerçekleştiricileri ile sınırlı tutulmayıp Yahudilerin hepsine nispet üzere kullanılmaktadır. Cinayet eylemi birden fazla peygamberi hedef aldığından bu davranışın toplumsal kabul görmüş veya toplumsal itiraza mahal olmayan bir

¹ el-Bakara 2/87, 91.

alışkanlık ve kabul halini aldığını göstermektedir. Bu açıdan eylemin kavram olarak Yahudilere şumulü Mûsâ'dan (a.s.) Îsâ'ya (a.s.) atfı yapılan peygamber dizisi atfının içerdiği anlamı teyit etmektedir.

Benzer bir şekilde peygamber öldürme eyleminin inkâr eylemi ve adaleti emredenleri öldürme eylemiyle aynı sırada sayıldığı Âl-i İmrân sûresinde peygamber öldürme eyleminin haksız bir eylem olduğu öne çıkarılmaktadır.¹ Bu tespit bir peygamber öldürme diğeri adaleti emredenleri öldürme olmak üzere iki cinayet eylemi yan yana getirilerek bunlara inkâr eylemi ilave edildiği görülmektedir. Bu bakımdan inkâr eylemi de peygamber öldürme eylemi ile aynı seviyede değerlendirilmektedir.² Âyetin anlatım akışı sözü edilen üç eylemin belirli bir davranış biçimine sahip bir topluluğa atfını öne çıkarmaktadır. Allah'ın âyetlerini inkâr bu davranışın en basit ve başlangıç aşaması olup müteakiben haksız yere peygamber öldürme gerçekleşebilmektedir. Peygamber öldürme cüreti yanında onlara karşı adaleti savunan insanları öldürme potansiyeli kaçınılmaz olarak var olacağı görülmektedir. Dolayısıyla peygamberlere yönelik haksız cinayetlerin aslında inkâr eylemi temelinde şekillendiği anlaşılmaktadır. Peygamberleri öldürme eylemi adalet talep eden ve emreden insanların da öldürülmesine yol açmaktadır. Bu vahim eylemlerin failleri ise şiddetli bir azapla tehdit edilmektedir. Peygamber öldürme eyleminin ele alındığı anlatımlarda bu eylemin yakıcı bir azapla cezalandırıldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda yaptıkları haksız eylemlerin hem dünyevi hem de uhrevi sonuçlarının ağır olacağı vurgulanmakta ve ilahi adaletin kesinliği ortaya konulmaktadır. Mâide sûresinde, İsrailoğullarından sağlam söz alınması ve ahdin fiili hayatta gerçekleşmesini sağlamak için peşi sıra gönderilen peygamberlere atıfta bulunmaktadır.³ Atıf İsrâiloğullarının bazı peygamberleri yalanlama ve bazılarını öldürme eylemini gerçekleştirdiğine yapılan vurgu ile tamamlanmaktadır.

Alınan sağlam sözlere ve gönderilen peygamberlere rağmen bu peygamberlerin yalanlanma ve öldürülme gerekçesi, tebliğ ettikleri ilâhî hükümlerinin muhataplarının hoşuna gitmemesi olarak açıklanmaktadır.

¹ Âl-i İmrân 3/21.

² el-Beyzâvî, *Tefsirü'l-Beyzâvî*, 2/52.

³ el-Mâide 5/70.

İsrailoğullarından pekiştirilmiş ilâhî bir söz alındığına yapılan vurgu bu sözün taşıdığı anlamı ve onlar açısından gereken sorumluluğun ağırlığına işaret etmektedir. Bu ilâhî sözü müteakip peşi sıra gönderilen peygamberler ise ilâhî açıdan sağlanan imkânlar karşısında İsrâiloğullarının içine düştüğü zafiyetin sürekliliğini ortaya koymaktadır. Âyette onlara verilen imkânlar bilgi ve birikim ile İsrâiloğullarının peygamberleri yalanlama ve öldürme eylemlerinin gerçekleştiği şartlar detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Böylece onların duyarsızlığı ve eylemlerinin haksızlığı bu anlatım akışı içinde ortaya konulmaktadır. Sonraki âyetlerde verdikleri sözler ve kendilerine gönderilen peygamberler ile tebliğ edilen ilahi mesajlar karşısında sorumsuzca davrandıkları belirtilmektedir. Bu sorumsuzluk ve duyarsızlık âyette körlük ve sağırlık sembolleriyle ifade edilmektedir. Bununla birlikte önceki hatalarından pişmanlık duymalarına ve tövbelerinin kabul edilmesine rağmen zamanla benzer davranışları tekrarlamaları Allah'ın her şeyi bilen ve gören kudretiyle kayıt altına alınmaktadır. Allah'a kulluk etme ve Allah'a ortak koşmama çağrısına karşı duyarsız kalmanın cennetten mahrum kalma ve ebedi cehennem azabı ile sonuçlanacağı belirtilmektedir.¹ Bu durum ilahi bir müeyyide olarak ahirette karşılaşılacak nihai hüküm şeklinde dile getirilmektedir.

4.5.1.1. Hz. Hârûn'u Öldürme Girişimi

İsrâiloğullarının Allah tarafından gönderilen bir peygamberi öldürmeye varabilecek düzeyde bir potansiyele sahip olduklarına dair tespitlerden biri Mûsâ (a.s.) döneminde Hârûn'un (a.s.) değerlendirmeleriyle ortaya konulmaktadır. Bu durum A'râf sûresinde yer alan Kur'an beyanında açıkça ifade edilmektedir. Tûr Dağı'ndaki görev süresince Mûsâ (a.s.) İsrâiloğullarının sorumluluğunu kardeşi Hârûn'a (a.s.) devretmiş, ancak süreç sonunda Hârûn (a.s.) İsrâiloğullarının neredeyse kendisini öldürme niyetinde olduklarına dair Mûsâ'ya (a.s.) yadırgayıcı bir şikâyetle bulunmuştur. Hârûn'un (a.s.) onların bu tavrını kendisini zayıf görme algısına dayandırması ise son derece dikkat çekmektedir. Hârûn (a.s.) onları hasım olarak tanımlayıp zâlim bir topluluk olarak tarif etmektedir. Onların neredeyse kendisini öldüreceklerini ifade eden Hârûn (a.s.) toplumsal olarak onları ilgilendiren konularda

¹ el-Mâide 5/71.

belirleyici bir pozisyonda olmanın yol açtığı riskleri ortaya koymaktadır.¹ Peygamberlik görevinin toplumsal istikameti belirleme misyonunun, İsrâiloğulları içinde Allah'ın elçilerini karşı karşıya getirdiği risk ve tehlike bu bağlamda açıklığa kavuşmaktadır. Hârûn'un (a.s.) İsrâiloğullarının bu eğilim ve potansiyellerinin harekete geçme noktasına dair önemli bir tespitte bulunduğu görülmektedir. İsrâiloğullarının olası hareket yönelimlerini son derece isabetli bir şekilde ortaya koyan bu tespit, onların Hârûn'u zayıf görmeleri nedeniyle öldürme girişiminde bulunduklarına işaret etmektedir. Buna göre güç ve kuvvetin yanı sıra baskınlık ve bastırma gibi unsurlar, İsrâiloğulları açısından temel belirleyici etkenler olarak öne çıkmaktadır. Bu durum onların nazarında Allah'ın emrinin, Allah'ın elçisinin bahsedilen potansiyel karşısında geri planda kaldığını ortaya koymaktadır. Mûsâ'nın (a.s.) Tûr'a çıkış sürecinde Hârûn'a (a.s.) emanet edilen İsrâiloğullarının Hârûn'u öldürme girişimleri, ilâhî sistemin bir parçası olarak peygambere inanan bir toplumun, aynı sistemin peygamberini öldürme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

4.5.1.2. Hz. İsa'yı Öldürme Girişimi

Peygamber öldürmeye dair tespitlerden biri de İsrâiloğullarının İsa'yı (a.s.) öldürme girişimi ve onların İsa'yı (a.s.) öldürdüklerine dair itiraf ve iddialarından oluşmaktadır. Kur'an onların bu girişimlerine ve İsa'yı (a.s.) öldürmekle övündüklerine dair itiraflarını kayıt altına alıp tescillemektedir.² Onların İsa'yı (a.s.) öldürme iddiaları reddedilerek çürütülürken hakikat bilgisi açıklanarak onların peygamber öldürme girişimleri ve bu konudaki potansiyelleri ortaya konulmaktadır. Kur'an İsa'yı (a.s.) öldürdüklerini iddia edenlerin bu sebeple lânetlendiğini bildirmektedir. Ayrıca İsa'nın (a.s.) onların elinden kurtarılmasının ilâhî bir tasarruf ve müdahale olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Kur'an onların İsa'yı (a.s.) öldürme girişiminin var olduğunu ancak eylemin tamamlanmadığını açıkça belirtmektedir. Kur'an'da “onlara öldürdükleri İsa gibi gösterildi” ifadesi onların peygamberi öldürme eyleminin gerçekleştiğine dair tereddütlerinin bulunmadığını kanıtlamaktadır. Onlara göre Allah'ın elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürmüşlerdir. Bu

¹ el-A'râf 7/150.

² en-Nisâ 4/157.

durum onların peygamber öldürme potansiyelini kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bu anlatım İsa'nın (a.s.) peygamberliğine dair herhangi bir kuşkularının bulunmadığını da açıkça göstermektedir. Buna göre onlar peygamber olduğunu bildikleri halde bu eyleme girdikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bu anlatım akışı bu girişim ve eylemin yine ilâhî din mensubu bir toplumun içindeki bir kesim tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

İsrâiloğullarının peygamber öldürme potansiyelleri onların Meryem oğlu İsa'yı (a.s.) öldürme girişimlerinde görülmektedir. Cinayet girişimlerinin fiilen sonuçlandığını düşünen İsrâiloğullarının hadsizliği İsa'yı (a.s.) öldürdüklerini açıkça ilan edecek dereceye ulaştığı müşahade edilmektedir. Bu girişim ve söylemleri dolayısıyla ilâhî lânete uğramaları konusu Nisâ sûresinde açıklanmaktadır. İsa'ya (a.s.) yönelik linç ve cinayet girişimlerinin ilâhî takdir ile kesin olarak gerçekleşmediğine atıf yapılırken onların girişimleri ve öldürme kastları ise kesin olarak kanıtlanmış olmaktadır. İsrâiloğullarının ilâhî öğretiyi aykırı olup inkâra götüren tutum davranış ve söylemlerinin uhrevi olarak acı verici azap karşılığı bu anlatımın sonunda da tespit edilerek hükme bağlanmaktadır.

4.5.2. Peygamber Katli ve Katletme Teşebbüslerine Yaklaşımlar

İsrâiloğullarının peygamber öldürme eylemlerini tespit eden ve bunun tarihsel olarak sürekliliğini ortaya koyan âyetlerin izah ve tefsirinde âlimlerin ve tefsir yazarlarının yaklaşımlarını yorum ve analizlerini takip etmek önemlidir. Bu kapsamda genel olarak tefsir âlimlerinin İsrâiloğullarının peygamber yalanlama ve peygamber öldürme davranışının toplumsal bir biçim ve kabul halini aldığına ilişkin değerlendirmelerde bulunduğunu ifade edebiliriz. Aşağıda detaylandırılacağı üzere tefsir âlimleri İsrâiloğullarının kendi istek ve çıkarları doğrultusunda hareket etme alışkanlıklarına dikkat çekmektedirler. Ayrıca bu çıkarları desteklemeyen ilâhî emirler ve gönderilen peygamberlere karşı tavır ve eylem geliştirme eğilimlerine de vurgu yaptıkları görülmektedir.

Kur'an'da, ilâhî öğretiyi kabul etmeyen ve birbiri peşi sıra gönderilen peygamberleri yalanlayarak öldürmeye kalkışan topluluklar arasında, İsrâiloğullarının en belirgin şekilde vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca, İsrâiloğullarının, Hârûn (a.s.) ve Meryem oğlu İsa'ya (a.s.) yönelik öldürme girişimleri

de Kur'an'da tespit edilerek, bu eylemlerin kimler tarafından gerçekleştirildiği açıkça belirtilmektedir.¹

Râzî Yahudilerin peygamberleri kendi hırs ve istekleri doğrultusunda değerlendirdiklerini ve bu temelde bir ilişki kurduklarını kendi isteklerine uymayan peygamberleri öldürmekten çekinmediklerini vurgulamaktadır.² Bu içerik ve analizler açısından Neseî'nin Râzî'nin tespitleriyle uyumlu bir açıklama yaptığını söylemek mümkündür.³ Yahudilerin peygamberleri inkâr ve onları öldürme davranışlarını ele alan Tantâvî bunun Yahudiler açısından bir karakter ve bir davranış biçimi haline geldiğini belirtmektedir.⁴ Sa'dî bu davranışın Yahudi topluluklar arasında bir biçime ve karaktere dönüşümünü onların kendi beklenti ve isteklerini esas almalarından kaynaklandığına işaret etmektedir. Buna göre Yahudiler kendi istek ve arzularını esas alıp peygamberin taşıdığı mesajı bu esasa göre kıymetlendirdiklerinden uyumlu olmayan mesajlar açısından tartışma, inatlaşma, yalanlama, inkâr ve cinayet aşamalarına geçiş yaptıklarını söylemektedir.⁵

Mûsâ'dan (a.s.) Îsâ'ya (a.s.) kadar peşi sıra birçok peygamber gönderilmesine dikkat çeken Bakara 87. âyetin tefsirinde Beyzâvî'nin İsrâiloğullarının peygamber öldürme davranışı hakkında genel bir kanaat beyanında bulunduğu görülmektedir. Beyzâvî'ye göre İsrâiloğullarının Mûsâ (a.s.) dönemindeki peygamber öldürme potansiyelleri peşi sıra gönderilen peygamberlerle muhâtap nesiller nezdinde var olmaya devam etmektedir. Aynı davranışın Hz. Muhammed'in (s.a.s) çağdaşı Yahudilerde de potansiyel olarak yaşamaya devam ettiğine de atıf yapmaktadır.⁶ Neseî'ye göre peygamber yalanlama tutumu her iki dini topluluğun müşterek karakteri olarak tezahür ederken peygamber öldürme eylemi Yahudi topluluklarına

¹ Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed b. Abdullah el-Huseynî el-Îcî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Tefsîru'l-Îcî* (Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1424), 1/655; 1/427.

² er-Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, 3/596.

³ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/108.

⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/108; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 4/232; Zuhayli, *Tefsîrü'l-Münir*, 28/35.

⁵ Sa'dî, *Tefsîrü's-Sa'dî*, 239.

⁶ el-Beyzâvî, *Tefsîrü'l-Beyzâvî*, 1/93.

ait bir davranış biçimi olarak öne çıkmaktadır.¹ Peygamber öldürme eylemi açısından Yahudilerin tarihsel tutumunu değerlendiren Bursevî'ye göre bu eylemin çağdaşı olan toplum içinde ve sonraki dönemlerde tepkisel bir düşünce ve tutum yaratmaması eylemin onaylandığını göstermektedir. Bu bağlamda eyleme tepki göstermeyen ve onu onaylayan tüm Yahudilerin peygamber öldürme eylemini ortak bir şekilde onayladığı ve desteklediği sonucuna varılmaktadır.² Bakara 88. âyetin tefsiri noktasında ilâhî mesajın mahiyeti ve kapsamı açısından bir yaklaşım ortaya koyan İbn Acîbe İsrailoğullarına yönelik hitapların aynı şekilde Müslümanlar için geçerli olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre bu hitaplar insanların peygamberler ve vahiy ile olan ilişkilerini düzenleyici bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda insan istek ve arzularının esas alınmasının felaketle sonuçlanacağı Yahudi toplulukları örneği üzerinden somut bir şekilde ortaya konulmaktadır.³

Seyyid Kutup Yahudilerin kendi istek ve arzularındaki taassubu vurgulayıp gönderilen ilâhî kitapları yalnızca kendi tekel ve kontrolünde görme eğilimlerine dikkat çekerek Yahudilerin kendi çıkarlarını desteklemeyen ilâhî emir, kitap ve peygamberlere bağlılık göstermediklerini ifade etmektedir.⁴ Yahudilerin peygamber öldürme tutumlarına ilişkin ilâhî kanıtlar içeren Âl-i İmrân sûresinin 181-183. âyetlerinde Yahudilerin belirli şartlar sağlamadıkça hiçbir peygambere inanmama taassuplarını ilâhî emre nispet ettiklerine de işaret edilmektedir. Bu âyetle onların doğrulukları ve samimiyetlerinin düzeyi peygamber öldürme eylemleriyle karşılaştırılarak çürütülmektedir. Bu kapsamda Râzî'nin Yahudilerin hak olanı kabul etme konusundaki karakterlerini analiz ettiği görülmektedir. Râzî bu analizinde Yahudilerin karakterlerinde inat ve inkâr eğilimlerinin baskın olduğunu vurgulamaktadır.⁵ Neseî de benzer şekilde bu inat ve inkâr karakterinin kaynağına odaklanmıştır. Neseî Yahudilerin bakış açılarının ve davranış biçimlerinin hak ölçüsüyle değil çıkar ve beklentilerle şekillendiğini belirtmektedir. Bu bağlamda

¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/463.

² İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, 1/88; Bursevî, *Tefsiru ruhi'l-beyân*, 1/182.

³ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ruslân (Kahire: Doktor Hasan Abbas Zekî, 1999), 1/131.

⁴ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 1/91.

⁵ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 9/450.

Nesefî Yahudilerin peygamberlere ve onların taşıdığı mesaja karşı tutumlarının da bu esaslara göre şekillendiğini açıklamaktadır.¹ İbn Âşûr ise İsrâiloğulları tarafından öldürülen peygamberlerin isimlerini öne çıkarmaktadır. Zekeriya, Yahya, İşaya, Ermiya bu peygamberlerden bazılarıdır. Onun değerlendirmesine göre Yahudilerin peygamber cinayetleri beşerî hırs ve çıkarlardan başka hiçbir gerekçeye dayanmamaktadır.² Yahudilerin diğer kişi ve topluluklarla münasebetlerinin özüne yönelik bir analiz yapan İbn Hişâm bu yaklaşımında Yahudilerin kendi çıkarlarını esas aldığını bu çıkarlar açısından engel gördükleri her gelişme, kişi ve topluluğu düşman olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.³

Kur'an'da İsrâiloğullarının peygamberlere yönelik tutumları; yalanlama, inkâr, öldürme ve öldürmeye teşebbüs gibi eylemler çerçevesinde kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve bu davranışların tarihsel sürekliliğine dikkat çekilmektedir. Tefsir âlimleri, bu tutumların bireysel sapmalardan ziyade kolektif bir zihniyetin ve yerleşik bir karakter yapısının tezahürü olduğunu vurgulamaktadırlar. Yahudi topluluklarının peygamberleri kendi çıkar ve arzularına göre değerlendirdikleri ve bu doğrultuda hakikate karşı inatla direndikleri görülmektedir. İlâhî mesajı ve peygamberleri, kendi beklentileriyle uyumlu oldukları ölçüde kabul eden bu yaklaşımın, yalnızca geçmişe ait bir davranış biçimi değil, aynı zamanda insanlığın ilâhî hakikat karşısındaki tutumuna dair evrensel bir uyarı niteliği taşıdığı belirtilmektedir. Bu bağlamda tefsirler, söz konusu eylemleri yalnızca tarihsel bir bilgi olarak değil, aynı zamanda insanın kendi heva ve hevesine uyması durumunda nasıl bir ahlâkî sapma içine girebileceğini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İsrâiloğullarının peygamber katli ve bu eyleme yönelik teşebbüsleri, Kur'an vahyinde yalnızca bir eleştiri konusu değil, aynı zamanda ilâhî mesajın karşısında yer alan her türlü tutumun mahiyetine dair uyarıcı ve ibret verici bir örnek olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşım, vahyin çağlar üstü mesajının anlaşılması açısından önemli bir imkân teşkil etmektedir. Aynı zamanda vahyin muhatabı olan

¹ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/317.

² İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/186.

³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî Ebu Muhammed Cemâlüddîn el-Basrî el-Mısırî İbn-i Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Segâ vd. (Mısır: Mektebe Şirketi, 1955), 1/519.

her insan topluluğunun kendi tarihsel pratiğini bu bağlamda sorgulaması gerektiği yönünde ciddi bir sorumluluk da yüklemektedir. Böylece Kur'an'daki bu tür anlatımlar, yalnızca geçmişin eleştirisi değil, aynı zamanda bugünün ve geleceğin inşa sürecine yönelik ilkesel uyarılar olarak da değerlendirilmektedir.

4.6. PEYGAMBERLERDEN AŞIRI İSTEKLERDE BULUNMALARI

Kur'an'da Ehl-i kitabın kendilerine gönderilen peygamberlerle olan ilişkileri farklı yönleriyle ele alınmaktadır. Bu bağlamda söz konusu ilişkinin olumsuz yönlerine dikkat çekilmekte ve konunun bir bütünlük içinde değerlendirilmesi sağlanmaktadır. Ehl-i kitap topluluklarının peygamberlere yönelik tutumları incelendiğinde taleplerinin büyük ölçüde dini meselelere değil maddi ve beşerî istekler olduğu görülmektedir. Bu durum peygamberlerin çağrılarına verilen karşılığın dinî boyuttan ziyade dünyevi çıkarlar doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ehl-i kitap toplulukları tarafından peygamberlere yöneltilen talepler arasında Yahudilerin Mûsâ'dan (a.s.) Allah'ı doğrudan görme isteği, tapınma amacıyla bir put yapmasını talep etmeleri ve Mûsâ'nın (a.s.) Tûr'da bulunduğu süre zarfında yaptıkları puta tapmaya devam etme konusundaki ısrarları yer almaktadır. Çeşitli türde yiyeceklerin kendilerine verilmesini talep etmeleri maddi isteklerin örneklerindendir. Mısır'dan çıkış sürecinde yönlendirildikleri bölgeye girme aşamasında, Mûsâ'dan (a.s.) Rabbi ile beraber kendileri yerine savaşmasını istemeleri; Îsâ'nın (a.s.) havarilerinin gökten bir sofrayı indirilmesini talep etmeleri ve Hz. Muhammed'in (s.a.s) çağdaşı olan Ehl-i kitabın ondan gökten bir kitap indirmesini istemeleri dünyevi istekler içeren talepler arasında sayılmakta ve aynı anlayışın devamı olarak görülmektedir.

Kur'an'da Yahudilerin peygamberlerle olan ilişkilerini niteliksel olarak ele alan tasvirlerle yer verilmektedir. Bu tasvirler peygamberlerle kurulan iletişimin ve ilişkilerin seviyesini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Peygamberlerin Allah'ın elçileri olarak bu ilişkilerde bulunmaları Yahudilerin Allah tasavvurları ve Allah ile olan münasebetlerinin niteliğinin de tespit edilmesine imkân tanımaktadır. Kur'an'daki anlatımlar bu bağlamda onların toplumsal yaklaşımlarını yansıtan bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) yönelttikleri

talepler peygamber makamını, günlük ihtiyaçlarının karşılanması için bir araç olarak gördüklerine işaret eden güçlü bulgular içermektedir.

4.6.1. Tapınma İçin Put Talepleri

Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) yönelttikleri talepler arasında gündelik hayatla ilgili olanların yanı sıra inanç alanına dair talepler de bulunmaktadır. Bu taleplerden bazıları Mûsâ (a.s.) tarafından tebliğ edilen inanç sistemiyle tam anlamıyla çelişmektedir. Mısır'dan çıkış sürecinde, bazı toplulukların etkisiyle Yahudilerin tapınma amaçlı bir put edinme talepleri, bu tür taleplerin örneklerinden biri olarak beyan edilmektedir. Talep ettikleri putun imalatını Mûsâ'ya (a.s.) havale etmeleri onu (a.s.) bir lider ve rehber olarak kabul ederken aynı zamanda kendi isteklerinin onun onayıyla gerçekleştirilmesini istedikleri de anlaşılmaktadır. Mûsâ (a.s.) ise onların bu talebini ciddiyetsizlik olarak değerlendirerek onların cehalet ısrarına vurgu yapmaktadır.¹ Kur'an'ın konuya dair anlatımının, Allah'ın onlara bahsettiği nimetler bağlamında gerçekleştiği görülmektedir. Bu nimetler ise söz konusu taleple yakın bir zamana ilişkindir. Buna göre nimetlere muhâtap olanlar ile bu talebi ileri sürenler aynı topluluktur. Onların Mısır'da maruz kaldığı sıkıntılar kendilerinin Allah tarafından denizden geçirilmesi ile kurtarılması ile özetlenmektedir. Ancak onların bu süreçte ileri sürdükleri bu talep Mûsâ (a.s.) diliyle tam bir cehalet davranışı olarak tanımlanmaktadır. Bu cehaletin Mûsâ (a.s.) tarafından cahil bir topluma nispeti de davranışın bireyselliğinden öte toplumsal karakterine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Kur'an'ın tespiti değer bulduğu bu meselenin bir bütün olarak devam eden âyetlerle ele alınıp değerlendirildiği görülmektedir. Mûsâ (a.s.) kendisinin onlar için Allah'tan başka bir tapınma kaynağı aramasının akıl ile bağdaşmayacağına dair ikazıyla beraber Allah'ın onlara verdiği ayrıcalıklar fiilen verdiği lütuflar ve bağışların hatırlatması yapılmaktadır. Bu konuda Mûsâ'dan (a.s.) onay alamayan Yahudilerin onun Tûr dağına çıkışı sırasında bu taleplerini gerçekleştirdikleri

¹ “İsrailoğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine: Ey Musa! Onların tanrıları olduğu gibi, sen de bizim için bir tanrı yap! dediler. Musa: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz, dedi. Şüphesiz bunların içinde bulundukları (dîn) yıkılmıştır, yapmakta oldukları da bâtıldır. Musa dedi ki: Allah sizi âlemlere üstün kılmışken ben size Allah'tan başka bir tanrı mı arayayım? Hatırlayın ki, size işkencenin en kötüsünü yapan Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardır.” el-A‘râf 7/138-141.

görülmektedir. Hârûn'un (a.s.) onlara engel olma girişimlerinin ise sonuçsuz kaldığı bildirilmektedir. Onların devam eden puta tapınma eylemlerindeki ısrarlarını Mûsâ'nın (a.s.) dönüşü şartına bağlayıp, Hârûn'a (a.s.) Mûsâ'nın (a.s.) dönüşüne kadar bu tapınmadan vazgeçmeyeceklerini beyan ettikleri görülmektedir. Bu sürecin detayları ise Kur'an'da kayıt altına alınmaktadır.¹ Bu tapınma, Mûsâ'nın (a.s.) dönmesiyle birlikte onun öfkesine sebep olmuş, olayın detaylarını Hârûn'dan (a.s.) dinlemesi üzerine, Mûsâ (a.s.) putu yapan kişiyi sorgulamaya yönelmiştir. Hârûn'un (a.s.) onları bu ritüelden vazgeçirme çabaları ve Allah'ın emrine uymaya davet girişimleri, Yahudiler tarafından Mûsâ (a.s.) geri dönene kadar bu ritüeli asla bırakmayacaklarını söyleyerek reddedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Tevrat'ta Samirî ile beraber buzağıyı yapanlar arasında Hz. Hârûn'un isminin zikredilmesi ise Tevrat'ın tahrifinde yaşanan vahameti gözler önüne sermektedir.

Îlâhî sistem içindeki cahilce tutumlarının yanı sıra peygamberle iletişimlerdeki seviye sorununa yönelik Mûsâ'nın (a.s.) iyileştirme çabasından nasiplenmeyen Yahudi toplumunun tapacak put talebinden vazgeçmedikleri Mûsâ'nın (a.s.) Tûr dağında bulunduğu süreçte buzağı şeklinde edindikleri puta tapındıkları anlaşılmaktadır. Bu süreçte hem Mûsâ (a.s.) hem de Hârûn'a (a.s.) eziyetleri açıkça görülmektedir.

4.6.2. Allah'ı Görme Talepleri

Ehl-i kitabın peygamberlerden aşırı isteklerde bulunmaları Kur'an'da sıkça ele alınan bir konu olup bunlardan biri de peygamberlerinden Allah'ı görme talepleridir. Bu talep inanç anlayışındaki derin eksiklikleri ve peygamberlerle kurulan ilişkilerdeki tutarsızlıkları da ortaya koymaktadır. Kur'an, Ehl-i kitabın bu talebine yönelik eleştirilerini beyan ederek önemli mesajlar vermektedir.

Hz. Muhammed'e (s.a.s) muhâtap olan Ehl-i kitabın ondan gökten bir kitap indirmesini talep etmeleri Nisâ Sûresinde ele alınmaktadır.² Kur'an'da bu taleple

¹ Tâhâ 20/88-91.

² "Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Ve Musa'ya apaçık delil (ve yetki) verdik." en-Nisâ 4/153.

ilgili anlatım Hz. Muhammed'in (s.a.s) Ehl-i kitabın bu tür taleplerini yakışsız ve yersiz bulduğunu göstermektedir. Ancak Kur'an Ehl-i kitabın davranışlarındaki sorunların kökleşmiş bir üslup ve tutum sorunu olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda onların Mûsâ'dan (a.s.) Allah'ı açıktan görme talepleri de gündeme getirilmektedir. Allah'ı doğrudan görme talebi gökten kitap indirme talebiyle karşılaştırılarak suçun vahameti bakımından daha ağır bir davranış olarak tanımlanmakta ve zulüm olarak nitelenmektedir. Ehl-i kitabın zulüm olarak nitelenen bu davranışı ilâhî müeyyide olarak yıldırım çarpmasıyla tecziye edilmektedir. Çünkü insan kendi arzusu ve çabasıyla Allah'ı gözlemleyemez duyamaz veya Onunla iletişim kuramaz; bu tür bir iletişim yalnızca Allah'ın isteği ve iradesiyle mümkün olabilir.¹

Mûsâ'nın (a.s.) ilâhî tebliğ kapsamında muhâtap olduğu Yahudi toplumunun taleplerinin başında Allah'ı fiilen görme isteği yer almaktadır. Kur'an onların Mûsâ'ya (a.s.) inanmayı Allah'ı açıkça görme şartına bağladıklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu talep doğrudan Mûsâ'ya (a.s.) yöneltilmiştir. Yahudilerin bu tarihsel tutumu Allah'ı doğrudan görmedikçe ona inanmayacaklarını ifade ettikleri bir tutum olarak Kur'an'da yer almakta ve Kur'an'ın inişi sırasında bulunan çağdaş Yahudi muhâtaplarıyla birlikte değerlendirilmektedir. Bu durumun çağdaş Yahudilerin muhâtap kabul edilerek onlara aktarılması bu zihniyetin İslâm'a karşı duruşunu ve karakterinin sürekliliğini ortaya koymaktadır. Çağdaş Yahudi topluluğunun Hz. Muhammed'e (s.a.s) yönelik gökten kitap talepleri ile ilgili yapılan analizde bu talebin Kur'an'da Allah'ı doğrudan görmeyi şart koşma ile benzerlik gösterdiği tespit edilmektedir.² Bu talebin ilâhî yadırgamaya konu olan aşırı bir istek olarak değerlendirildiği Nisâ Sûresindeki anlatım bağlamında açıkça görülmektedir. Bu âyette onların Mûsâ'ya (a.s.) bize Allah'ı açıkça göster şeklindeki talebi ile karşılaştırma yapılarak bu durum ele alınmaktadır. Bu bağlamda inanma konusunu Allah'ı görme şartına dayandırmaları müfessirlerin değerlendirmelerinde kapsamlı

¹ Muhammed Tarakçı, "Yahudilikte Vahiy Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, (2012), 73.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürî el-Kurtubî İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîz*, thk. Ebu Abdullah Huseyn İbn Ukkâse - Muhammed İbn Mustafa el-Kenz (Mısır/Kahire: el-Fâruk el-Hadîse, 1423), 3/40.

bir şekilde ele alınmaktadır. Bu yorumlar bu tutumun teolojik ve tarihsel boyutlarını anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu konuda Yahudilerin genel karakteri kapsamında bir yaklaşım ortaya koyan Mâtürîdî onların peygamberlere yönelttikleri soruların öğrenme amacı taşımadığını asıl amaçlarının güçlük çıkartmak ve konuyu tıkanmaya sürüklemek olduğu yönünde bir açıklama yapmaktadır.¹ Mâtürîdî diğer taraftan Allah'a imanını onu görme şartına bağlamanın aslında bir lakaytlık ve istihza içerdiğine de işaret etmektedir.²

Râzî, Yahudilerin genel davranış biçimini esas alarak birçok mucizeye tanıklık etmelerine rağmen onların Mûsâ'ya (a.s.) karşı sürekli muhalefet ve baskı oluşturma çabalarının karakteristik bir tutum olduğunu ifade etmektedir. Yahudilerin ilâhî müeyyidelere bağlanan tutum ve davranışlarının tahkiyesinin, Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmeti için sakındırıcı ve ibret verici bir anlam taşıdığına dikkat çekmektedir.³ Ayrıca Yahudilerin peygamberlere sadakat ve samimiyetle teslim olmak yerine onlara muhalefet etme ve bunaltıcı talepler ileri sürme eğiliminin Hz. Muhammed'in (s.a.s) dönemindeki Yahudilerde de yerleşik bir tutum olarak devam ettiğini vurgulamaktadır.⁴ Özellikle Yahudilerin Allah'ı açıkça görme taleplerinin inanç esaslarıyla uyumsuz olduğunu ve ilâhî tebliğe iman eden Müslümanlar açısından bu tür taleplerin kabul edilemez olduğunu belirtmektedir.⁵

Nesefî Yahudilerin Allah'ı açıkça görme şartının aslında inat ve inkâr amacı taşıdığını ve bu tutumun hakka karşı bir direnç göstergesi olduğunu ifade etmektedir.⁶ Allah'a iman için Allah'ı görme şartını ileri süren Yahudilerin bu aşırılık içeren tutumunu onların genel tabiatları ve davranış biçimleri kapsamında değerlendiren Merâgî, konuyu Yahudilerin peygamberlerle geliştirdikleri ilişkinin seviyesi ve mahiyeti açısından ele almaktadır. Ona göre bu ilişki muhalefet, inat ve isyan üzere kurulmuş bulunmaktadır. Yahudilerin peygamberle iletişim düzeyinin alelade bir

¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 1/466.

² el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 6/593.

³ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/518.

⁴ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 11/256.

⁵ er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 25/186.

⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl*, 1/90.

iletişim seviyesinde olduğunu ve bunun peygamberle iletişim düzeyinden çok uzak olduğuna da vurgu yapmaktadır.¹ Onların Mûsâ'ya (a.s.) hitaben Allah'ı açıkça görme taleplerine Kur'an'da yer verilmesinin insanların peygamberlerle olan iletişim ve ilişkilerine dair bir düzenleme getirdiğini ifade etmektedir. Bu düzenleme peygamberin tebliğ ettiği konuların Allah tarafından belirlenen sınırlarla çevrili olduğunu ve başka arayışlara girilmemesi gerektiğini ortaya koyan bir çerçeve sunmaktadır.²

Bursevî Yahudilerin Allah'a inanmayı O'nu görme şartına bağlamalarının aslında peygambere iman ve itaati bir koşula dayandırarak pazarlık konusu yapmaya çalıştıklarını ifade etmektedir.³ Bu bağlamda Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) yönelik imanı şarta bağlama tutumunu ele alan Zuhaylî bu davranışın onların peygambere karşı inat ve isyan tutumunun bir yansıması olduğunu belirtmektedir.⁴ Seyyid Kutub ise psikolojik bir tahlil yaparak Yahudilerin muamelelerinde yalnızca duyu organlarının algıladıklarına inandıklarını ifade etmekte bunun yanı sıra tartışma ve mızıkçılığı sürekli olarak sürdürdüklerini ve yalnızca azap veya musibetlerle karşılaştıklarında gerçeğe boyun eğdiklerini vurgulamaktadır.⁵ Bu bağlamda İbn Âşûr da Yahudilerin Allah'ı gözleri ile görmek istemeleri vahye ve peygambere karşı kibir, kendilerine verilen nimetler ve gördükleri mucizelere kayıtsız, ilgisiz ve aldırılmaz olduklarına işaret ediyor diyerek bu katı tabiata dikkat çekmektedir.⁶ Bunun yanı sıra Yahudilerin peygamberlerle iletişim üslubundaki sorunlu biçimi ele alan Tantâvî, onların “*Ya Mûsâ*” şeklindeki hitaplarının olması gereken saygı ve itibar tavrından uzak olduğunu belirtmektedir. Tantâvî diğer taraftan onların Allah'ı görme ısrarlarını Mûsâ'ya (a.s.) karşı isyan ve başkaldırı delili olarak değerlendirmektedir.⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Yahudilerin kendilerini Mûsâ'ya (a.s.) denk gördüklerini

¹ el-Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, 1/121.

² el-Merâğî, *Tefsîrû'l-Merâğî*, 1/189.

³ Bursevi, *Tefsîru ruhi'l-beyân*, 1/139.

⁴ Zuhaylî, *Tefsîrû'l-Münir*, 1/166.

⁵ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, 1/72.

⁶ İbni Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/506.

⁷ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 1/137.

onunla münasebetteki hitap ve tavırlarının bundan kaynaklandığını ifade etmektedir.¹ Âlûsî, Yahudilerin peygamberle iletişim üslubundaki sorunları, Kur'an'da yer alan biçimiyle ele alarak, Müslümanlara peygamberle olan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair bir çerçeve sunduğunu ifade etmektedir.²

Yahudilerin Allah'ı görme talepleri, inanç anlayışlarındaki eksiklikleri ve peygamberlere karşı tutumlarını gözler önüne sermektedir. Kur'an'da bu tür taleplerin eleştirilmesi yalnızca belirli bir tarihsel bağlamla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda Ehl-i kitabın genel tutumlarına dair kapsamlı bir değerlendirme içermektedir. Müfessirler Yahudi topluluklarının ilâhî vahye karşı gösterdikleri tereddütlü ve itiraz eden yaklaşımı vurgulayarak, bu tutumun inanç esaslarıyla olan çelişkisini ortaya koymaktadır. Allah'ı görme şartının öne sürülmesi, vahyin doğasına aykırı bir talep olarak değerlendirilmekte olup, bu tutumun ilâhî hakikati kavrama konusundaki eksikliklerden kaynaklandığı görülmektedir.

4.6.3. Yemek Çeşidinin Artırılması Talepleri

Kur'an'da, Yahudilere yönelik ilâhî lütuflar zikredilirken, aynı zamanda bu nimetlere karşı sergiledikleri uygun olmayan tutum ve davranışlara da dikkat çekilmektedir. Kendilerine gölge yapan bulutlardan başka beslenme ihtiyaçları açısından kudret helvası ve bıldırcın eti indirilmesi hususu da Kur'an'da kayda değer görülen aktarımlardandır.³ Onlara tahsis edilen bu ilâhî lütuflara Bakara Sûresinde de yer verilmektedir.⁴ Bu anlatım akışında onların besin kaynağı olarak tek bir yemek hakkındaki yadırgayıcı tutumlarının yine Mûsâ'ya (a.s.) ve dolayısıyla Allah'a yöneltildiğine şahit olunmaktadır. Bu tutumların Tih çölünde sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan gibi ürün talepleriyle daha da ileriye gittiği görülmektedir. Yahudiler bu isteklerini doğrudan Mûsâ'ya (a.s.) ileterek karşılanmasını talep etmişlerdir.

¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 302.

² Âlûsî, *Tefsîrü'l-Âlûsî*, 3/181.

³ el-Araf, 7/160.

⁴ el-Bakara 2/57.

Allah'ın Mûsâ'nın (a.s.) kavmine yönelik lütufları ve bu lütuflara karşılık kavminin sergilediği fesat içerikli eylemler Kur'an'da detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.¹ Bu anlatımın Allah'ın onlara “*yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın*” emriyle sona ermesi Yahudilerin bu tutumlarının yeni bir anlatı çerçevesiyle ele alındığına işaret etmektedir. Bu bağlamda Yahudilerin fitne ve fesada meyilli bir davranış biçimi olarak kendilerine sunulan tek yemeği kabul etmeyip buna itiraz etmeleri öne çıkmaktadır. Nitekim onlar bu itirazlarıyla birlikte çeşitli gıdaları talep ederek isteklerini bir liste halinde dile getirmişlerdir. Yahudiler bu taleplerini Mûsâ'ya (a.s.) ileterek kendisinden Allah'a dua edip isteklerini yerine getirmesini talep etmişlerdir. Ancak bu taleplerin uygunsuzluğu ve ölçüsüzlüğü Mûsâ'nın (a.s.) bu isteği “iyiyi kötü ile değiştirme” olarak nitelendirmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim bu taleplerinin peşine düşen Yahudilerin fakirlik ve yoksulluğa mahkûm edildikleri, zillet içinde kalarak Allah'ın gazabına uğradıkları Kur'an'da açıkça ifade edilmektedir.²

Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) hitap ederek tek çeşit yemeği beğenmemeleri ve çeşitli besin kaynakları taleplerini Mûsâ (a.s.) aracılığıyla Allah'a iletmeleri müfessirler tarafından farklı açılardan ele alınmaktadır. Sa'dî bu durumu Yahudilerin sabır ve tahammül konusundaki zayıflıklarının bir kanıtı olarak değerlendirirken, Allah'ın kendilerine lütfettiği yemeği beğenmemelerini, onların Allah'ın emirlerine ve nimetlerine yönelik küçümseyici ve kayıtsız tabiatlarıyla ilişkilendirmektedir.³ Şa'râvî ise Yahudilerin bu şükürsüz karakterini onların muhalif, inatçı ve ısrarcı tutumlarıyla irtibatlandırarak analiz etmektedir.⁴ Tantâvî de Yahudilerin bu taleplerini onların Allah ve peygamberle olan iletişim biçimleri açısından değerlendirerek ahlaki bir yorum yapmaktadır.⁵ Ebû Zehra ise bu âyetteki taleplerden hareketle Yahudilerin pragmatik yapılarını ve beşeri hırslarını incelemektedir. Mûsâ'dan (a.s.) beslenme ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli yemek türleri talebinde bulunmalarını

¹ es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/84.

² Bakara 2/60-61.

³ Sa'dî, *Tefsîrü's-Sa'dî*, 53.

⁴ eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, 1/363.

⁵ Tantâvî, *et-Tefsîru'l-Vasîd*, 1/148.

ise iman ve manevi olgunlukla bağdaşmayan tamamen pragmatik ve dünyevi hırsla dayalı istekler olarak açıklamaktadır.¹

Yahudilerin kendilerine bahşedilen ilâhî nimetlere yönelik memnuniyetsizlikleri ve bunun sonucu olarak sergiledikleri talepler, Kur'an'da hem tarihsel bir olay olarak hem de ahlaki bir uyarı çerçevesinde detaylandırılmaktadır. Bu bağlamda, yiyecek çeşitliliği talebi üzerinden şekillenen söylem, sadece maddi isteklerin bir yansıması olmakla kalmayıp aynı zamanda şükürsüzlük, itaatsizlik ve dünyevîleşme gibi tutumların da bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Kur'an'ın bu anlatımı, sadece geçmiş bir topluluğun tutumunu aktarmaktan ibaret olmayıp aynı zamanda ilâhî nimetlere karşı takınılması gereken tavır konusunda evrensel ilkeler sunmaktadır. Dolayısıyla bu kıssa, Yahudilerin tutumları üzerinden ilâhî nimetlerin değerini bilme, şükretme ve teslimiyetin gerekliliği gibi temel ilkeleri ön plana çıkarmaktadır.

4.6.4. Kendileri Adına Allah ve Peygamberin Savaşması Talepleri

Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) yönelttikleri yersiz taleplerden biri Mısır'dan çıkış sonrası Kenân topraklarına dönüş sürecinde karşılaştıkları güçlü bir topluluğu aşma isteği ve bu süreçte ortaya çıkan olası çatışma riskidir. Bu aşamada çatışma riskini göze alamayan Yahudilerin Mûsâ'dan (a.s.) bu zorluğun üstesinden gelmesini talep etmeleri onların itaatten uzak ve kararsız bir iman yapısına sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca bu durum Yahudilerin peygamberleriyle ve Allah ile olan ilişkilerindeki seviyeyi de gözler önüne sermektedir.

Söz konusu topraklarda bulunan güçlü bir toplulukla yaşanacak çatışma riskine karşı Yahudilerin tehlikeyi göze almaktan kaçındıkları anlaşılmaktadır. Kaçınılmaz çatışma ve savaş durumunda canlarının kesin olarak tehlikeye girmesi ihtimali karşısında Yahudilerin bu durumu Mûsâ'ya (a.s.) ve onun rabbine havale etmeleri onların davranış biçimlerinin bir tezahürü olarak kayda geçmektedir. Kendi can güvenliklerini riske atmaksızın bölgedeki güçlü topluluğun söz konusu bölgeden çıkarılması işini Mûsâ'ya (a.s.) ve onun rabbine yüklemek Yahudiler açısından en kolay çıkış yolu olarak görülmektedir. Yahudiler bu süreçte bulundukları yerden

¹ Ebu Zehra, *Zehretü't-Tefâsîr*, 1/248.

ayrılmayacaklarını açıkça dile getirmişlerdir.¹ Onların akıl sınırlarını zorlayan bu talep ve tutumları karşısında Mûsâ'nın (a.s.) konuyu Allah'a arz ve havale etmesi Yahudilerin ona karşı tutum ve davranışlarının ulaştığı son noktayı göstermektedir. Allah'ın Mûsâ'nın (a.s.) çağrısına verdiği cevap onları yoldan çıkan bir topluluk olarak nitelendirmektedir. Buna karşılık, ilahî bir ceza olarak kırk yıl boyunca amaçsızca dolaşmaya mahkûm edildikleri ve kendilerine vaat edilen topraklara girmelerinin yasaklandığı beyan edilmektedir. Mûsâ'nın (a.s.) onlar için üzülmemesi yönündeki vahiy önceki umursamaz ve kayıtsız tutumlarının değerlendirilmesi açısından ayırt edici bir ilâhî bildirim olarak yorumlanabilir.²

Yahudilerin Mısır dönüşü sonrası yurt tutulacak bölgede yerleşik güçlerle mücadele etme konusunda geri durmaları ve Mûsâ'nın (a.s.) bu güçlerle savaşmak için Rabbine başvurması yönündeki söylemleri, Kur'an'da dikkat çekici bir şekilde yer almaktadır. Müfessirlerin bu konu ile ilgili yorumları kapsamında Cezâirî, bu toplumun gevşeklik ve korkaklık karakterine vurgu yaparak isyan ve başkaldırı boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte Cezâirî bu zıtlıklar içeren karakter yapısını bir etik sorun olarak değerlendirmektedir.³ Öte yandan Beyzâvî onların bu tutumunu Allah'ın emrini önemsememe ve peygamberi küçümseme olarak özetlemektedir.⁴ Bu bağlamda Sa'dî kritik süreçlerin insanoğlunun gerçek karakterinin tezahürüne hizmet ettiğini belirterek söz konusu tutumu etik bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır.⁵ Ayrıca Merâgî Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) karşı tutumlarını peygambere eziyet çerçevesinde ele alırken⁶ Sâbûnî de bu süreçle ilgili riskten kaçınma ve bu durumu Mûsâ'ya (a.s.) havale etme girişimlerini, Allah'ın emrini önemsememe ve peygamberi küçümseme açısından ahlaki bir sorun olarak değerlendirmektedir.⁷

¹ el-Mâide 5/24.

² el-Mâide 5/26.

³ el-Cezâirî, *Tefsîrû'l-Cezâirî*, 1/618.

⁴ el-Beyzâvî, *Tefsîrû'l-Beyzâvî*, 2/122.

⁵ Sa'dî, *Tefsîrû's-Sa'dî*, 228.

⁶ el-Merâgî, *Tefsîrû'l-Merâgî*, 28/83.

⁷ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/309-310.

Yahudilerin Mûsâ'ya (a.s.) yönelttikleri talepler, onların sorumluluk almaktan kaçındıklarını ve karşılaştıkları zorlukları peygamberleri aracılığıyla çözmeye eğiliminde olduklarını göstermektedir. Kur'an'da yer alan bu olay onların ilahî emirler karşısındaki tutumlarını yansıtmakta ve imanî kararlılıklarıyla ilgili bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda onların savaş sorumluluğunu üstlenmek istememeleri ve bu yükümlülüğü Mûsâ'ya (a.s.) havale etmeleri, peygamberleriyle olan ilişkilerinde itaat bilincinden uzak bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Neticede, ilahî müeyyide olarak kırk yıl süresince çölde başıboş dolaşmaları onların bu tutumlarının bir sonucu olarak aktarılmaktadır. Bu durum Ehl-i kitabın peygamberlerden aşırı talepleri bağlamında peygamberlerine yaklaşım biçimlerinin ve ilahî buyruğa karşı sergiledikleri tutumun toplumsal ve inançsal boyutunu gözler önüne sermektedir.

4.6.5. Gökten Sofra İndirilmesi Talepleri

Beslenme ihtiyaçlarının peygambere ve Allah'a havale edilmesi bağlamında Îsâ'nın (a.s.) havarilerinin İsrâiloğullarının Mûsâ'ya (a.s.) yönelttiği talebe benzer bir istekte bulunduğu görülmektedir. Kur'an anlatımında havariler arasında Îsâ'dan (a.s.) Allah'ın gökten bir sofrayı indirmesini talep edenler bulunmaktadır. Bu talep karşısında Îsâ (a.s.) onlara eğer gerçekten iman etmiş kimseler iseler, Allah'tan korkmaları gerektiğini ve böyle bir istekte bulunmamaları gerektiğini ifade ederek onları uyarmaktadır. Buna rağmen havarilerin ısrarcı tutum sergilemesi aynı milletin önceki dönemlerdeki davranış biçimiyle benzerlik taşımaktadır. Îsâ'nın (a.s.) Allah'a gökten bir sofrayı indirilmesi için dua etmesi ve Allah'ın bu talebi inkâr edenlerin ağır bir şekilde cezalandırılacağına dair bir uyarıyla kabul etmesi dikkate değer bir husus oluşturmaktadır.¹

Mâturidî, havarilerin Îsâ'ya (a.s.) yönelttikleri Allah'ın gökten sofrayı indirmesi talebini iman ile talep arasındaki denge ve üslup perspektifinden ele almaktadır.² Mâverdî ise peygamberlere iletilen taleplerin, talep edenler açısından üslup ve içerik bakımından belirli bir çerçevede kalmasının zorunlu olduğunu vurgulamakta ve

¹ el-Mâide 5/112-114.

² el-Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 3/649-650.

bu çerçevede söz konusu taleplerin iman ve sadakat ilişkileri açısından değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre nezaket sınırlarını zorlayıcı nitelikteki bu aşırı talepler peygamberi bunaltma ve vahyin hayata geçme sürecini tıkama girişimleri olarak nitelendirilmektedir.¹ Diğer taraftan Râzî Yahudilerin dile getirdiği talepleri mucizeleri kontrol etme girişimi ve sosyal hayatın akış süreçlerinde belirleyici olma niyeti açısından değerlendirerek bu eylemleri, dini hüküm açısından büyük bir suç olarak nitelendirmektedir.²

Kur'an'da peygamberlere karşı sergilenen olumsuz tutum ve davranış biçimlerinin büyük bir kısmının Yahudi toplumu ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Yahudi toplumunun, çağdaş peygamberlerine aşırı taleplerle yaklaşarak baskı kurmaya ve kendi tasarruf alanlarını genişletmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Ehl-i kitabın peygamberlere yönelttiği aşırı talepler, onların imanlarındaki zayıflığı ve Allah'a olan güven eksikliklerini gözler önüne sermektedir. Yahudilerin Mûsâ'dan (a.s.) talep ettikleri şeyler ile İsâ'nın (a.s.) havarilerinin gökten sofrâ istemeleri, Allah'a olan teslimiyetle bağdaşmayan yaklaşımlardır. Bu taleplerin, yalnızca maddi ihtiyaçların ötesinde, iman ve Allah'a teslimiyetin sınırlarını zorlayan bir karakter taşıdığı görülmektedir. Ayrıca, Allah'tan ve peygamberden talep edilen şeylerin onları imtihan etme amacı gütmeyen istenmemesi gerektiği, "gökten bir sofrâ" talebinden anlaşılmaktadır.

¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/83.

² er-Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 12/462.

SONUC

İnsanlık başlangıçta tek bir ümmet olarak varlık göstermiş; ancak zamanla bireyler ve topluluklar arasında görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, ilahi öğretilerden sapma gösteren topluluklar oluşmuştur. Bunun üzerine Allah, insanları doğru yola yönlendirmek amacıyla peygamberler ve ilahi kitaplar göndermiştir. Kur'an önceki ilahi kitapları onaylayan ve tahrif edilmiş unsurları düzeltici bir rehber olarak indirilen son ilahi kitaptır. Kur'an'ın Ehl-i kitabın tutum ve davranışlarına yönelik eleştirileri, tahrif edilmiş inançların düzeltilmesi ve insanları hakikate yönlendirme açısından büyük önem taşımaktadır.

Kur'an'da Hristiyanlar tarafından İsa'ya (a.s.) ulûhiyet atfedilmesi, insanoğlu tarafından üretilen ve inanç ilkesine dönüştürülen bir sapma olarak değerlendirilmekte ve bu iddia hakikate aykırılığı gerekçesiyle reddedilmektedir. İsa'nın (a.s.) beşerî niteliği vurgulanmakta ve Allah dışındaki varlıklara aşırı bağlılığın, benzer hatalara yol açma riskini artırdığı belirtilmektedir. Ayrıca "Allah'ın için üçüncüsü" olduğu inancı, Kur'an'ın eleştirel bakış açısı çerçevesinde, Allah'ın mutlak vahdaniyeti temelinde reddedilmekte ve bu tür söylemlerin Tevhit temelli inanç sistemine zarar verdiğine dikkat çekilmektedir. İnsanoğlunun Allah hakkında uydurduğu çocuk isnadı gibi iddiaların, geçersiz ve batıl olduğu ortaya konulmaktadır. Yahudilerin, Üzeyir'e (a.s.) oğulluk, Hristiyanların İsa'ya (a.s.) yönelik ilahlık ve oğulluk isnatları, ilâhî öğretinin dışında üretilen geçersiz iddialar olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda beşerin ilâhî öğretiye dayanmayan tanımlamalarla Allah hakkında hüküm vermesinin yersizliği vurgulanmaktadır. Yahudi çevrelerinin Allah'a fakirlik ve cimrilik isnatları, doğru bir Allah inancı sunularak reddedilmekte ve bu tür söylemlerin değersizliği, cezai karşılıklarıyla birlikte açıklanmaktadır. Kur'an'da meleklerle ilgili bilgiler ilâhî öğreti çerçevesinde sunulmakta ve beşer tarafından üretilen iddialar reddedilmektedir. Meleklerin mahiyeti hakkında bilgi edinmenin yalnızca ilâhî vahiyle mümkün olduğuna, bu konu hakkında başka bir bilgi kaynağı bulunmadığına dikkat çekilmektedir. Özellikle meleklerin ilâh edinilmesi, Allah'ın melekleri evlat edinmesi, meleklerin Allah'ın kızları olarak tanımlanması ya da dişil varlıklar olarak tasvir edilmesi gibi beşerî yaklaşımlar, Kur'an'da bilgisizlik ve yalan olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Cebrâil, Mikail gibi meleklerle karşı düşmanlık, doğrudan Allah'a karşı bir düşmanlık olarak değerlendirilerek Allah'a karşı inkâr ve

küfür olarak kabul edilmektedir. Allah ile cinler arasında nesep ilişkisi kurulması gibi iddialar da meleklerin dışıl varlıklar olduğu inancı ile benzerlik göstermekte ve Kur'an'da bu tür inançlar geçersiz ve bilgisizce yapılan uydurmalar olarak eleştirilmektedir. İlâhî vahyin dışına çıkılarak üretilen bu tür inançlar, İslâm inanç ilkelerine aykırı olarak kabul edilmektedir.

Kur'an'da, Yahudilerin *“bize indirilen Tevrat'tan başkasına inanmayız”* şeklindeki tutumu eleştirilerek, onların Tevrat'a olan bağlılık iddiaları sorgulanmakta ve aynı ilahi kaynaktan gelen Kur'an'ı reddetmelerinin inançlarının temel esaslarıyla çeliştiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın eleştirel yaklaşımı, Yahudilerin ilahi kitaplar arasında benimsedikleri ayrımcı tutumları ortaya koymakta ve bu tutumların Tevrat'taki inanç esaslarıyla çeliştiğini göstermektedir. Bununla beraber, Yahudilerin sadece inançta değil, pratikte de derin bir çelişki içerisinde olduklarını da vurgulamaktadır. Ehl-i kitabın ilâhî bilgiyi kasıtlı olarak gizlemesi, Kur'an'da ciddi bir sorun olarak ele alınmaktadır. Nitekim Yahudi din bilginlerinin, hakikati saklayarak Tevrat'ın bazı hükümlerini bilmiyormuş gibi tavrı sergilemeleri eleştirilmekte; bu durum, vahyin eksik ya da çarpıtılmış bir biçimde aktarılmasına yol açtığına işaret edilmektedir. Yahudilerin kutsal kitabın bir kısmına inanıp diğer kısmını inkâr etmeleri de Kur'an'da tenkit konusu olarak zikredilirken, Tevrat'a şeklen büyük bir kutsiyet atfettikleri hâlde onun esaslarına karşı duyarsız kalmaları, önemli bir çelişki olarak gündem edilmektedir. Beşerî arzuları ilahi iradeye tercih etmeleri ve Allah'ın emirlerini hiçe saymaları da eleştirilmektedir. Bu çerçevede, Kur'an'da ilâhî kitapların yalnızca ezberlenmesi ya da sadece teorik kabulün yeterli olmadığı, esas değer bu metinlerin inanç bütünlüğü ile uygulanmasında yattığı vurgulanmaktadır.

Peygamberlerin Ehl-i kitap tarafından ilah veya Allah'ın oğlu olarak nitelendirilmesi ve kendilerine aşırı sevgi ile kutsiyet atfedilmesi, ilâhî vahyin öngördüğü inanç sistemi ile temelden çelişmektedir. Kutsiyet atfından farklı olarak Yahudilerin peygamberlerini bir model veya örnek olarak görmemeleri, aynı zamanda peygamberlere karşı umursamaz, itirazcı ve münakaşacı bir tavrı sergilemeleri onları yalanlamaları Kur'an'da inanç ve iman samimiyeti açısından eleştirilmektedir. Ayrıca, İsrâiloğullarının yükümlülüklerini peygamberlerine ve Allah'a havale etmeleri, ilâhî emirleri küçümseyici bir tutum olarak

değerlendirilmektedir. Bununla birlikte ilâhî emirler karşısında kendilerine tercih hakkı tanımaları ve peygamberlerin tebliğlerini tartışmaya açmaları, Kur'an'da inanç ve peygamberlik makamına yönelik ciddi bir saygısızlık olarak ele alınmaktadır. Yahudilerin peygamberlere karşı sergiledikleri eziyet içerikli eylemler, Kur'an'da açık bir şekilde eleştirilirken peygamber öldürme eylemleri ise inkâr ile aynı seviyede değerlendirilmektedir. Ayrıca, Yahudilerin peygamberlerden aşırı isteklerde bulunmaları ve bu bağlamda peygamberler üzerinde baskı kurma eğilimleri, ilâhî sistemi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme çabası olarak görülmektedir. Kur'an'da bu tutum, ilâhî sistemin yüklediği sorumluluklardan kaçma çabası olarak görülmekte ve eleştirilmektedir.

Kur'an, Ehl-i kitabın dini uygulamalarına dair eleştirileriyle, insanlığın tarih boyunca ilahi vahiyden uzaklaşması sonucu meydana gelen bozulmaları açıkça ortaya koymaktadır. Allah, insanları sapmalardan korumak ve doğru yola yönlendirmek için peygamberler aracılığıyla vahyini göndermiştir. Kur'an, bu vahyin son halkası olarak, önceki kitapların bozulmamış yönlerini pekiştiren ve tahrif edilmiş unsurları düzelten nihai rehberdir. Bu bağlamda Yahudilik ve Hristiyanlıkta Allah'a yönelik yapılan yanlış isnatlar ve peygamberlerle meleklerle aşırı anlamlar yüklenmesi, ilahi mesajın özünden bir sapma olarak değerlendirilmektedir. Bu eleştiriler ilahi vahyin doğru anlaşılması ve uygulanmasında önemli bir rehber işlevi görmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkâdir Râzi, Zeynu'd-Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekir b. el-Hanefi. *Muhtâru's-Sihah*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut-Sayda: Mektebetü'l-Asriyye-ed-Dâru'n-Nemuzeciyye, 1999.
- Abdurrezzâk, Hemâm b. Nâfi el-Himyerî el-Yemânî es-Senânî. *Tefsîru Abdurrezzâk*. thk. Muhammed Abduh Mahmud. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- Adam, Baki. "Müslümanların Yahudilere Yönelttiği Teolojik Eleştiriler". *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 103-118.
- Adam, Baki. "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXVI* (1997), 359-404.
- Adam, Baki. "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 147-173.
- Adıbelli, Ramazan. "Ve Yahudiler, 'İsâ Mesih, Allah'ın Oğludur' Dediler: Modern Bir Senkretik Fenomen Olarak Mesihî Yahudilik". *Bilimname* 29 (2015), 9-32.
- Âdil, Ebu Hafs Sirâcu'd Dîn Ömer b. Ali ibnü. *el-Lübab fî Ulumi'l-Kitab*. thk. Âdil Ahmet Abdu'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 20 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmîyye, 1998.
- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybanî. *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb Arnavut - Âdil Mürşid. 8 Cilt. Kahire: Müessesetu'r-Risale, 1. Basım, 2001.
- Akça, Yunus. "Kur'an'da Ehl-i Kitabın Temel Bazı Yanılgıları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXV/3* (2021), 961-982.
- Akdemir, Hikmet. *Belagat Meânî Beyân Bedî*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Akdemir, Hikmet. *Hiz. Peygamber ve insan sevgisi [Kutlu Doğum Sempozyumu (I: 2007: Şanlıurfa)]*. *Hiz. Peygamberin Beşer Olduğunu Vurgulayan Âyetler Üzerine Bir Değerlendirme.* :, 2007.
- Akdemir, Hikmet. "Kur'ân-ı Kerim'de İsrâf Kavramı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi VII/1* (2001), 31-61.
- Aksakal, Zeynep Nermin. "Kur'an'a Göre Ehl-i Kitabın Kutsal Kitaplardaki Âyetleri Tahrifi, Gizlemesi ve Âyetlerle Amel Keyfiyeti". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IV/2* (2017), 73-108.

- Altuntaş, Mehmet. “Tevrat ve Kur’an’a göre Yahudilerin dünyaya bakışı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (13 Temmuz 2016), 89-110.
- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî. *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*. thk. Ali Abdu’l-Bârî Atiyye. 15 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Arslantaş, Nuh. “Hz. Peygamber’in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”. *İSTEM: İslâm San‘at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* VI/11 (2008), 9-46.
- Atalay, Orhan. “Ahbâr ve Ruhbân (Kur’an’ın Din Adamlarına Yönelik Eleştirisinin İkili Örneği”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (30 Haziran 2006), 27-40.
- Ateş, Ali Osman. “Din Tahrîfî ve İstismarı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/1 (2004), 1-39.
- Aydın, Hüseyin. “Allah Tasavvuru ve Vahiy”. *Kutlu Doğum Sempozyumu (Türkiye Diyanet Vakfı)*. 191-193, 1995.
- Aydın, Şükrü. “Kur’an’a Göre Yahudiliğin Mısır Dönemi ve Bu Dönemdeki Bölge Halklarının Karakter Yapıları”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IX/47 (2016), 1034-1045.
- Aydüz, Davut. “Kur’an Bütünlüğü İçinde Yahudi ve Hristiyanlar ve Bir Müslüman Olarak Onlara Karşı Tavrımız”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45 (04 Ağustos 2015), 49-56.
- Aygün, Fatma. “Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ında Ehl-i Kitâb’ın Hz. İbrahim Anlayışına Eleştirisi”. *İmâm Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 853-868.
- Bader (Eryiğit), Aynur. *Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm’ın Putperestliğe Bakışı (Kutsal Kitaplar Açısından Bir Değerlendirme)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Balcı, İsrâfil. “Müşriklerin Hz. Muhammed’in Peygamberliğine Karşı Çıkmalarında Ehl-i Kitabın Rolü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2006), 145-165.
- Bayraktutan, Osman. “Semantik Analiz Yöntemi Açısından ‘Tahrif’ Kelimesi”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2017), 125-152.
- Bayram, Abdullah. “Ehl-i Kitaba Yaklaşımı Temelinde Kur’ân’ın Allah İnancı Açısından Hristiyanlığa Yaptığı Diyalog Çağrısı ve Bunun Dünya Barışına Katkısı”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/4 (2013), 196-232.

- Bayram, Enver. “Kur’ân’da Yahudilere Lanet Edilme Meselesi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 11-42.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ . *Meâlimü’t-Tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, 1. Basım, 1999.
- Beyzâvî, Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-. *Envarü’t-tenzîl ve esrarü’t-te’vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, 1997.
- Biçer, Ramazan. “Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* 16 (2007), 149-187.
- Binol, Ali. “Hz. İsa’ya Nispet Edilen ‘İbnullah /Allah’ın Oğlu’ Kavramı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* XIII/76 (2020), 740-754.
- Brinner, William M. - İnci, Salih. “İslâm ve Yahudi Geleneğinde Peygamberler ve Peygamberlik”. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi* I/2 (2018), 147-176.
- Buğdaycı, Atilla. *Kur’an-ı Kerime Göre Üç Semavi Din (Yahudilik-Hristiyanlık-İslâmiyet)*. Erciyes Üniversitesi, Thesis, 2007. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el Câmiu’l-müsnedu’s-sahihü’l-muhtasar min umûri rasulullâhi ve sünenihi ve eyyâmihi /Saḥîḥu’l-Buḥârî*. 9 Cilt. Daru Tavku’n-Necat, 2001.
- Bursevi, İsmail Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî. *Tefsîrû ruhi’l-beyân = Ruhü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*. 10 Cilt. Beyrut: Darü’l-Fıkr, ts.
- Can, Ali. “Kur’ân Âyetleri Işığında Ehl-i Kitaba Karşı Bütüncül Bir Yaklaşım”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/39 (2014), 301-336.
- Ceyhan, İrem. *Yahudi ve Müslüman Teolojisinde Tanrı Tasavvurlarının Karşılaştırılması*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Cezâirî, Cabir b. Mûsa b. Abdilkâdir b. Cabir Ebu Bekr el-. *Eysarü’t-tefsîr li kelâmi’l-aliyyi’l-kebîri*. 5 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 5. Basım, 2003.
- Cora, Mustafa. “Kutsal Kitapların Muharref Oluşunun Kur’an’da Haber Verilmesi ve Tahrîfin Eleştirilmesi”. *Kesit Akademi Dergisi* VII/26 (2020), 557-578.
- Çalışkan, İsmail. *Kur’ân-ı Kerim’de Din Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.
- Çayır, Veli. *Ehl-i Kitâbın Kur’ân’a İtiraz Nedenleri*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

- Çelebi, İlyas. “Dünyevî ve Uhrevî Konumları Açısından İslâm’a Göre Ehl-i Kitap”. *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu (İslâm ve Hristiyanlık’ta Kurtuluş)*, 147-185.
- Çetiner, Bedreddin. “Ehl-i Kitap Kimlerdir?” *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i kitab (Tartışmalı İlmî Toplantı)*, 274-288.
- Çoban, Bekir Zakir. “Bir Yahudi Olarak Hz. İsa”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2007), 43-58.
- Çolak, Ali. “Melek İnancının Kur’an ve Hadis Temelleri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/1 (2012), 35-71.
- Çonkor, Burhan. “Bazı Olumsuz Karakterlerin Yahudi ve Hristiyanların Çoğuna Nispet Edildiği Âyetler”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (2019), 305-333.
- Demir, Recep. “Kur’an Tefsirinde Tarihselci Yöntem”. *Journal of History Culture and Art Research* 1/1 (25 Mart 2012), 33-105. <https://doi.org/10.7596/taksad.v1i1.11>
- Deniz, Gürbüz. “Meleklerle İman Neden Önemlidir?” *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XXXII/3 (2021), 537-547.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-Hadîs*. Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabi, 1963.
- Dindi, Emrah. “Tûr-i Sinâ Kıssasını İsrailoğullarının Teşbihî ve Tescimî Tanrı Tasavvuru Zemininde Okumak”. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* III/2 (2019), 107-148.
- Duygu, Zafer. “İsa’nın Yeni Ahit’te ‘Tanrı Oğlu’ Olarak Tanımlanması Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* LIX/1 (2018), 155-181.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-Muhîr fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Ahmed. *Zehretü't-Tefâsîr*. 10 Cilt. Dâru'l-Fikir'l-Arabi, ts.
- Ebu's Suûd, el-İmâdi Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Zehra ve Yn, ts.
- Erbaş, Ali. “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 107-128.

- Esen, Muammer. “Kur’an’ın Ehl-i Kitaba Bakışı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/1 (01 Nisan 2010), 93-110.
https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001016
- Esgin, Mehmet. “Kur’ân-ı Kerim’in öteki dinlere karşı tavrı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (13 Temmuz 2016), 77-105.
- Evkuran, Mehmet. “İslâm Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru”. *İslâmî İlimler Dergisi* II/1, Kur’ân Özel Sayısı: 2 (2007), 45-62.
- Ferrâ, Ebu Zekerîyyâ ibn Ziyâd ibn Abdullah İbn Menzûr ed-Deylemî el-. *Meâni’l-Kur’ân*. thk. Ahmet Yusuf en-Necâtî vd. Mısır: Daru’l-Mısriyye, ts.
- Gaudel, J. M. vd. “Kitab-ı Mukaddes’in Tahrifi Konusunda Klasik İslâmî Kaynakların Yaklaşımı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 131-167.
- Gökkır, Necmettin. “Kur’ân Dilinde Ehl-i Kitap Kültürünün İzleri: Sosyo-Linguistik Bir Yaklaşım”. *Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar (Sempozyum)*, 93-119.
- Gökkır, Necmettin. “Kur’ân’ı Kerîm Açısından İlahî Kitapların Tahrifi Meselesi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Darulfunun İlahiyat* 2 (2000), 221-256.
- Göregen, Mustafa. “Ahmed Mithat Efendi’nin Hristiyan Kutsal Kitabı’nın Tahrifi Mes’elesine Bakışı”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/1 (2014), 43-58.
- Harman, Ömer F. “Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* IX/[Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı] (1995), 127-161.
- Hoover, Jon - Yücedoğru, Zeynep. “İslâmî Monoteizm ve Teslîs”. *Oksident Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi* I/1 (2019), 117-143.
- İbn Acîbe, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî eş-Şâzelî. *el-Bahrü’l-medîd fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*. thk. Ruslân. 5 Cilt. Kahire: Doktor Hasan Abbas Zeki, 1999.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm li ibn ebi Hâtîm*. thk. Esad Muhammed et-Tıyb. Suud: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 3., 1419.
- İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Îsâ el-Mürrî el-Kurtubî. *Tefsîru’l-Kur’ân’i’l-Azîz*. thk. Ebu Abdullah Huseyn İbn Ukkâse - Muhammed İbn Mustafa el-Kenz. 5 Cilt. Mısır/Kahire: el-Fâruk el-Hadîye, 1423.

- İbn Hamad, Faysal ibn Abdulaziz ibn faysal. *Tevfiku'r-Rahmân fi Durûsi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Suud/Riyad: Daru'l-Âsime, 1416.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azim*. thk. Sami b Muhammed Selame. 8 Cilt. Dâru Tıybe, 2. Basım, 1999.
- İbni Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi. *et-Tahrîr ve't-tenvîr mine't-tefsîr*. 30 Cilt. Tunus: et-Dâru't-Tunisiyye, 1984.
- İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî Ebu Muhammed Cemâlüddîn el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Segâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebe Şirketi, 2. Basım, 1955.
- İbn-i Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Muhtasar tefsîrü İbn Kesir*. thk. Muhammed Ali Sâbûnî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1981.
- İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mace*. thk. Muhamme Fuâd Abdu'l-Bâki. 2 Cilt. Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabi, ts.
- İbni Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebü'l Fazl Cemâleddin b. Menzur el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfriygi. *Lisânu'l Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *Zâdû'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2001.
- Îcî, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Abdullah el-Huseynî el-. *Câmiu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân Tefsîru'l-Îcî*. 4 Cilt. Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1424.
- İşliyen, Burhan. “Kur'ân-ı Kerîm'in Din Adamlarını Dünyevîleşmeye Karşı İkazı”. *Diyanet İlmi Dergi* 57/2 (15 Haziran 2021), 499-524.
- Kahraman, Ferruh. “Tefsîrde Kitab-ı Mukaddesin Tahrîfi Meselesi: II (Tahrîf Kelimesinin Müradîfleri Bağlamında)”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* I/41 (2015), 213-242.
- Kal'acî, Muhammed Ravvâs - Kuneybî, Hâmid Sâdık. *Mucem Lügati'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988.
- Karataş, Şuayip. “Kur'an Öncesi Cahiliye Toplumunun Melek İnancı”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi* VI/11 (2019), 101-122.
- Karataş, Şuayip. *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Karataş, Şuayip. “Kur'an'ın Mekke Müşriklerinin Melek Algısına Müdahalesi”. *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2019), 175-202.

- Karsli, İbrahim Hilmi. “Kur’an’da Yahudi Din Adamlığı -Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma-”. *Milel ve Nihal (Dergi)* VII/1 (2010), 61-93.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallak ed-Dımaşkî. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'lmiyye, 1997.
- Katar, Mehmet. “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 20/3 (2007), 330-339.
- Kaya, Osman. *Kur'an'ın Nüzûlu Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dinî Guruplar Arasındaki İlişkilerin Kur'an'a Yansıması*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2004.
- Kaya, Remzi. “İlahi Kitaplarda Hz. Muhammed”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (01 Ocak 1994).
- Kaya, Remzi. “Müslüman Ehl-i Kitap İnanç Esaslarının Karşılaştırılması”. *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu (Sempozyum)*, 299-329.
- Kefevi, Eyüb bin Musa el-Hüseyni el-Gariymiy Ebu'l Begâ el-Hanefiy. thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri. *el Küliyyat Mucem fi'l Mustalahat ve'l Furug'l Lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r Risale, ts.
- Keleş, Esra - Denizler, Nurullah. “Mevdûdî'ye Göre Yahudi ve Hristiyanların Kaynakları ve Kaynaklarının Tahrifi Meselesi”. *İlahiyat (e-Dergi)* 3 (2019), 125-140.
- Kılıçaslan, Mustafa. *Kur'ân Açısından İsrâiloğulları ve Yahudilik*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Kılınçlı, Sami. *Mekki Sürelerde Mü'minlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitap ile İlişkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dâru Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Kutub, Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid. *Fî zılâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 17. Basım, 1985.
- Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethu'l-Münim Şerhu Sahihi Müslim*. 10 Cilt. Dâru's-Şurûk, 2002.
- Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tefsîrû'l-celâleyn*. 1 Cilt. Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, ts.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî. *Te'vilâtü'l-Kur'ân/Te'vilatu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *en-Nüket ve'l-uyûn tefsîru'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1997.
- Merâğî, Ahmed b Mustafa. *Tefsîrû'l-Merâğî*. 30 Cilt. Şirketü Mektebetü ve Matbatü Mustafa el-Babî el-Halebi, 1946.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani-Yusuf Karaca, vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Şahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuat Abdu'l Bâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-turasi'l-arabi, ts.
- Nâsirî, Muhammed el-Mekkî. *et-Teysîru fî Ehâdisu't-Tefsîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1405.
- Nesefî, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Oral, Osman. “Mâtürîdî’ye Göre İhlâs Sûresi’nde Allah Tasavvuru ve Tevhid Sorunu”. *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* IV/5 (2017), 76-93.
- Önal, Recep. “İmâm Mâtürîdî’nin Ulûhiyet Anlayışı Konusunda Yahudi Teolojisine İlişkin Eleştirileri”. *İmâm Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 831-851.
- Önal, Recep. “Mâtürîdî’nin Yahudilerle Polemiği: Tahrif Bağlamında Kutsal Kitap İnançlarına Yönelik Eleştirileri”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XXVII/3 (2016), 333-352.
- Özarlan, Selim. “İslâm Kaynaklarına Göre Yahudiler’in Allah’ın Oğlu Olarak Niteledikleri Üzeyir ile İlgili Bazı Meseleler”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/49 (30 Haziran 2020), 13-32.
- Özbek, Durmuş. “Bugünkü Semâvî ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 297-330.
- Özdemir, Coşkun - Atmaca, Gökhan. “Yahudilerin Peygamberlik Algısı ve Peygamberlere Karşı Tutumlarına Kur'ân-ı Kerim’in Eleştirisi”. *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VI/20 (2019), 349-364.
- Râğîb İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Şam, Beyrut: Dâru'l-Kalem, Dâru's-Şâmiyye, 1911.

- Râzî, Ebû Abdillâh Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtîhü'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Darü't-Türasi-l Arabî, 3. Basım, 1999.
- Reşid Rıza, Muhammed Reşid b. Ali Rıza b. Muhammed Şemsu'd-Din Bahau'd-Din Munla Ali Halife Kalamuni el-Hüseyinî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakim*. 12 Cilt. el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu'l-Kitâb, 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Sa'dî, Ebu Abdurrahman b. Nâsir b. Abdullah b. Nasır. *Tefsîrû'l-kerîmî'r-rahmân fî tefsîri kelâmi'l-mennân*. thk. Abdurrahman b. Mualla el-lüveyhik. Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 2000.
- Said Havva. *el-Esâs fî't-tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2004.
- Sa'lebi, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Nisaburi. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. İmâm Ebi Muhammed İbn-i Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: İhyâu't-Turâsu'l-Arabî, 2002.
- Sayar, Süleyman. "Yahudi Karakteri (Tarihî ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/9 (2000), 307-324.
- Sealibi, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf el-Cezairî. *el-Cevâhirü'l-hisan fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Mu'avvid - Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir ibn İbrâhîm - Ğanîm İbn Abbâs İbn Ğanîm. Suud/Riyad: Daru'l-Vatan, 1418.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahrü'l-'ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavviz vd. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1993.
- Semîn el-Halebî, Ebu'l Abbâs Şihâbu'd Dîn Ahmet b. Yusuf b. İbrâhîm. *'Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil Uyunu's Suud. Dâru Kütübü'l-İlmîyye, 1996.
- Serdar, Murat. "Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukayese Denmesi)". *Bilimname: Düşünce Platformu* VII/XVII (Şubat 2009), 139-164.
- Serdar, Murat. "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2008), 227-245.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikir, ts.

- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru 'ş-Şa'râvî*. Mutâbiu Ahbâru'l-Yevm, 1997.
- Şehristani, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. 3 Cilt. Mısır/Kahire: Müessesetü'l-Halebi, ts.
- Şengül, İdris. "Kur'ânî Çerçeve de İslâm'ın Evrensellik Boyutu". *Diyanet İlmi Dergi* XXX/2 (1994), 39-56.
- Taberî, Ebû Cafer b Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 2000.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrû'l-vasîd li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. 15 Cilt. Darü Nehda, 1. Basım, 1997.
- Tarakçı, Muhammed. "Yahudilikte Vahiy Anlayışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları (Sempozyum)*, 61-72.
- Tarakçı, Muhammet. "Tevrat ve İncil'in Tahrîfî İle İlgili Kur'ân Âyetlerinin Anlaşılması Sorunu". *Usûl: İslam Araştırmaları* 2 (2004), 33-54.
- Tiybî, Şerfuiddin el-Huseyn ibn Abdullah et-. *Fütûhu'l-Gayb fî'l-Keşfi an Kınâi'r-Rayb*. thk. İyâd Muhammed el-Ğûcu. 17 Cilt. Caizetü Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1434.
- Uleymi, Ebü'l-Yümn Mücirüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn. *Fethü'r-Rahman fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Nuru'd-din Talip. 7 Cilt. Dâru'Nevâdir, 2009.
- Ulutürk, Veli. "Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitabın Konumu". *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap (Tartışmalı İlmî Toplantı)*, 135-196.
- Uzun, Ayşe. "Tefsirde Tahsis: Mukatil b. Suleyman'ın Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifine Dair Âyetleri Hz. Muhammed'in Tebşiri Özelinde Yorumlaması". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* XXV/3 (2021), 1001-1020.
- Ülgen (Yılmaz), Kübra. *Kutsal Kitaplar Bağlamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da İkna*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- Vâhidî, Ebu Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysabûri eş-Şâfiî. *Esbabü'n-nüzul'l-Kur'ân*. thk. Âsım b Abdu'l Muhsin el Humeydâni. ed-Dammâm: Dâru'l-İslâh, 1412.
- Vahidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi eş-Şâfiî. *el-Vasit fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecid*. thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdu'l Mûcûdi vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Yeşilyurt, Temel. "Kur'an'da Cin, Melek, Şeytan". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/1 (2018), 9-21.

- Yıldırım, Arif. “Kelami Açıdan Tevrat ve İncil’de Tahrif Meselesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006), 11-26.
- Yıldız, İbrahim. *Kur’an’a Göre İnsanların Yanılgıları*. Bursa Uludağ Üniversitesi, Thesis, 2018. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=21582&tarama=yan>
- Yunus el-Hatîb, Abdulkerîm. *et-Tefsîru’l-Kur’ânî li’lKur’ân*. Kahire: Darü’l-Fikri’l-Arabî, ts.
- Zebidi, Ebü’l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. Mısır: Daru’l-Hidaye, ts.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fi vücuihi’t-te’vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-Arabiyye, 3. Basım, 1987.
- Zenginer, Uğur - Altaytaş, Muhammet. “Klasik ve Modern Tefsirlere Göre İslam Açısından Ehl-i Kitabın İman ve Amelinin Değeri”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi [Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* IV/2 (2018), 600-623.
- Zeydan, Abdulkerim. *Ahkâmü’z-Zimmiyyîn ve’l-Müstemenin fi dâri’l-İslâm*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 1982.
- Zeyrek, Servet. “Kur’ân-ı Kerîm’de Geçen ‘İsrailoğulları’ ve ‘Yahudiler’ Kavramlarının Değerlendirilmesi”. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* 9 (2021), 42-74.
- Zuhayli, Vehbe. *et-Tefsîru’l-münîr fi’l-‘akîdeti ve’ş-şerî’ati ve’l-menhec*. 30 Cilt. Şam: Dârü’l-Fikri’l-Muâsır, 2. Basım, 1997.
- Kitâb-ı Mukaddes*. 1 Cilt. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1969.